

Karen Langsholt Holmqvist

redę se þe cuinne – *les, den som kan*

Lærd kultur møter runeskriften

Masteroppgave i nordisk språkvitenskap
Trondheim, november 2016

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for språk og litteratur

Forord

Å skrive en 100-siders masteroppgave over halvannet år er en overveldende prosess for en som aldri før har skrevet noe lenger enn ti-siders eksamensoppgaver over to uker. Da er det bra man har gode støttespillere.

Aller først vil jeg sende en stor takk til biblioteket på Dragvoll og Hum-Sam-biblioteket på UiO. Det var ikke før jeg begynte på masteren at jeg virkelig skjønnte hvor fantastisk universitetsbibliotekene er. Dere er alltid blide, hyggelige og hjelpsomme, og får tak i hva det skal være av bøker og artikler fra de fjerneste kriker og kroker, også artikler jeg selv i grunnen hadde gitt opp å finne. Derfor: tusen takk for hjelpen!

En stor takk må også rettes til veilederne mine, Terje Spurkland og Ivar Berg, for mange gode og konstruktive tilbakemeldinger og interessante samtaler. Jeg vil også takke Jan Ragnar Hagland, som var den som først vakte interessen min for historiske språkstudier. Takk også til alle på ISL, og spesielt «gamle INL», for fem og et halvt fine og lærerike år her på NTNU.

Tusen takk til Simen for lån av busskort, for at du holder stand på hjemmebane og fordi du er den du er. En stor takk skal også gå til lunsjgjengen for mange hyggelige avbrekk. En særlig takk til Ingvild og Øystein, som sammen med Simen har dratt meg ut av masterbobla med jevne mellomrom for å redde verden fra Ho Chi Ming-stafyløkøkker, Trumpitus-komplekset, Pestis Mumbaiensis og det som verre er. Simen og Ingvild skal også ha takk for å ha lest gjennom oppgaven min. Til slutt en stor takk til mamma og pappa for at dere viser interesse og støtte og gjør det hyggelig å komme hjem.

Jeg vil også takke alle jeg har vært i kontakt med i forbindelse med masteren, spesielt Svante Lagman, som har gitt meg tilgang til fonten Futhark A med spesialtegn, Rose Nicholson, som har gitt meg tilgang til bilder av Scotterthorpe-innskriften og tillatelse til å bruke dem, og Erik Grigg, Tim Pestell, Martin Findell og Gaby Waxenberger, som både har delt upublisert materiale med meg og hjulpet meg med informasjon om og bilder av innskrifter. Uten deres hjelp hadde jeg hatt lite å skrive om i kapittel 3 om de angelsaksiske innskriftene.

Trondheim, november 2016

Karen Langsholt Holmqvist

Sammendrag

I denne avhandlingen har jeg sett på møtet mellom latinskrift og de angelsaksiske og skandinaviske runene. Jeg har tatt utgangspunkt i David Parsons' hypotese om at det skjedde en reform av det angelsaksiske runeinventaret på 600-tallet, og at det var kirka som spredte de reformerte runene ut i det angelsaksiske samfunnet. Denne hypotesen har jeg testet på det nye materialet som har dukket opp etter at Parsons' avhandling ble publisert. I dette materialet finner jeg ingenting som svekker hypotesen; materialet ser heller ut til å støtte opp om den. Jeg argumenterer for at runetradisjonen må ha vært levende i kirkelige miljøer, og at flere av de yngste innovasjonsrunene oppstod her. Videre argumenterer jeg for at kjernen i den angelsaksiske runetradisjonen etter ca. 650 var en lærd tradisjon. Alle som ristet runer, var ikke nødvendigvis lærde, men det kan virke som om lærde var bærerne av tradisjonen.

I gjennomgangen av det skandinaviske materialet har jeg sett på innskrifter fra Irland, Isle of Man, Skottland, Nordvest-England, Orknøyene, Shetland og Sørvestlandet. Fra Irland, Isle of Man, Skottland og Nordvest-England har vi enkelte tidlige innskrifter med punktering. Noen av disse er trolig blant de aller tidligste innskriftene med punktering i den skandinaviske runetradisjonen. De punkterte runene fra Sørvestlandet er seinere, men det er mulig dette materialet bør dateres på nytt. Alt i alt viser materialet jeg har sett på, at de punkterte runene tidlig må ha spredt seg raskt og til store områder. Jeg foreslår derfor at det er handelsmiljøer som står bak de nye runene. Bortsett fra punkterte runer er det få tegn til latinskriptpåvirkning i det skandinaviske vikingtidsmaterialet jeg har undersøkt, og det er også usikkert om tegnene jeg har funnet (inkludert punktering), faktisk kan tilskrives påvirkning fra latinskrift.

Når man sammenlikner de to tradisjonene, er det tydelig at latinskriptpåvirkningen i det angelsaksiske materialet er massiv sammenliknet med det skandinaviske materialet. Jeg argumenterer for at forskjellene kan skyldes at runekulturen sto mye sterkere i det skandinaviske samfunnet da de møtte kristendommen og latinskriptkulturen, enn i det angelsaksiske. Det kan se ut til at lærde angelsaksere tok opp runetradisjonen og fikk dominere denne i stor grad. Dette kunne ikke skje i den skandinaviske runetradisjonen fordi runekulturen sto for sterkt i den skandinaviske befolkningen. Det ser også ut til at man har hatt ulike holdninger til runene i de to kulturene. Mens skandinavene først og fremst så på runene som et brukssystem, var angelsakserne mer opptatt av å samle og bevare alle runer, og enkelte så kanskje også på runene som et kuriøst skriftsystem, heller enn et nytteskriftsystem.

Abstract

In this thesis, I have studied the encounter between Roman script and the Anglo-Saxon and Scandinavian runes. My basis has been David Parsons' hypothesis, according to which there was a reform of the Anglo-Saxon runic inventory in the 7th century, after which the church spread the reformed runes to the Anglo-Saxon societies anew. I have tested this hypothesis on the material found after the publication of Parsons' book in 1999. I do not find anything in this material undermining the hypothesis; rather, the material seems to support it. I argue that there must have been a living runic tradition in ecclesiastical circles, and that several of the latest runic innovations emerged there. I also argue that the core of the Anglo-Saxon runic tradition after c. 650 was a learned tradition. Not all rune users need have been learned, but it seems that the learned were the bearers of the tradition.

I have examined the Scandinavian inscriptions from Ireland, Isle of Man, Scotland, North West England, Orkney, Shetland and South West Norway. From Ireland, Isle of Man, Scotland and North West England, we possibly have some of the earliest inscriptions with dotted runes in the Scandinavian tradition. The dotted runes from South West Norway emerged later, but this material might need a redating. Overall, the material I have studied shows that the dotted runes must have spread rapidly and to large areas at an early date. Therefore, I suggest that they were spread by trading circles. Except for dotted runes, there are few signs of influence from the Roman script in the Scandinavian Viking age material I have studied. Moreover, it is uncertain whether the signs of influence I have found (dotting included) can be traced back to influence from the Roman script.

When comparing the two traditions, it is clear that the Roman script influence in the Anglo-Saxon material is massive compared to the Scandinavian material. These differences might partly be due to the runic tradition being much stronger in the Scandinavian society than in the Anglo-Saxon society when these met Christianity and the Roman script culture. It seems learned Anglo-Saxons embraced the tradition and dominated it to a large degree. This could not happen in the Scandinavian runic tradition in the Viking age because the runic culture was too strong in the Scandinavian population. It also seems like the two cultures had different attitudes to the runes. While the Scandinavians primarily regarded the runes as a functional system, the Anglo-Saxons were more concerned with collecting and preserving them, and some might have regarded the runes as a script for amusement, rather than a functional script.

Innholdsfortegnelse

FORORD	I
SAMMENDRAG	III
ABSTRACT	V
TEGNFORKLARINGER OG FORKORTELSER	IX
1 INNLEDNING	1
1.1 BAKGRUNN	1
1.2 PROBLEMSTILLING	4
1.3 MATERIALE	5
1.4 METODE	5
1.5 LATINSKRIFTPÅVIRKNING	7
2 TEORETISK BAKGRUNN FOR OPPGAVEN	9
2.1 FONEMER, GRAFEMER OG GRAFTYPER	9
2.2 TRANSLITTERERING AV RUNEINNSKRIFTER	13
2.3 HVER RUNERISTER SITT SYSTEM?	15
2.4 DATERING AV RUNEINNSKRIFTER	16
2.5 LITERACY	18
3 DET ANGELSAKSISKE MATERIALET	22
3.1 PARSONS' HYPOTESE	22
3.2 PERFEKT SAMSVAR MELLOM FONEM OG GRAFEM?	27
3.3 BACONSTHORPE-INNSKRIFTEN	28
3.3.1 LATINSKRIFTPÅVIRKNING I BACONSTHORPE-INNSKRIFTEN	31
3.4 TO FONEMER, MEN ETT RUNETEGN? OM GJENGIVELSEN AV /g/ OG /j/ I SKRIFT	33
3.5 SÆRTILFELLET RUTHWELL: DE NYE RUNENE K, Ķ OG Ġ	37
3.6 LATINSKRIFTPÅVIRKNING I DE ANGELSAKSISKE RUNEINNSKRIFTENE	40
3.7 DE ANGELSAKSISKE RUNENE SOM DEL AV EN LÆRD TRADISJON	44
3.8 KONKLUSJON	48
4 DET SKANDINAVISKE MATERIALET	49
4.1 HISTORISK BAKGRUNN	49

4.2	IRLAND	50
4.2.1	IR 2 KILLALOE, CO. CLARE	52
4.2.2	IR 12 FISHAMBLE STREET (DUBLIN)	54
4.2.3	OPPSUMMERING	55
4.3	ISLE OF MAN	56
4.3.1	BRADDAN IV (K 108, MM 135)	60
4.3.2	DE PUNKTERTE RUNENE PÅ MAN	62
4.3.3	LATINSKRIFTPÅVIRKNING I DE MANSKE INNSKRIFTENE	69
4.4	STORBRITANNIA, ORKNØYENE OG SHETLAND	70
4.4.1	TIDLIG KONTAKT MED LATINSKRIFT	70
4.4.2	INNSKRIFTSMATERIALET	71
4.4.3	SC 14 IONA	73
4.4.4	SC 8 KILBAR	75
4.4.5	SC 10 INCHMARNOCK	77
4.4.6	OPPSUMMERING	78
4.5	SØRVESTLANDET	79
4.6	DE PUNKTERTE RUNENE	81
4.7	FINNES DET TEGN TIL LATINSKRIFTPÅVIRKNING I MATERIALET?	89
5	SAMMENLIKNING	95
5.1	NOEN HAR TRE, ANDRE ETT. SKRIFTSYSTEMER I ENGLAND OG SKANDINAVIA	96
5.2	HOLDNINGEN TIL INNOVASJONSRUNENE	98
5.3	DE NYE RUNENES OPPRINNELSE	102
5.4	KONKLUSJON	105
6	AVSLUTNING	106
VEDLEGG 1: ANGELSAKSISKE INNSKRIFTER FUNNET ETTER CA. 2000		109
VEDLEGG 2: RUTHWELL-KORSET		121
VEDLEGG 3: ILLUSTRASJONER AV RUNEKORSENE FRA ISLE OF MAN		124
VEDLEGG 4-7		129
LITTERATURLISTE		137

Tegnforklaringer og forkortelser

// brukes ved fonemisk transkripsjon.

[] brukes ved fonetisk transkripsjon.

Utheving brukes ved translitterering av runer og runeinnskifter.

Kursivering brukes ved gjengivelse av tolkningen av en runeinnskrift i normalisert, opprinnelig språkform.

Tegn brukt i gjengivelsen av innskifter

‡ og † brukes for å markere usikre runer i henholdsvis normaliserte og translittererte innskifter.

| brukes for å markere linjeskift eller en andre typer intendert brudd i teksten (for eksempel at teksten brytes av en linje eller et bilde).

] og [brukes i translitterering for å markere brudd på henholdsvis venstre og høyre side som følge av skader på innskriften.

[] brukes for å gjengi rekonstruerte runer. Runene er gjerne rekonstruerte ut fra tidligere tegninger av innskriften, men av og til også ut fra kontekst.

* og ? brukes der man kan identifisere en rune, men ikke kan si hvilken rune det skal være. Jeg holder meg til * i mine translittereringer, men jeg gjengir enkelte translittereringer der ? brukes.

... brukes for runer som ikke kan telles.

/ brukes for å markere to alternative runer som begge passer inn med det man kan se av runespor i innskriften.

Når jeg gjengir andres translitterering, følger jeg deres konvensjoner, også der de bryter med praksisen jeg har skissert ovenfor. Der det er store avvik (se for eksempel gjengivelsen av Ruthwell-innskriften i vedlegg 2), forklarer jeg translittereringen i teksten.

Forkortelser for runeinnskifter

Skandinaviske innskifter (unntatt innskifter fra Isle of Man) angis med en kombinasjon av en bokstavforkortelse og et nummer:

OR – innskrift fra Orknøyene

SH – innskrift fra Shetland

SC – innskrift fra Skottland

E – innskrift fra England

IR – innskrift fra Irland

N – innskrift fra Norge (publisert)

N A – innskrift fra Norge (upublisert)

Innskifter fra Isle of Man og angelsaksiske innskifter angis med navn på funnstedet.

1 Innledning

Mye er skrevet om de angelsaksiske og skandinaviske runene og deres forhold til latinskrift opp gjennom historien. Det har imidlertid stort sett vært skrevet om de to tradisjonene hver for seg, og det er gjort få forsøk på å sammenlikne dem. Formålet med denne avhandlingen er derfor å sammenstille de to tradisjonene og deres møte med latinskrift. Jeg vil undersøke hvordan møtet gikk til i de to kulturene, og se etter likheter og forskjeller i møtet. Der jeg ser på hver enkelt tradisjon, lener jeg meg mye på eksisterende studier. Samtidig har jeg også lett opp angelsaksiske nyfunn for å kunne sette disse opp mot tidligere framsatte hypoteser. I de skandinaviske innskriftene har jeg sett etter latinskriptpåvirkning i et materiale som er litt eldre enn det materialet man vanligvis ser på når man ser etter kontakt mellom skandinaviske runer og latinskrift. I siste del av oppgaven sammenlikner jeg de to tradisjonene, og dermed blir det komparative aspektet også en viktig del av oppgaven.

Jeg vil ta for meg den angelsaksiske og skandinaviske runetradisjonen hver for seg i kapittel 3 og 4. I kapittel 5 sammenlikner jeg de to tradisjonene og drøfter forskjellene og likhetene jeg finner. Før jeg går i dybden på materialet, er det imidlertid behov for enkelte teoretiske avklaringer. Disse kommer i kapittel 2.

1.1 Bakgrunn

Runer er et skriftsystem som, gjennom hele perioden det var i bruk, stod i en relasjon til andre skriftsystemer. Det mest framtrædende av disse systemene var latinskriften, som, i tillegg til å være et sannsynlig opphav til runene, også var i bruk over store deler av Europa. Runeskriften oppstod en gang før 150–200 e.Kr., sannsynligvis som et resultat av at germanerne kom i kontakt med latinskrift (se for eksempel Spurkland 2010 for en redegjørelse av denne hypotesen). Runene ble altså skapt i et toskriftlig miljø, men siden ble de løst som skriftsystem, og de utviklet seg sannsynligvis mer eller mindre selvstendig i flere hundre år.

I perioden 400–500 e.Kr. dukker de første innskriftene i England¹ opp, og runetradisjonen her løsriver seg snart fra den på det europeiske fastlandet og i Skandinavia. De tidligste innskriftene viser få forskjeller fra dem man ellers finner skrevet med den eldre fuparken; to

¹ Jeg omtaler området i Storbritannia der de angelsaksiske innskriftene er funnet, konsekvent som England, for det er stort sett sammenfallende med grensene til dagens England. Det er imidlertid også funnet én innskrift i Wales (Llysfaen), to på Isle of Man (Maughold I og II) og seks sør i Skottland (Cramond, Ruthwell, Mote of Mark, St Ninian's cave og Whithorn I og II).

nye tegn, ƿ a og ƿ o, dukker opp som tillegg til fuþarken, og enkelte tegn endrer etter hvert lydverdi. Ellers er den tidlige runeskriften stort sett lik over hele området der runeskriften er i bruk (Parsons 1999: 32). Det er først når kristendommen kommer til England på 600-tallet at man begynner å se store endringer i den angelsaksiske fuþorcen (ibid.: 34, 85).² Disse endringene er undersøkt av David N. Parsons (1999). Med et par unntak hevder han å kunne datere alle de angelsaksiske innskriftene forholdsvis sikkert til enten før år 625 eller etter år 675. De tidlige innskriftene (16 totalt) kan alle knyttes til en før-kristen kontekst fordi de er funnet enten i før-kristne graver eller i en kontekst som kan knyttes til før-kristne gravskikker (1999: 40–42). Dette skillet mellom før-kristen og kristen kontekst er viktig, for sammen med den nye religionen kom også en helt ny skriftkultur, den latinske, flyttende inn i runenes nabolag. I kapittel 3 om de angelsaksiske runene er det dette naboforholdet jeg vil undersøke.

Det finnes tydelige indisier på at runeskriften etter hvert kom i tett kontakt med latinskriften i England, for runene finnes flere steder side om side med latinske bokstaver. På Lindisfarne er det for eksempel fire steiner der personnavn er skrevet både med runer og med latinskrift (Fell 1994: 125). Fra 700-tallet opptrer dessuten runene i flere engelske manuskripter. For eksempel ble runene þ þ og ƿ w tatt inn i det latinske alfabetet som ble brukt i England, og enkelte runer ble brukt som forkortelser i manuskriptene. For eksempel kunne runen Ǽ, med navnet *dæg* («dag»), brukes som en forkortelse for *dag*. Bruken av runer i manuskripter, samt innskrifter der latinskrift og runer står side om side, viser tydelig at kunnskap om runer må ha vært utbredt også i miljøer der latinskriften dominerte.

Omtrent samtidig som den angelsaksiske fuþorcen økte antall tegn, gjennomgikk den skandinaviske fuþarken en motsatt forandring. Her ble antallet tegn redusert fra 24 til 16. Dette skjedde etter en lang periode der skandinavene har hatt mindre kontakt med det latinske alfabetet. Samtidig som runene fikk mer fysisk avstand til det latinske alfabetet, beveget de seg også lenger vekk fra prinsippet om et én-til-én-forhold mellom fonem og grafem, som lå til grunn for de latinske bokstavene. Her distanserer med andre ord de skandinaviske runene seg fra opprinnelsesalfabetet sitt, og de går klart i motsatt retning av hva angelsakserne gjorde.

² Jeg vil her bruke termen *fuþorc* om den angelsaksiske runerekka. Dette reflekterer endringene i lydverdiene (og translittereringen) til enkelte av tegnene i den angelsaksiske fuþorcen. Der jeg omtaler både den skandinaviske og den angelsaksiske fuþarken, den eldre fuþarken eller bare den skandinaviske fuþarken, bruker jeg termen *fuþark*.

Samtidig som runetradisjonen var en selvstendig skriftkultur, førte vikingtida³ også med seg en stadig sterkere europeisk påvirkning på den skandinaviske kulturen. Skandinavene dro på plyndringstokter til store deler av Europa, og slo seg også ned blant annet i det kristne England (Helle 2013: 35). Både som plyndrere og bosettere må skandinavene ha møtt bokkulturen. Det er ikke helt usannsynlig at bosetterne møtte misjonerende prester og munkes, og at skandinavene som plyndret klostre, blant annet det på Lindisfarne, også må ha sett bøker. I flere tilfeller har de til og med tatt med seg en bok, eller deler av en bok, hjem til Norge. Blant annet er det funnet en brosjé i en grav fra rundt 800 som man mener er en omgjort del av et bokomslag fra England (Spurkland 2006: 50). I kapittel 4 undersøker jeg om disse tidlige møtene med latinskriftkulturen har gitt seg utslag i runeskriften, og om endringer man ser, kan skyldes kontakten med latinskrift.

De første punkterte runene dukket opp i Danmark på slutten av 900-tallet (2012: 92).⁴ Dette er på omtrent samme tid som kong Harald Blåtann erklærte at Danmark var kristent, og det er ikke helt umulig at de første runemesterne som begynte å punktere runene sine, hadde vært i kontakt med kristne og latinskriften. Som vi vil se i kapittel 4, finnes det også tidlige punkterte runeinnskifter blant innskiftene på De britiske øyer. Punktering og andre utvidelser av runerekka ble mer og mer utbredt i middelalderen, og det nye systemet med utvidelser og punktering var fullstendig først utpå 1200-tallet.

Her ser vi en likhet med den angelsaksiske fuþorcen. Også der startet utviklingen forsiktig med et par tegn som dukket opp før angelsakserne ble kristnet. Men det var først da kristendommen gjorde sitt inntog, at utviklingen virkelig skjøt fart. Det ser ut til at det samme har skjedd i Skandinavia. Som i England ser det også ut til at den generelle skriftkyndigheten i samfunnet økte etter møtet med latinskriften, for også i Skandinavia er det funnet mange flere innskifter fra middelalderen enn fra vikingtida. Karin Fjellhammer Seim (2010: 190) peker dessuten på at det ser ut til at bruken av runer var omfattende i kristne miljøer – man finner for eksempel flere innskifter skrevet på latin, med en ortografi som tyder på at skriveren ikke bare har hørt latin lest høyt i kirka, men også har lest latin på egenhånd. Her har vi altså enda en likhet mellom middelalderens Skandinavia og England. Videre i

³ Her definert som ca. 800–1050. Ellers i Europa regnes dette som tidlig middelalder. Når jeg omtaler middelalderen i skandinavisk sammenheng, sikter jeg til perioden ca. 1050–1500.

⁴ Når jeg omtaler punkterte runer, både her og videre i oppgaven, sikter jeg til runer der punktering blir brukt diakritisk for å skille mellom ulike lydverdier en rune kan ha. Dette betyr at jeg i denne sammenheng ikke regner graftypene **þ**, **h**, **ʀ** og **l** som punkterte.

oppgaven vil jeg imidlertid fokusere på likheter og forskjeller mellom angelsaksiske runer og de litt tidligere skandinaviske runene, fra vikingtida.

1.2 Problemstilling

Ovenfor har jeg gitt et riss av runenes utvikling fra «unntfangelsen» og fram til middelalderen. I resten av oppgaven vil jeg fokusere på de angelsaksiske runene fra perioden etter at kristendommen ble innført i England, og de skandinaviske innskriftene fra slutten av vikingtida fra Sørvestlandet og De britiske øyer. Jeg vil undersøke om det finnes latinskriftpåvirkning i det skandinaviske materialet også i denne perioden, da kontakten med kristendommen og latinskriftkulturen⁵ var mindre omfattende enn i middelalderen. Dette vil jeg videre jmføre med de angelsaksiske innskriftene. Dermed blir hovedproblemstillingen jeg vil jobbe ut fra, følgende: *Hvordan foregikk møtet mellom latinskriftkulturen og runene?* Dette vil jeg undersøke gjennom fire delproblemstillinger:

1. Hvilke tegn til latinskriftpåvirkning finner vi i runematerialet?
2. Hvordan var forholdet mellom runer og latinskrift?
3. Kan utvidingen av runerekka tilskrives påvirkningen fra latinskrift?
4. Hvordan kan man forklare forskjellene og likhetene mellom det angelsaksiske og skandinaviske runematerialet?

Hva jeg legger i latinskriftpåvirkning, og hva slags påvirkning jeg hovedsakelig ser etter, vil jeg spesifisere nedenfor, i kapittel 1.5. Jeg vil også gå inn på hvorvidt det jeg innledningsvis karakteriserer som latinskriftpåvirkning, faktisk må være påvirkning fra latinskrift. Dette er en problematikk jeg særlig vil ta opp i kapitlet om det skandinaviske materialet, i delkapittel 4.7. Når jeg ser på forholdet mellom runer og latinskrift, ser jeg på hvordan de to skriftsystemene fungerer sammen, hvor de brukes og om det ser ut til at det har vært kontakt mellom dem. Jeg vil også undersøke om utvidinga av runerekkene, både den angelsaksiske og skandinaviske, kan tilskrives påvirkning fra latinskrift. Som en forlengelse av dette vil jeg også undersøke hvor konsekvent de nye runene ble brukt i de to tradisjonene. De skandinaviske punkterte vikingtidsrunene framstår ofte som forholdsvis inkonsekvente i bruk. Som vi vil se i kapittel 4.6, kan punkterte runer brukes for mer enn én lydverdi, også innad i

⁵ I begrepet *latinskrift* legger jeg alt som er skrevet med det latinske alfabetet. Her er det altså ingen forutsetninger om språk. Latinskrift har blitt brukt til å skrive både latin, norrønt og gammelengelsk, og det er for den saks skyld også det skriftsystemet vi benytter oss av i dag. Når jeg skal undersøke møtet mellom runer og latinskriftkulturen, er det altså møtet mellom to skriftkulturer og skriftsystemer jeg vil undersøke, og ikke møtet mellom ulike språk.

enkeltinnskrifter. I motsetning til dette får man ofte inntrykk av at bruken av de angelsaksiske innovative runene er gjennomført og konsekvent. De nye runene brukes ikke i hele materialet, men de angelsaksiske runene blir gjerne framstilt med kun én lydverdi. Jeg vil undersøke om denne forskjellen er så markant som man kan få inntrykk av. Dersom den er det, har vi en klar forskjell i bruken av de nye runene i de to tradisjonene. Andre forskjeller jeg vil undersøke, er graden av latinskriftpåvirkning i materialet og hvor utbredt kontakten med latinskrift var. I kapittel 5 vil jeg se på hvordan disse forskjellene kan forklares.

1.3 Materiale

Jeg har konsentrert meg om det angelsaksiske runematerialet fra etter kristningen av angelsakserne i ca. 650 og skandinaviske innskrifter fra 900- og 1000-tallet. Det skandinaviske materialet har jeg hentet fra Sørvestlandet og de områdene på De britiske øyer der nordmenn i størst grad bosatte seg. Dette vil si Irland, Isle of Man, de nordvestre delene av England, Skottland, Orknøyene og Shetland. I tillegg har jeg i noen diskusjoner tatt med innskrifter fra andre områder og perioder. Utvelgelsen er gjort på bakgrunn av at dette er blant det tidligste materialet der endringene i runetegninventaret kommer til syne. Sørvestlandet har jeg tatt med fordi dette var den delen av Norge som hadde mest kontakt med De britiske øyer. Derfor har det vært spesielt interessant å se på akkurat disse innskriftene og konteksten de har kommet til i. Innskriftene jeg har fokusert på, er de som bruker et utvidet runetegninventar, som har tydelige koblinger til latinskriftkulturen, eller som tydelig kan knyttes opp til en kristen kontekst. Innskrifter fra en kristen kontekst har jeg tatt med fordi det er her det er størst sjanse for at runene kan ha kommet i kontakt med latinskrift.

1.4 Metode

Jeg har i hovedsak brukt en kvalitativ metode i oppgaven, der jeg fokuserer på enkeltinnskrifter og drøfter disse i detalj. Innskriftene har jeg plukket ut fordi de kan bidra til å kaste lys over hoved- og delproblemstillingene mine. For å gi oppgaven et større og mer helhetlig perspektiv har jeg imidlertid også gjort en kvantitativ undersøkelse av det skandinaviske runematerialet. Dermed blir det mulig å sette innskriftene jeg har plukket ut, opp mot helheten i det skandinaviske runematerialet. Jeg har ikke gjort en tilsvarende undersøkelse av det angelsaksiske materialet, for dette er mye mer utilgjengelig og vanskelig å få oversikt over. Jeg har likevel forsøkt å sette innskriftene jeg drøfter, opp mot helheten i det angelsaksiske runematerialet, slik det presenteres i oversiktsverk som Page (1999a). Jeg har også samlet alle innskriftene funnet fra omkring årtusenskiftet og framover i vedlegg 1, og håper dette også kan bidra til et overblikk.

I arbeidet med materialet har det meldt seg enkelte metodiske problemer. Ideelt sett bør man som runolog reise rundt og selv se innskriftene man jobber med. Dette er spesielt viktig i tilfeller der innskriften er vanskelig å lese, for her hender det at ulike runologer har ulike oppfatninger av hva som egentlig står i innskriften. Av praktiske årsaker har ikke dette latt seg gjøre for meg. Innskriftene jeg har jobbet med, finnes spredt utover De britiske øyer og på Sørvestlandet, og jeg har ikke hatt mulighet til å se alle.

Et annet problem er at de angelsaksiske innskriftene ofte er relativt utilgjengelige. Flere er i privat eie. I tillegg er mange av innskriftene som er funnet de siste årene, funnet av hobbyarkeologer med metallsøkere, og innrapporteringen av funnene er av varierende kvalitet. Et større problem er mangelen på et korpus av angelsaksiske innskrifter. For det skandinaviske materialet finnes det flere korpus, men for det angelsaksiske materialet finnes det derimot ikke noe korpus enn så lenge.⁶ Det nærmeste man kommer er kanskje Pages *An Introduction to English Runes* (1999a), men dette er mer en lærebok enn et korpus, og alle angelsaksiske innskrifter blir ikke omtalt i boka. Gaby Waxenberger (2013) inkluderer en liste med navn på og oppbevaringssted til alle de angelsaksiske innskriftene, men oppgir ikke alltid referanser til innskriftene.

Som et resultat av dette har arbeidet med det angelsaksiske runematerialet blitt mindre systematisk enn arbeidet med det skandinaviske materialet. Jeg har ikke den oversikten over materialet som en korpusutgave gir, og utvalget jeg har gjort av innskrifter, er dermed basert på hva jeg har kommet over. Mens jeg i arbeidet med det skandinaviske materialet har kunnet starte med å skaffe meg et overblikk, for deretter å plukke ut innskrifter som framstår som interessante, har arbeidet med det angelsaksiske materialet i større grad bestått av å samle sammen informasjon om innskrifter i et forsøk på å få overblikk. Dette er problematisk fordi de innskriftene jeg finner god informasjon om, i stor grad er innskrifter som andre har ment er interessante. Dette fører lett til en situasjon der noen innskrifter som blir sett på som interessante av enkelte, får uforholdsmessig mye omtale, fordi det er disse innskriftene man kjenner. Dette kan føre inn i en spiral der enkelte innskrifter kanoniseres fordi de er lett tilgjengelige. Jeg har forsøkt å motvirke dette ved å spore opp alle innskriftene som er funnet

⁶ Et korpus er på vei, og skal utarbeides gjennom prosjektet «Runic Writing in the Germanic Languages (RuneS)» (se <http://adw-goe.de/en/research/research-projects-within-the-academies-programme/runische-schriftlichkeit/>).

etter at Parsons' avhandling ble skrevet, det vil si innskrifter funnet fra omkring årtusenskiftet og fram til i dag. Dette har jeg også gjort for å se om det nye materialet kunne kaste nytt lys over Parsons' hypotese.

Materialet jeg drøfter i oppgaven, har jeg valgt ut fordi det på ulike måter har en sikker eller usikker kobling til latinskriftkulturen. Denne koblingen kan være alt fra trekk som har blitt forbundet med latinskriftpåvirkning, til innskrifter fra kristne miljøer eller der latinskrift og runer står side om side. Jeg går i dybden på enkelte innskrifter, samtidig som jeg har sett på enkelte fenomener, for eksempel bruken av punktering, i hele innskriftsmaterialet. Utvalget mitt, særlig av innskriftene jeg går i dybden på, må sies å være selektivt, og det må ikke ses på som et representativt utvalg av innskriftene. Et slikt utvalg kan føre til sirkelargumentasjon, der man bruker enkeltilfeller for å si noe om hele materialet. Dette er en felle jeg har forsøkt å unngå, blant annet gjennom den kvantitative undersøkelsen av hele det skandinaviske materialet.

1.5 Latinskriftpåvirkning

En viktig del av oppgaven min vil være å se etter latinskriftpåvirkning. Derfor er det på sin plass å gå kort gjennom hva jeg legger i begrepet. Et kjent eksempel på en innskrift som er sterkt påvirket av latinskrifttradisjonen, er innskriften Vinje kirke I (N170), her translitterert som hos Oluf Rygh (*NIyR*, bind 2: 266), og med Spurklands (2001: 184) normalisering og oversettelse:⁷

5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55
+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
sigurþr:ialssun:ræist:runar:þesar:lougar:dagen:æftir:botolfs:mæso:er:an:										
↑ 60	65	70	75	80	85	90	95	100	105	110
þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ
þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ	þ
flyþi:higat:ok:uildi:æigi:gaga:til:sættar:uiþ:suærri:foþur:bana:sin:ok:brøþra:										

Sigurðr Jarlssun reist rúnar þessar laugardaginn eptir Bótolfsmessu, er han flýði hingat ok vildi eigi ganga til sættar við Sverri, fjoðurbana sinn ok bróðra.

⁷ Forskjellene mellom Spurklands og NIyRs translitterering, normalisering og oversettelse er minimale. Jeg har valgt NIyRs translitterering fordi Spurklands nummerering av runene er feil (han har telt 110, ikke 111, runer). Jeg valgte Spurklands oversettelse fordi den er i samsvar med dagens bokmålsnormering. Selve innskriften er tydelig, og lesningen av enkeltruner varierer ikke.

Sigurd Jarlsson ristet disse runer lørdag etter Botolfsmesse da han flyktet hit og ikke ville inngå forlik med Sverre, sin far og sine brødres banemann.

Terje Spurkland skriver om risteren at "[h]an er svært sikker i føringen av kniven. Og han er gjennomført i måten han bruker middelalderrunene på. Han er svært avansert i sin bruk av binderuner, og han anvender † ø for å markere /ø:/ i *bróðra*" (2001: 186). Det er altså ingen tvil om at han har ristet runer mange ganger før, og at han kjenner tradisjonene innen runeskriften godt. Samtidig er det mange tegn på at Sigurd Jarlsson også var latinskriftkyndig. Spurkland (ibid.) trekker fram den gjennomførte bruken av skillemerker, som noen steder også deler sammensatte ord (for eksempel i **botolfs:mæso**),⁸ og dobbeltristingen av konsonanter i **ialssun** og **suærri**. Det er også verdt å merke seg at innskriften har et utvidet tegninventar som nærmer seg et én-til-én-forhold mellom fonemer og grafemer. Samtidig mangler ett trekk som ofte blir sett på som påvirkning fra latinskriften: Innskriften markerer ikke nasal foran homorgane konsonanter (/d/, /t/, /g/, /k/, /b/, /p/ og /s/). Dette ser vi i **gaga** (*ganga*). Dermed følger den runetradisjonen på dette punktet, og ikke latinskrifttradisjonen. Det kanskje mest bemerkelsesverdige ved innskriften er stedet der Sigurd Jarlsson oppdager en skrivefeil i sin egen tekst (se det innfelte bildet). Han har skrevet **fyþi**, men skulle skrevet **flyþi**. Feilen retter han opp ved å sette inn et lite merke mellom runene **f** og **y**, og deretter skriver han det manglende tegnet over linja, akkurat slik man gjør det i manuskripter (ibid.).

Kort oppsummert er det hovedsakelig fire typer latinskriftpåvirkning jeg ser etter: bruken av skillemerker, dobbeltskriving av konsonanter, bruken av et utvidet runetegninventar og markering av nasal foran homorgane konsonanter. Her vil jeg omtale alle disse trekkene som latinskriftpåvirkning, men, som jeg kommer tilbake til i kapittel 4.7, er det ikke sikkert disse trekkene må ha opphav i latinskriftkulturen. Den siste typen påvirkning, der konvensjoner og diakritiske tegn fra latinskriften blir tatt i bruk i runeinnskrifter, er mer direkte overført fra latinskriftkulturen. Slik påvirkning er mindre vanlig, men som vi vil se, finnes det eksempler også på dette i materialet jeg ser på.

⁸ Særskrivning av sammensatte ord er vanlig både i runeinnskrifter med skillemerker og i manuskripter, og vi må derfor anta at det ikke sier noe om risterens skriftkyndighet.

2 Teoretisk bakgrunn for oppgaven

Runologisk teori, eller snarere mangelen på dette, er et tema som stadig har vært drøftet av runologer i de seinere årene. Michael Barnes (2011a) gir en oppsummering av denne debatten, der han konkluderer med at det finnes få runologiske teorier i egentlig forstand. Ifølge ham bør en teori helst være «en fremstilling av almenne (sic) lover eller prinsipper eller en forklaring etter slike lover eller prinsipper» (Barnes 2011a: 157), og slike er det få av i runologien. Derimot hevder Barnes i en seinere artikkel (2013b: 27) at «[r]unological theory can only come from the application to specific runological problems of theories from other disciplines. It is hard to identify the basis on which a purely runological theory could be built.» Det er med andre ord vanskelig å lage teorier som er spesifikke for runologien. Dette betyr ikke at man ikke har behov for teori i runologien, men heller at teorien som brukes, må hentes fra andre fagområder. Som eksempel trekker Barnes fram det teoretiske rammeverket bygd opp rundt fonemer og grafemer (ibid.: 12), som jeg også vil støtte meg til i denne oppgaven (se kapittel 2.1).

Det er mange fagområder som kan være relevante å trekke inn i runologien. Som nordiskstudent med en hovedsakelig språkfaglig bakgrunn vil det være naturlig for meg å legge mest vekt på ulike lingvistiske tilnærminger og teorier. Jeg vil likevel også trekke inn blant annet arkeologiske og kunsthistoriske vurderinger der det er relevant, for eksempel ved datering av innskrifter. I tillegg spiller samfunnsutviklingen inn på fenomenene jeg undersøker, og jeg har derfor også brukt litteratur fra historiefaget. I det følgende vil jeg presentere de teoretiske feltene som er mest framtrædende i oppgaven min. De fleste av disse er primært knytta til lingvistikken. Det gjelder teoriene om fonemer, grafemer og graftyper, som jeg drøfter først. Det gjelder også *literacy*-begrepet, selv om dette begrepet er omfattende og også favner videre enn språkvitenskapen. I tillegg vil jeg drøfte et par metodologiske felter som er mer spesifikke for runologien: datering og translitterering av runeinnskrifter. Jeg vil også drøfte et spørsmål som i min formulering blir rettet mot runologien, men som er inspirert av det tilsvarende spørsmålet i lingvistikken, aktualisert av Chomsky: Har hver runerister sitt eget system, eller kan det også gi mening å snakke om et felles runesystem?

2.1 Fonemer, grafemer og graftyper

Begrepene *fonem* og *grafem* er knytta til lyder og tegn, og til forholdet mellom dem. På den ene siden har man fonemene, på den andre grafemene. De to begrepene er relaterte; mens fonembegrepet er en abstraksjon brukt for å omtale lyder i et språk, er grafembegrepet en

abstraksjon for de ulike tegnene brukt for å gjengi et språk skriftlig. Det er likevel ikke så enkelt som at et grafem er en skriftlig representasjon av et fonem. For å avklare forskjellene og likhetene mellom fonem- og grafembegrepet vil jeg først gi en definisjon av de ulike begrepene. Deretter vil jeg drøfte dem, og gå inn på hvilke begreper jeg vil bruke, og hvordan jeg vil bruke dem.

Et fonem kan defineres som «en klasse av fonetisk nesten like språklyder som kan skille ord fra hverandre betydningsmessig i et bestemt språk» (Kristoffersen, Simonsen og Sveen 2005: 203). Hva som utgjør et fonem, er dermed bestemt av hvilket språk man snakker, og for å avgjøre om to nesten like lyder er medlemmer av samme fonem, kan man sette opp et minimalt par. Slik kan man undersøke om det å bytte ut en lyd har noen innvirkning på betydningen (ibid.). Det minimale paret *matt* [mat:] – *natt* [nat:] illustrerer for eksempel at fonene [m] og [n] tilhører distinkte fonemer, /m/ og /n/, i norsk. Et fonem har gjerne flere medlemmer eller varianter, kalt allofoner (ibid.: 204). For eksempel har fonemet /p/ blant annet allofonene [p] og [p^h]. Den første av disse brukes bare etter [s], for eksempel i *spill*, mens den andre vanligvis brukes ellers, for eksempel i ordet *pil*. Dette er også et eksempel på komplementær variasjon. Det vil si at lydene rundt fonemet (i dette tilfellet fraværet av eller tilstedeværelsen til en [s]) avgjør hvilken allofon vi velger i det aktuelle ordet, noe som også fører til at to allofoner i komplementær distribusjon heller ikke kan stå i den samme omgivelsen (ibid.). Til slutt har vi også fonetyper. Foner er enkeltlyder, og ingen foner er helt like. Derfor grupperer man gjerne foner med samme trekk sammen i fonetyper (Spurkland 1996: 22). Et eksempel på dette finnes over: Da jeg trakk fram fonene [m] og [n], var det snarere fonetypene jeg siktet til. Jeg siktet altså ikke til en enkelt uttale av [m] og [n], men snarere til gruppa av lyder som kjennetegnes ved å være henholdsvis stemte bilabiale nasaler og stemte alveolare nasaler. Begrepet *fonetype* er lite brukt, men det er likevel et viktig konsept, for som Spurkland skriver, ville det «[u]ten en implisitt forestilling om fonetyper [...] vært umulig å redegjøre for de allofoner som realiserer et bestemt fonem» (ibid.).

Det finnes et tilsvarende begrepssett for å omtale ulike typer skrifttegn: graf, graftype, grafem og allograf. Grafen er den mest grunnleggende av disse enhetene, for hvert enkelttegn er en graf. Videre kan man også si at en graf er satt sammen av en rekke grafiske trekk. Når man snakker om runer, utgjør disse trekkene vanligvis staver (vertikal strek), kvister (fallende eller stigende strek), bøyler og punkter (Spurkland 1991: 29, 31). På samme måte som foner, er heller ingen grafer helt like (i hvert fall ikke så lenge de skrives/ristes for hånd), men grafer

med liknende trekk kan grupperes sammen i graftyper (dette begrepet vil jeg komme nærmere inn på nedenfor). Videre kan graftyper grupperes sammen i grafemer, og graftypene, eventuelt alle grafer som utgjør en graftype, kan regnes som allografer av det grafemet de hører til (jamfør Spurkland 1996: 22). Dette kan illustreres slik:

Grafer:	a a a	ā ā ā	Allografer av <a>
Graftype:	(a)	(ā)	
Grafem:	<a>		

Forholdet mellom grafer, graftyper og grafemer.

Her vil jeg holde meg til begrepet *graftype*. Likevel vil jeg også drøfte hvordan et grafem kan defineres, slik at det blir lettere å se forholdet mellom graftype og grafem, og hvorfor jeg har valgt å holde meg til førstnevnte begrep. Et grafem kan defineres på relasjonelt eller autonomt grunnlag. Med en relasjonell definisjon av grafemet blir grafemet kun «en skriftlig representasjon av fonemet» (Spurkland 1991: 25). Med en slik definisjon kan man si at siden /k/ er et fonem i norsk, og denne lyden vanligvis blir skrevet med bokstaven *k*, må <k> regnes som et grafem i norsk skriftspråk. Med en autonom definisjon vil man ikke lenger relatere grafemet til fonemet. Det finnes mange grunner til å velge en autonom grafemdefinisjon; en av de viktigste er at få, eller ingen, språk har et gjennomført en-til-en-forhold mellom fonemer og grafemer (ibid.: 26). Norsk har for eksempel fonemet /ʃ/, men ikke noe enkeltgrafem som kan representere det. Isteden må vi ty til digrafer og «trigrafer», og her har vi flere å velge mellom, blant annet <sj>, <sk> og <skj>. Samtidig har vi også grafemer som ikke er knytta til et enkelt fonem. Grafemet <c> er et eksempel på dette. Derfor er det hensiktsmessig å definere grafemet på uavhengig, det vil si autonomt, grunnlag.

Grafemet kan bli definert både på grunnlag av form (grafiske trekk) og funksjon (her: hvilken lyd tegnet skal gjengi), der funksjon gjerne anses som det viktigste trekket (jamfør Dyvik 1996: 8). Dette er en kontrast til begrepet *graftype*, som bare defineres på grunnlag av form (Dyvik 1996: 8; Spurkland 1996: 22). Uavhengig av hvilken lydverdi graftypen i det enkelte tilfelle kan tilskrives, vil graftypen være den samme. Det vil for eksempel si at der **I**-runen, ᛚ, opptrer som venderune (altså en speilvendt rune), ᛚ, vil denne falle sammen med graftypen (t), og ikke (l). Dette fordi det på typologisk grunnlag er umulig å skille de to runene, og innskriften må altså tolkes før man kan avgjøre at runen må leses som en speilvendt **t**. Et annet eksempel er runen ᛚ, som i angelsaksisk runetradisjon hører til grafemet <s>, men som i

Skandinavia hører til <k>. Typologisk er også disse to runene helt like, og de må derfor anses som samme graftype. Her vil jeg likevel skille de to variantene som separate runer og allografer av ulike grafemer, med begrunnelsen at de tilhører ulike runesystemer, jamfør diskusjonen i delkapittelet om translitterering nedenfor.

Jeg vil altså operere med ulike sett av graftyper innenfor hvert av runesystemene (den eldre fuþarken, den angelsaksiske fuþorcen, vikingtidsfuþarken og middelalderfuþarken), på tross av at det tidvis kan være sammenfall og glidende overganger. Dette er en praksis som er kritisert, blant annet av Helge Dyvik (1996: 8). Jeg har likevel valgt å opprettholde skillet mellom tegnsystemer fordi det er hensiktsmessig å kunne translitterere runeinnskifter på en måte som samsvarer med tradisjonen innenfor runologien. Innenfor engelsk runologi er det for eksempel tradisjon for å translitterere \mathfrak{F} som *s*, mens \mathfrak{F} blir translitterert *k* innenfor skandinavisk runologi. Når jeg nå omtaler runene både i England og Skandinavia, vil disse to translittereringene komme i konflikt. Denne konflikten lar seg løse ved å skille mellom forskjellige tegnsystemer. Barnes (2013b: 19) er blant dem som mener at mange av forskjellene i translitterering kan forklares ved at translittereringene er basert på ulike runesystemer, og at en bevissthet om dette ofte ligger under ulike praksiser for translitterering. Likevel legger han til at disse systemene sjelden blir eksplisitt gjort rede for. Nedenfor har jeg gitt en oversikt over de to systemene jeg hovedsakelig vil bruke, i et forsøk på å gjøre systemene jeg benytter, mer eksplisitte. De to systemene er den reformerte angelsaksiske fuþorcen og den skandinaviske middelalderfuþarken, og jeg har også inkludert de vanligste graftypene som brukes i disse systemene. Merk at jeg benytter runetegn for å oppgi graftyper, mens translittereringen i fet skrift ikke gjengir verken grafemer eller graftyper. Årsaken til dette blir drøftet i kapittel 2.2 nedenfor.

Den reformerte angelsaksiske fuþorcen (med alle utvidelser funnet i epigrafisk materiale):

\mathfrak{F} \mathfrak{D} \mathfrak{B} \mathfrak{F} \mathfrak{R} \mathfrak{L} \mathfrak{X} \mathfrak{P} \mathfrak{N} \mathfrak{T} | \mathfrak{H} \mathfrak{H} \mathfrak{L} \mathfrak{C} \mathfrak{Y} \mathfrak{H} \mathfrak{T} \mathfrak{B} \mathfrak{M} \mathfrak{M} \mathfrak{T} \mathfrak{X} \mathfrak{W} \mathfrak{X} \mathfrak{Y} \mathfrak{F} \mathfrak{F} \mathfrak{N} \mathfrak{T} \mathfrak{L} \mathfrak{X} \mathfrak{M} \mathfrak{T}
f u þ o r c g w h n i j i p x s t b e m l ŋ d ø a æ y ea k ġ k ę rex

Den skandinaviske fuþarken omkring år 1000:

\mathfrak{F} \mathfrak{D} \mathfrak{B} \mathfrak{H} \mathfrak{R} \mathfrak{Y} \mathfrak{T} \mathfrak{T} | \mathfrak{H} \mathfrak{H} \mathfrak{T} \mathfrak{T} \mathfrak{B} \mathfrak{Y} \mathfrak{T} \mathfrak{H} \mathfrak{N} \mathfrak{T} \mathfrak{P}
f u þ o r k h n i a s t b m l y ü i k̄

2.2 Translitterering av runeinnskrifter

Å translitterere runeinnskrifter vil si å overføre runene fra runeskriftsystemet og til et annet skriftsystem. I vårt tilfelle dreier dette andre skriftsystemet seg om latinskriften. Det finnes, ifølge Parsons, to idealer for translitterering. På den ene siden kan man strekke seg mot at translittereringen skal være konsekvent. På den andre siden kan man forsøke å gi mest mulig lydneare gjengivelser av runene (1999: 38). Et eksempel på det første er at tegnet **f** ikke uten videre bør gjengis som **a** et sted og **æ** et annet. Dette er likevel mange steder tilfelle, og det skyldes hensynet til det andre idealet for translitterering: Den skal også være lydneare. Som eksempel på dette trekker Spurkland blant annet fram at man ikke ville transkribert runen **M** som **m**, selv om runetegnet **M** og den latinske bokstaven **<M>** unektelig likner på hverandre (1991: 19). Isteden er det vanlig å translitterere **M** som **e**, fordi man antar at runen **M** og den latinske bokstaven **e** har omtrent det samme bruksområdet – de representerer det samme fonemet, /e/.

Samtidig må ikke idealet om lydnerhet gå for langt. Dette eksemplifiserer Michael Barnes (2012: 3) med runen **U**. Denne translittereres **u**, men i vikingtida ble runen brukt for åtte forskjellige fonemer i Skandinavia. Dersom vi skulle translitterert **u** ved å bruke den bokstaven som passer best i det enkelte tilfelle, vil det ikke lenger være snakk om translitterering, men heller om fonetisk transkripsjon. Da blir det også umulig å se hvilke runer som er brukt i innskriften, bare ved å lese translittereringen. Translitterering dreier seg altså om å overføre tegn fra en skrift til en annen, og da må samsvaret mellom tegn i de to tegnsystemene være konsekvent. **U** må altså alltid translittereres **u**, aldri for eksempel **o** eller **y**.

Et annet problem har vi når en rune skifter lydverdi. Runen **f** ble for eksempel lenge brukt i Skandinavia for å betegne en nasal vokal, /ã/, men etter hvert endret lydverdien seg til /o/. Dermed har det også vært vanlig å translitterere **f** til **ǣ** når den er nasal, og til **o** når den har mistet nasaliteten og har blitt rundet. Galtlandssteinen er fra perioden da **f** var i ferd med å endre lydverdi, og her brukes runen både for /ã/ og /o/. /ã/ finner man for eksempel i **iklæt** (*England*), mens man finner /o/ i **biar** (*Bjór*). Dette har ført til ulike translittereringspraksiser. Translittereringene jeg har gjengitt her, er fra Spurkland (2001), der **ǣ** brukes for å gjengi **f** uavhengig av antatt lydverdi. I *Norges innskrifter med de yngre runer* har derimot Magnus Olsen valgt å gjengi **f** med både **o** og **ǣ**, avhengig av antatt lydverdi og alder til innskriften.

Dermed får vi **iklæt**, men **bior** (*NlyR*, b. 3: 26). Her vil jeg følge Spurklands praksis, og aldri bruke mer enn ett tegn for å gjengi en rune i én og samme innskrift. Dersom jeg mener at en rune har mer enn én lydverdi, vil jeg heller påpeke dette.

I denne sammenheng bør jeg også nevne en annen translittereringspraksis jeg har valgt. Videre i oppgaven vil jeg translitterere punkterte runer på en litt annen måte enn det som er vanlig praksis. Det vil bli klart i kapittelet om det skandinaviske materialet og i sammenlikningskapittelet at de tidlige punkterte runene var løsere knytta til én bestemt lydverdi enn det som var vanlig ellers, mens de helt klart fortsatt hadde en sterk tilknytning til runene de var utviklet fra. For å tydeliggjøre dette, og i samsvar med translittereringspraksisen som Barnes (2011b; 2013b: 17–21) foreslår, gjengir jeg punkterte runer med det diakritiske tegnet «̄»: **i**, **k** og **u** blir for eksempel **ī**, **k̄** og **ū**.

Ved translitterering er det vanlig å bruke fet skrift. Dette til forskjell fra vinkler <>, som brukes for å angi grafemer, og parenteser (), som brukes for å angi graftyper. Fet skrift brukes dermed verken om graftyper eller grafemer, men heller om en mellomting. I og med at translitterering i stor grad tar utgangspunkt i en tilnærmet lydverdi, kan translitterering minne om grafemer. Likevel blir det ikke helt det samme. For eksempel skiller Parsons (1999: 84) mellom **c**, **k** og **k̄**, selv om disse vil regnes som allografer av samme grafem i de fleste definisjoner av grafembegrepet. Det er heller ikke det samme som graftype; for eksempel bruker Parsons **s** for både **ᵛ** og **ʃ**, som jeg altså har definert som ulike graftyper (ibid.: 85). Translitterering blir altså forskjellig fra grafemer og graftyper ved at translitterering dreier seg om å overføre et skriftsystem tegn for tegn til et annet skriftsystem, mens grafemer og graftyper er benevnelser som brukes for å gruppere tegn sammen etter ulike kriterier. Jeg vil stort sett bruke translitterering (altså fet skrifttype) når jeg omtaler runer. Der jeg omtaler graftyper, vil jeg benytte runetegn istedenfor parenteser med latinske bokstaver som representerer runetegnene, fordi det ikke finnes noe godt system for å skille for eksempel **ᵛ** og **ʃ** fra hverandre med det latinske alfabetet. Man kan bruke diakritiske tegn til dette, for eksempel (s) og (s̄), men dette blir likevel fort rotete og uoversiktlig når man har med mange ulike graftyper å gjøre.

Når jeg gjengir runeinnskrifter, vil jeg i all hovedsak gjengi andres gjengivelser av disse innskriftene. Samtidig vil jeg, såfremt jeg har tilstrekkelig informasjon til det, gjengi

innskriften først med runetegn (dette blir altså en gjengivelse av graftyper), og deretter vil jeg translitterere innskriften (der translittereringen følger de konvensjonene jeg diskuterte ovenfor). Nedenfor er dette eksemplifisert med lesningen av Baconsthorpe-innskriften, som blir diskutert i kapittel 3.3.

Gjengivelse av runetegnene: RMMʷhMþMhNl††MßʷfNþfRl†ʷfPRF†

Translitterering: **redesepecuinnebeaupasrunęawrat**

Her ser man at *h* er gjengitt *s*, uten noen spesiell markering i translittereringen som skiller den fra *ʃ*. I litteratur om angelsaksiske runer er det ikke tradisjon for å skille de to i translitterering. For eksempel translittererer Page (1999a: 172) tre navn skrevet med runer som finnes på St. Cuthberts kiste som *m̃ath[.]s*, *m̃arcus*, *[.]hann[.]s*,⁹ der *s*-runen i alle tre tilfellene er en variant av *ʃ*. Hadde Baconsthorpe-innskriften brukt runen *ʃ*, ville dermed denne blitt gjengitt med *s*. Det spesielle runetegnet *ʷ*, er derimot skilt fra andre, potensielt relaterte, tegn som *l* og *ʃ* i translittereringen, og er translitterert *ę*.

2.3 Hver runerister sitt system?

Et kjent tema fra historisk språkvitenskap er hvorvidt språket i en tekst man studerer, er representativt for alle språkbrukere innenfor samme språkområde, eller om språket må sies å være representativt bare for den språkbrukeren som skrev teksten. Dette er en problemstilling som Jan Terje Faarlund (2003) tar opp i forbindelse med studiet av døde språk. Han trekker fram at materialet man studerer, sjelden er skrevet av bare én person, slik at man i praksis gjerne studerer språkbruk produsert av flere ulike personer med hver sin internaliserte grammatikk. I tillegg til dette kommer at språket man studerer, gjerne strekker seg over en periode på flere hundre år og et stort geografisk område. Det vil derfor naturlig nok være både geografisk og temporal variasjon i språket. Dermed konkluderer Faarlund (2003: 7) med at språket vi studerer, er en idealisering. Variasjon i språket vil ofte glattes over, og man kan få inntrykk av at språket er mer enhetlig enn det egentlig er.

Dette kan overføres til bruken av runer. Her er det ikke snakk om et språk, men heller om overførte konvensjoner for bruken av et skriftsystem. Også her har man individuelle

⁹ Her har jeg ikke fulgt Pages translittereringssystem. Page translittererer innskriftene uten fet skrift, men med mellomrom mellom hver bokstav, for eksempel: «*m̃ a r c u s*». Med unntak av dette er translittereringen over identisk med den man finner hos Page. Kursivering betyr at runen er skadet men likevel kan leses sikkert (jf. Page 1995 [1984]: 259).

runeristere som følger konvensjoner for bruken av runer i samfunnet de lever i, men samtidig vil det være individuell variasjon i runebruken. Problemet med geografisk og temporal variasjon er til en viss grad løst ved at man skiller mellom ulike fuparker, som hver har sine konvensjoner. Like fullt er det fortsatt mye variasjon innenfor de ulike fupark-systemene, men mye av denne variasjonen blir glattet ut som følge av at man gjerne idealiserer systemet. Tematikken som Faarlund tar opp, er særlig aktuell i denne oppgaven, der jeg vil se på bruken av sjeldne runetegn som i enkelte tilfeller bare er sikkert attestert i én innskrift. Overført til runologien blir da spørsmålet om hver runerister, og spesielt de som har brukt sjeldne runer, følger sitt eget system, eller om de heller følger et kanonisert skriftsystem som er felles for hele samfunnet av runeristere.

Problemstillingen blir også drøftet av Spurkland (1991), her i relasjon til runematerialet fra Bryggen i Bergen. Han mener at Bryggen-materialet er for lite til at det er meningsfullt å dele det opp i grupper etter datering, fordi materialet i hver gruppe tidvis vil bli for lite til at man kan si noe om fenomenene man vil studere (1991: 12). Han argumenterer derfor for en framgangsmåte der man tar utgangspunkt i materialet som et enhetlig system, samtidig som man også ser etter variasjon innad i systemet i de tilfellene der det er tydelig at deler av materialet skiller seg fra resten (ibid.: 14). Dette virker som en god framgangsmåte også i mitt tilfelle. Særlig det angelsaksiske materialet er lite, og å dele det opp vil dermed gjøre det vanskeligere å si noe sikkert om det. Samtidig er det også klart at det er en del variasjon i materialet, og her kan det være hensiktsmessig å se etter systematikk i variasjonen. Her kan man altså se etter om enkelte runeristere følger andre konvensjoner enn dem som er dominerende i samfunnet, eventuelt om det finnes konvensjoner som varierer temporalt eller geografisk.

2.4 Datering av runeinnskrifter

Når man daterer en runeinnskrift, er det mange forhold å ta hensyn til. Terje Spurkland (1995: 12) lister opp fire kriterier som kan brukes for å datere norske runesteiner: språklige trekk, historiske forhold, kunsthistoriske kriterier og arkeologiske forhold. De språklige trekkene omfatter grafiske trekk ved innskriftene og språkførm. Grafiske trekk kan for eksempel være punkterte runer, eller valg av tegnsystem (jf. drøfting av ulike tegnsystemer over). Dersom man finner en innskrift med runen \mathfrak{S} , kan man for eksempel raskt slå fast at innskriften er skrevet i den eldre fuparken, og at den derfor bør være fra folkevandringstida eller tidlig vikingtid. Punkterte runer, derimot, finner man stort sett ikke før i middelalderen i

Norge. Har man for eksempel en innskrift med runen † e , kan den tidligst være fra 1000-tallet (ibid.: 11). Når det gjelder språkformer, er det ofte ganske åpenbart om en innskrift er skrevet på urnordisk, gammelengelsk eller norrønt, men det finnes også språklige kriterier som kan gi mer nøyaktige dateringer innenfor de språklige periodene. For eksempel trekker Spurkland fram at den norrøne preposisjonsformen *aft* er eldre enn *aftir* (i normalisert norrønt *eptir*) (ibid.). Språklige trekk kan først og fremst brukes for å slå fast en relativ kronologi, altså å finne ut om en gitt runeinnskrift er eldre, yngre eller samtidig med en annen innskrift.

Når en innskrift kan dateres med utgangspunkt i historiske hendelser, får vi en absolutt datering, i motsetning til de relative dateringene man kan sette med språklige kriterier. Et kjent eksempel på dette er Galtlandssteinen, som forteller om et slag. På bakgrunn av dette kan steinen dateres ganske presist til ca. 1020 (Spurkland 1995: 5). Kunsthistoriske kriterier kan brukes der gjenstanden med innskriften, ofte en stein, også har annen dekor enn runene. Alstadsteinen kan for eksempel dateres til seint 900-tall på kunsthistorisk grunnlag, fordi dekoren er en overgang mellom mammenstilen og ringeriksstilen (ibid.: 8). Samtidig er ikke alltid dekor og innskrift laget samtidig; den kunsthistoriske dateringen må altså vurderes i hvert enkelt tilfelle. Det siste kriteriet, arkeologiske forhold, dreier seg om funnforholdene til innskriften. Funnforhold kan blant annet dreie seg om brannlag, slik tilfellet er med runeinnskriftene fra bygrunnen i Bergen og Trondheim, eller det kan være graver. I England kan for eksempel mange innskrifter dateres ut fra gravtypen de er funnet i.

Jan Ragnar Hagland (2013 [1998]) stiller seg bak Spurklands fire kriterier, de språklige, historiske, kunsthistoriske og arkeologiske, og legger til at om man skal datere innskrifter på andre gjenstander enn stein, kan det også være flere andre relevante felter å trekke inn i dateringen (Hagland 2013 [1998]: 151). Steinar Gulliksen (1998) drøfter for eksempel metoden radiokarbondatering, også kalt ^{14}C -datering, som kan brukes for å datere biologisk materiale, for eksempel runepinner. Her daterer man materialet ved å måle stråling fra en spesiell type radioaktiv karbon. En annen måte å datere biologisk materiale av tre på, er dendrokronologi, der man daterer treverk gjennom å analysere årringene. Gjenstander kan ofte også dateres ved å relatere dem til andre gjenstander av samme type. Sverdet fra Korsøygården er for eksempel datert til omkring 1050 på våpenhistorisk grunnlag (Spurkland 1995: 11). Samtidig kan Korsøygård-sverdet tjene som en advarsel om at man ikke alltid skal stole altfor blindt på slike dateringer. Seinere undersøkelser av sverdet viser nemlig at det er sammensatt av flere deler, og at de ulike delene har ulik alder (ibid.: 12). En datering er med

andre ord ikke ufeilbarlig, uansett hvilket fagfelt den kommer fra. Ideelt sett bør man derfor datere en innskrift på flere ulike grunnlag, slik at man kan se om ulike dateringskriterier peker i samme retning.

De ulike dateringskriteriene kan bidra til å utfylle og understøtte hverandre (og i visse tilfeller undergrave hverandre). En innskrift som er datert basert på arkeologiske forhold, kan for eksempel si oss noe om hva slags runetegn som var i bruk på det aktuelle tidspunktet; et eksempel er en gruppe norske mynter med runeinnskrifter fra ca. 1065–1080. Disse runene har blant annet punktert i-rune for /e/, og er dermed de tidligst daterbare innskriftene med punktering i Norge. Man antar at punktering kom til Norge litt tidligere enn dette, men myntene gjør det mulig å si med sikkerhet at punktering var i bruk i andre halvdel av 1000-tallet (Spurkland 1995: 11). En arkeologisk datert innskrift kan også gi oss informasjon om språket i perioden. All skriftlig dokumentasjon vi har av urnordisk, er for eksempel skrevet med runer. Slik gir det eldre runematerialet viktig innsikt i det urnordiske språktrinnet. Dermed kan man basere nye dateringer på dateringer som er gjort på andre, uavhengige grunnlag. Imidlertid er det ved slik datering alltid en fare for sirkelargumentasjon og feilslutninger. Dette advarer blant annet Hagland om. Derfor mener han at runologiske og språklige kriterier bare kan benyttes til grove dateringer dersom de er de eneste kriteriene man har å gå ut fra (2013 [1998]: 149). Han legger også til at det er viktig å ikke bruke negativ evidens i dateringer. At en innskrift mangler punkterte runer, er for eksempel i seg selv ikke noe bevis for at innskriften er fra perioden før punkterte runer ble tatt i bruk (ibid.: 152). Det kan også bety at runeristeren enten ikke var klar over muligheten til å punktere runer, eller kjente til den, men valgte å ikke bruke den. Det er altså innovasjoner (nye runer, punktering med mer) man må legge vekt på, både ved datering og andre runologiske studier. Fraværet av innovasjoner gir oss mindre innsikt.

2.5 Literacy

I undersøkelsen av møtet mellom latinskrift og runer vil det være relevant å trekke inn literacy. Hvor mange kjente til runeskriftsystemet, og hvor mange mestret latinskrift? Når man vil undersøke hvordan de to skriftsystemene har påvirket hverandre, er det også nyttig å vite i hvilken grad det har vært kontakt mellom dem, og i hvor stor grad kjennskapen til de to skriftsystemene overlapper hverandre, det vil si hvor mange som kjente til og mestret begge skriftsystemene. I tillegg bør man kunne si noe om graden av skriftkyndighet blant de skrivende. Det er lite sannsynlig at konvensjoner har blitt overført mellom de to

skriftsystemene dersom det ikke fantes skrivere/risterne som var kyndige innenfor begge skriftsystemene. Det er for eksempel lite trolig at runen þ hadde blitt overført til latinskriften dersom skriverne som innførte runen, bare hadde en overfladisk kjennskap til runeskriften. I et slikt tilfelle er det ikke sannsynlig at skriveren hadde sett behovet for å innføre runen, men isteden hadde valgt å holde seg til *d* eller *th*, som ble brukt i de tidligste gammelengelske manuskriptene for å gjengi fonemet /θ/ i gammelengelsk.

Literacy er et komplekst og omfattende begrep. Pernille Hermann skriver at «[t]o speak of literacy is also to speak of cultural, ideological, sociological, psychological or technological aspects interrelated to the concept of this skill, and it is to speak of the way texts are produced and thought about» (2005: 9). Det er altså et begrep som omfatter alt skriftlighet fører med seg inn i et samfunn, eller i enkeltindividets liv. For meg er de videste aspektene ved dette begrepet mindre relevante, og når jeg omtaler literacy, sikter jeg primært til tekstkyndighet: evnen til å lese, skrive, orientere seg i og forholde seg til tekst. Det er de to første elementene, evnen til å lese og skrive, som står mest sentralt, men også hvordan samfunnet forholder seg til tekster, kan være relevant å komme inn på. Videre vil jeg se på ulike grader av literacy. Rosamund McKitterick (1990: 3–4) skriver at man for eksempel kan lære å lese uten å kunne skrive, og at det finnes mange ulike nivåer av skriftlig kompetanse. Hun trekker fram at skriftlig kompetanse i middelalderen kunne være alt fra evnen til å kopiere tekst til å formulere og komponere egne tekster både på morsmålet, latin og gresk. Om man går til runene, ser man her at man har et enda videre spekter av skriftkompetanse. Her viser materialet alt fra brakteater og runesteiner med forsøk på runer, som kanskje aldri hadde noe annet formål enn å imponere datidas analfabeter, til en lang tradisjon med monumentale runesteiner med egne skriftlige konvensjoner.

Som man ser, kan altså runeliteracy og latinskriftliteracy arte seg ganske forskjellig. Derfor er det også vanlig å skille mellom de to. Jeg vil skille de to konseptene med begrepene *runeliteracy* og *latinskriftliteracy*, mens jeg vil bruke begrepet *literacy* mer generelt om skriftkyndighet, uavhengig av om dette dreier seg om runer eller latinskrift. Dette er i samsvar med etymologien til ordet, da det stammer fra det latinske *littera*, som betyr bokstav. Historisk ble likevel ordet forbundet med dem som var lærde i latin; en person som ble omtalt som *litteratus* i middelalderen, var en person som behersket latin, det lærde språket (Hermann 2005: 3).

Lesning og skriving av latinskrift og runer ble sett på som to forskjellige handlinger: Det het å «ráða runar» men å «lesa bók/bref» (Spurkland 2005: 139). Tilsvarende het det å «rísta» runer, men å «ríta» bokstaver. Runetekster er generelt dramatisk mye kortere enn tekster skrevet med latinskrift. Mens hele bøker ble skrevet med latinskrift, anslår Spurkland at en gjennomsnittlig runeinnskrift inneholder godt under hundre tegn (Spurkland 2005: 147). Også bruksområdet til runer er mye mer begrenset enn bruksområdet til latinskrift. Runer ble antakelig brukt i forbindelse med handel og til å overbringe beskjeder, i tillegg til at man ser for seg at runesteinene kan ha hatt en form for juridisk funksjon, enten ved å fungere som dødsattester, eller ved å stadfeste hvem som hadde krav på arv etter et dødsfall (ibid.: 138, 147). Spurkland setter dette opp mot latinskriften, som ble brukt i stor skala i administrativt henseende for blant annet å implementere lovverk og utøve makt (ibid.: 147–148). Alt i alt ser det dermed ut til at runene primært hadde en privat funksjon; de skulle leses av enkeltpersoner og ble brukt til hverdagsformål, til korte tekster med begrenset bruksområde. Derimot var tekster skrevet med latinskrift ofte av offentlig karakter og skulle leses høyt for en større gruppe mennesker. Det var gjerne lengre tekster, og de hadde en rekke sentrale funksjoner i samfunnet.

Spurkland argumenterer for at man, når man omtaler det skandinaviske middelalder-samfunnet, bør skille *literacy* fra *runacy*:

Manuscripts and rune-sticks connoted divergent cultural activities and practices. It is therefore reasonable to say that the roman script culture was based on *literacy*, while the runic tradition was characterized by *runacy*. Runacy and literacy found expression in different media and in different communicative contexts. They reflect different textual communities. Normally these communities did not intersect (Spurkland 2004: 344).

Ifølge Spurkland tilhørte altså runene og latinskriften ulike sfærer i samfunnet, hver med sin funksjon og lite kontakt seg i mellom. Dermed kan man snakke om et samfunn der *literacy* og *runacy* eksisterer side om side. Når Spurkland her velger å skille ut runeliteracyen fra *literacy*-begrepet, er det for å omtale to tekstkulturer som eksisterer side ved side i et samfunn. Det er med andre ord ikke noe prinsipielt galt i å inkludere runene i *literacy*-begrepet. Det er heller, i mine øyne, et praktisk grep for å vise at de to skriftkulturene var adskilte enheter.

Med dette som bakgrunn er det kanskje naturlig også for meg å bruke begrepsparet *literacy* og *runacy*. Jeg har likevel valgt å unngå begrepet *runacy*, fordi det medfører at *literacy* kun kan brukes om latinskriften. Derfor bruker jeg *literacy* generelt, og når jeg omtaler *literacy* innen et gitt skriftsystem, vil jeg omtale dette som *runeliteracy* eller *latinskriftliteracy*.

Endelig er det ett ord til som bør kommenteres. Literacy er et begrep som på norsk er vanskelig å bruke om enkeltpersoner. Kan man si at man *har* literacy dersom man behersker det å lese, skrive og orientere seg i tekst? På engelsk vil en slik person omtales som *literate*, men på norsk har vi bare motsatsen; man kan være analfabet, men ikke «alfabet». Å overføre *literate* til norsk er heller ikke uproblematisk. Potensielle former er *litterær* eller *litterat*, men begge disse ordene har andre betydninger allerede. Jeg har derfor valgt å benytte ordet *skrifthyndig* om en person som «har literacy». Dette ordet er heller ikke helt uproblematisk, fordi tekstkyndighet ikke er forbundet med en like omfattende kompetanse som literacy. Jeg anser likevel *skrifthyndighet* som det beste alternativet, og vil bruke det parallelt med literacy, det vil si med en like vid betydning.

3 Det angelsaksiske materialet

Det angelsaksiske runematerialet er forholdsvis lite, i alle fall sammenliknet med det skandinaviske. Likevel er det stort nok til at man kan forme mange hypoteser om runenes utvikling i England, og nye hypoteser kommer til etter som mengden materiale øker. Det oppdages nye angelsaksiske runeinnskrifter hvert år, hovedsakelig fra perioden etter 650. Jeg har valgt å fokusere på det nye materialet for å se om dette kan kaste et nytt lys over tidligere framsatte hypoteser. Jeg vil her først og fremst gå ut fra David Parsons' hypotese, slik den er framstilt i *Recasting the Runes: The Reform of the Anglo-Saxon Futhorc* (1999). I det følgende vil jeg først redegjøre for runenes utvikling i England slik det er framstilt av Parsons, og deretter vil jeg legge fram det nye materialet som er funnet etter at Parsons skrev avhandlingen sin, fra omkring år 2000 og framover. Jeg vil også gå kort inn på Ruthwellkorset og enkelte andre relaterte innskrifter som ble funnet før årtusenskiftet, for Ruthwellkorset er spesielt relevant og interessant for problemstillingen min. Til slutt i kapittelet vil jeg runde av med en diskusjon om beleggene for kontakt mellom angelsaksiske runer og latinskrift.

Før jeg gjør rede for Parsons' hypotese, vil jeg kort kommentere korpuset mitt av nyfunn. Veldig mange av disse funnene er gjort av hobbyarkeologer med metalldetektorer, og dette har konsekvenser for den geografiske og typologiske sammensetningen av funnene. Til forskjell fra tidligere funn, der en overvekt av innskriftene er monumentale steininnskrifter fra Northumbria, er majoriteten av nyfunnene innskrifter på løse metallobjekter, og en stor del av innskriftene er fra East Anglia. Den geografiske distribusjonen er verdt å merke seg, for med nyfunnene er ikke lenger de nord-engelske innskriftene i like stor overvekt som de var. Dermed gir kanskje også materialet et mer helhetlig bilde av den angelsaksiske runetradisjonen, uten at nyfunnene, så vidt jeg kan se, endrer dette bildet i særlig grad. En oversikt over alle nyfunnene finnes i vedlegg 1. Jeg vil ikke gå inn på alle disse i diskusjonen min nedenfor, men jeg trekker inn funnene jeg anser som mest relevante og interessante.

3.1 Parsons' hypotese

I avhandlingen sin gjør Parsons en grundig gjennomgang av det eldste angelsaksiske runematerialet og sammenstiller dette med det yngre runematerialet fra etter kristningen av England. Ut fra denne gjennomgangen mener Parsons at det er grunnlag for å hevde at man kan dele runematerialet i to: De tidlige, førkristne runeinnskriftene fordeler seg utover perioden fra 400-tallet til starten på 600-tallet; de nyere runeinnskriftene fra etter kristningen

av England er fra perioden fra slutten av 600-tallet til utpå 1000-tallet (1999: 41). Det er knytta stor usikkerhet til dateringen av mange av innskriftene; for eksempel kan tre runesteiner, Hartlepool II og Lindisfarne I og II, dateres til tidligst ca. 650 og seinest ca. 750. Det er likevel ingen angelsaksiske innskrifter fra en kristen kontekst som kan dateres sikkert til et tidligere tidspunkt enn den på St. Cuthberts kiste, som dateres til 698 på bakgrunn av historiske forhold (ibid.). Kisten ble bygget ved Lindisfarne for å holde relikviene av St. Cuthbert, og den kan dateres nøyaktig med relativt stor sikkerhet på grunn av at St. Cuthberts historie er nedtegnet av munken og forfatteren Beda. Man antar at kisten han nevner, og restene av den kisten som i dag står i katedralen i Durham, er den samme (ibid.: 91).

Med todelingen av materialet som utgangspunkt går Parsons deretter gjennom de eldre innskriftene. Det er i alt 14 innskrifter som med relativt stor sikkerhet kan knyttes til det angelsaksiske området og dateres til den førkristne perioden, fra om lag 450 til 650 e.Kr.¹⁰ Av disse er det få det er mulig å hente mye mening ut av. Den yngste av innskriftene, Harford Farm-spennen,¹¹ gir oss en hel tolkbar setning, men med unntak av denne er det bare mulig å identifisere tre ord med sikkerhet i hele det tidligste materialet (Parsons 1999: 75). På tross av at materialet er tynt, er det likevel mulig å se at deler av tegninventaret endrer seg fra de eldre til de yngre innskriftene. Den viktigste endringen er en forandring av tre runer, der tidlige former konsekvent byttes ut med nye. Dette gjelder **h**, som blir **h** i de yngre angelsaksiske runeinnskriftene. I tillegg går **c**, **^**, **l** **c** over til **k**, og **s** går fra å ha variantene **ʒ**, **ʒ** og **ʒ** til å få de to variantene **h** og **ʒ**. I det yngre materialet dukker dessuten de nye graftypene **ʒ** **h** og **ʒ**/**ʒ**/**ʒ** **j** opp. Forløperne til disse, **o** og **o**, er ikke belagt i det angelsaksiske materialet, men man må anta at det er disse runene som ligger til grunn. Det som er spesielt med denne utskiftningen, er at på tross av at det yngre runematerialet er relativt stort, ser det ut til at endringene er konsekvent gjennomført, og at de eldre formene har forsvunnet helt, uten unntak (ibid.: 85–86). I tillegg blir runene **f** **a**, **f** **æ**, **f** **o** og **ʒ** **o** brukt konsekvent med de nye lydverdiene som utviklet seg i den tidlige perioden (ibid.: 80). I perioden før ca. 650 er det derimot ofte vanskelig å avgjøre hvor mange av disse tegnene runeristeren kjente til og brukte, og dermed

¹⁰ Disse kan suppleres med to funn gjort etter 2000: kobberlegeringsobjektet fra Eye og Binham-brakteatene (se vedlegg 1). Jeg har ikke mye informasjon om noen av disse funnene, men det ser ikke ut til at innskriftene inneholder runer som kan påvirke slutningene til Parsons.

¹¹ Det er ikke full enighet om at denne innskriften skal regnes med i det tidlige materialet. Parsons grupperer innskriften sammen med de eldre innskriftene på bakgrunn av funnforholdene (den ble funnet i en før-kristen grav). Waxenberger (upublisert: kap. 1.2.4.1) argumenterer derimot for at den tilhører de yngre innskriftene, dette på bakgrunn av at runene **f**, **f** og **ʒ** i innskriften ser ut til å ha fått de lydverdiene de har i den kristne perioden.

også hvilken lydverdi tegnene har (ibid.: 36–37). Dette er fordi korte innskrifter sjelden inneholder alle tegn fuparken består av, og når et tegn ikke er tilstede i en innskrift, er det ofte umulig å si om det skyldes at risteren ikke kjente til tegnet, eller om han bare ikke trengte det.

I tillegg kom nye tegn til. Bare to runer blir konsekvent regnet med i den nye fuporcen: ᚱ **y** og ᚷ **ea** (Parsons 1999: 34), og disse er også dokumentert helt fra de tidligste kristne innskriftene. I tillegg er det også en annen rune som brukes sporadisk. Dette er ᚥ **k**, som i en del innskrifter ble brukt for den velare allofonen til /k/, [k]. I innskriftene der **k** brukes, blir den palatale allofonen [c]/ [tʃ]¹² gjengitt med runen ᚥ **c** (ibid.: 84). De to lydene står i komplementær distribusjon. Førstnevnte brukes foran vokalene /a/, /o/, /u/ og /y/, og sistnevnte foran vokalene /e/ og /i/ (Mitchell og Robinson 2012: 16). Det er likevel viktig å merke seg at denne distinksjonen bare er brukt i noen få runeinnskrifter, alle fra Northumbria (Waxenberger upublisert: kap. 9.1). I de fleste innskriftene finner man runen ᚥ **c** brukt for både [k] og [tʃ] (Parsons 1999: 84). En annen rune som sporadisk brukes, er ᚷ **x**, som i hovedsak ble brukt i gjengivelsen av latin (ibid.: 93). Denne runen er ikke ny, men heller en gammel rune som gjenbrukes med ny lydverdi. Endelig finnes det to nye runer til, som bare er dokumentert i henholdsvis én og to innskrifter (Ruthwell- og Bewcastle-korsene): ᚷ **k̄**, brukt foran i-omlydde vokaler, og ᚷ **ḡ**, som representerer en velar [g] og tilsvarer ᚥ **k** i bruk (ibid.: 84) (for videre diskusjon, se delkapittel 3.5). I tillegg til disse lufter Parsons muligheten for at ᚥ og ᚥ, begge vanligvis translitterert **j**, også kan ha vært brukt med ulike lydverdier i innskrifter (ibid.: 123-126). Dette er en hypotese jeg vil se mer på nedenfor, i delkapittel 3.4.

Alt i alt ser det derfor ut til at vi får en utvikling mot et en-til-en-forhold mellom fonem og grafter, der hvert fonem blir representert med én grafttype, og hver grafttype tilsvarende bare representerer ett fonem, og der nye fonemer får egne grafter. Dermed blir det, med Parsons ord, bare én «signifikant variant»¹³ av hver rune (Parsons 1999: 88).¹⁴ Dette står i motsetning til den tidlige angelsaksiske runetradisjonen, der enkelte fonemer kan representeres av flere

¹² [c] og [tʃ] ses vanligvis på som ulike stadier i utviklingen av den palataliserte allofonen til /k/. Parsons oppgir allofonen som [c], men jeg vil seinere omtale den som [tʃ]. Her bruker jeg derfor begge. Parsons og Mitchell og Robinson, som jeg siterer seinere i avsnittet, bruker ellers ikke fonembegrepet og skråstreker for å markere fonemer. Dette har jeg derfor supplert med selv.

¹³ Med «signifikant variant» mener ikke Parsons en betydningsskillende variant. Det er snarere snakk om grader av grafisk likhet. Parsons ser for eksempel på ᚥ og < som signifikante varianter, mens han mener variasjonen mellom ᚷ og ᚷ sannsynligvis ikke var signifikant (Parsons 1999: 88–89).

¹⁴ Utviklingen av blant annet en andre grafttype for /s/, ᚷ, samt utviklingen av egne grafter til ulike allofoner av samme fonem (for eksempel graftypene ᚥ **c**, ᚥ **k** og ᚷ **k̄** for fonemet /k/), antar Parsons har skjedd etter at standarden først var etablert (Parsons 1999: 88).

graftyper. For eksempel brukes både ξ , ζ og ς for /s/. I tillegg får vi i den yngre angelsaksiske runetradisjonen en utvikling mot at man også lager egne graftyper for å gjengi ulike allofoner. Dette illustreres av fuparkene nedenfor. Her ser man hvordan nye tegn dukket opp i løpet av den før-kristne angelsaksiske perioden, og gradvis ble tatt i bruk (illustrert med parenteser rundt de runene som kom til underveis). Ytterligere tegn dukket opp fra slutten av 600-tallet og utover på 700-tallet. Den reformerte fuporcen viser alle runer man har attestert epigrafisk fra etter kristningen av England. Her er det viktig å merke seg at enkelte runer bare ble brukt i avgrensede geografiske områder og tidsrom. Likevel viser de tre fuparkene hvordan runerekka i England har endret og utvidet seg fra de eldste innskriftene på kontinentet til tidlige angelsaksiske innskrifter, og videre til de yngre.

Den eldre fuparken (idealisert og standardisert variant):

ƿ Ɔ Ɔ Ɔ R < X P H Ɔ I Ɔ Ɔ Y Ɔ Ɔ B M M Ɔ Ɔ Ɔ
f u þ a r k g w h n i j ï p R s t b e m l ŋ d o

Den førkristne angelsaksiske fuparken:¹⁵

ƿ Ɔ Ɔ Ɔ R Ɔ X P H Ɔ I Ɔ Ɔ Y Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ B M M Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
f u þ (o) r c g w h n i j ï p R s t b e m l ŋ d o(/ø) (a) a(/æ)

Den reformerte angelsaksiske fuporcen (med alle utvidelser funnet i epigrafisk materiale):

ƿ Ɔ Ɔ Ɔ R Ɔ X P H Ɔ I Ɔ Ɔ Ɔ Y Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ B M M Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
f u þ o r c g w h n i j ï p x s t b e m l ŋ d ø a æ y e a k ġ k̄ ę rex

Ifølge Parsons kan den standardiseringen man ser i det yngre materialet, tyde på at det har vært gjennomført en bevisst reform av den angelsaksiske fuporcen. Han lanserer derfor hypotesen at det ble gjennomført en reform en gang på 600-tallet, at resultatet av denne reformen ble etablert som standard, og at denne standarden deretter har spredt seg rundt om i England gjennom kirka og klostrene (Parsons 1999: 89, 98). Standarden som ble etablert, var basert på de førkristne angelsaksiske runene, men førte med seg en rasjonalisering, slik at bare

¹⁵ Den eldre angelsaksiske fuparken er satt sammen av attesterte former fra England og enkelte former som ikke er dokumenterte i England, men som man kan anta at har blitt bevart som en del av runerekka. Dette gjelder for eksempel η -runen, \diamond , som ikke er dokumentert i noen av de seksten førkristne innskriftene som Parsons lister opp, men som det likevel er naturlig å anta at ligger til grunn for runen ξ , som dukker opp i innskrifter fra den kristne perioden.

én graftype per fonem¹⁶ ble tatt med videre fra den gamle til den nye fuþorcen (ibid.: 88). Det er ifølge Parsons (ibid.: 97) ingen sikre holdepunkter for å si noe om hvem som gjennomførte reformen. St. Cuthberts kiste fra 698 er den første daterbare innskriften som man uten tvil kan si at tar i bruk en ferdig reformert fuþorc, men før denne innskriften finner man også en rekke mynter som potensielt kan ha benyttet den samme reformerte fuþorcen. Innskriftene på mynter er likevel så korte at det er vanskelig å si noe sikkert her, fordi hver innskrift benytter et veldig begrenset antall runer. Dersom myntmesterne på 600-tallet faktisk benytter den reformerte fuþorcen, kan dette tyde på at runereformen oppstod utenfor kirka. Hvorvidt dette er tilfelle eller ikke, er imidlertid usikkert (ibid.).

Det Parsons derimot er sikrere på, er at kirka har spilt en sentral rolle i den videre spredningen av den nye runestandarden (1999: 98). Dette støttes opp av at mange av de aller tidligste yngre angelsaksiske runeinnskriftene kan knyttes opp mot kristne kontekster. I tillegg til St. Cuthberts kiste, som ble laget i klosteret på Lindisfarne, er det funnet tidlige minnesteiner på, eller like i nærheten av, klosterområdene i Lindisfarne, Hartlepool og Monkwearmouth (ibid.: 92). Dette vil, ifølge Parsons (ibid.: 98), forklare hvordan den nye standarden kan ha spredt seg til det meste av England i løpet av et kort tidsrom, og passer godt med det faktum at kirka brakte med seg store kulturelle omveltninger i det angelsaksiske samfunnet. Når utbredelsen av runer spredte seg samtidig og til de samme områdene som den kulturelle omveltningen, er det ikke unaturlig om det også er en sammenheng mellom de to utviklingene. Parsons hevder videre at det ikke bare var en runestandard som ble spredt i det angelsaksiske samfunnet med kristendommen, men også literacy generelt. At latinskriftliteracy ble utbredt med kristendommen, er en lite kontroversiell påstand, men Parsons mener at munk og prester i tillegg tok opp runetradisjonen og lærte denne videre, sammen med latinskriften (ibid.: 92). Slik kan man si at utbredelsen av runeliteracy blir en del av den kulturelle omveltningen som kristendommen brakte med seg.

Som nevnt oppstod det også nye runer, både for å representere nyutviklede fonemer og for å representere forskjellige allofoner av fonemer som allerede hadde et eget grafem. Disse runene viser at runetradisjonen verken var døende eller en imitasjon av latinskriften. Derimot

¹⁶ Dette er min tolkning av Parsons' ord. Parsons bruker i liten grad begrepene «fonem» og «graftype», men skriver at «[s]o far, then, there is no case of variation in the standard *fuþorc* between two rune forms that are both likely to have been in use at an early date. It is tempting to wonder whether this might give a clue to the basis of the standardisation: was it in origin a rationalisation, a choice between competing variants? (...) This seems to me an attractive interpretation of the evidence» (1999: 88).

kan det tyde på at tradisjonen var levende, og at en runerister, eller et miljø av runeristere, kunne tilpasse runene til sine behov (Parsons 1999: 89). Samtidig viser det også at det fantes rom for variasjon i den angelsaksiske runetradisjonen, selv om denne variasjonen, ifølge Parsons, var en sekundær utvikling som kom etter at standarden først var etablert (ibid.: 88). Denne variasjonen er også noe jeg vil vende tilbake til videre i dette kapittelet, både der jeg gjennomgår det nye runematerialet som er funnet de siste 15–20 årene og i drøftingen av Ruthwell-korset.

3.2 Perfekt samsvar mellom fonem og grafem?

En mulig forklaring på endringene som skjedde, er teorien om *perfect fit*, altså om et perfekt samsvar mellom fonemer og grafemer. Ifølge René Derolez (1990: 406) vil dette si at hver rune representerte ett, og bare ett, fonem, mens hvert fonem ble gjengitt med en egen rune. Derolez mener dette var et underliggende prinsipp for runeskriftsystemet helt fra de eldste runene av. Det eneste unntaket han trekker fram, er at skillet mellom lange og korte vokaler ikke ble markert. Det er imidlertid også to andre unntak som jevnlig trekkes fram, nemlig \diamond η og \downarrow \ddot{i} (se for eksempel Spurkland 2001: 17). Disse to runene svarer ikke til veldefinerte fonemer verken i gammelengelsk eller i urnordisk, men Spurkland (ibid.) foreslår at i hvert fall \downarrow \ddot{i} kan ha samsvart med et fonem i et språktrinn som ligger før urnordisk, og som vi i dag har lite kunnskap om.

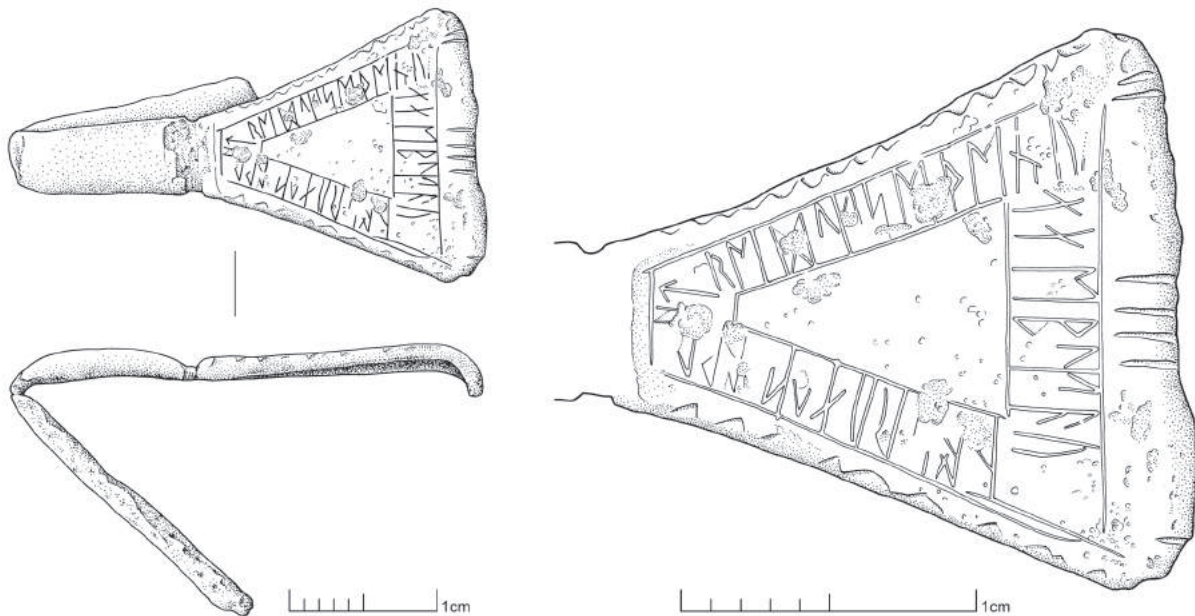
Ifølge Derolez (1990: 406–407) lå prinsippet om perfekt samsvar bak forandringene som skjedde i overgangen fra den eldre fuþarken til den angelsaksiske fuþorcen. Lydendringer i språket, blant annet i-omlyd, førte til at noen runer fikk ny lydverdi. For eksempel gikk lydverdien til \mathfrak{X} fra /o/ til /ø/. I tillegg utviklet det seg nye fonemer, blant annet /y/, som skapte hull i systemet. Andre runer igjen ble overflødige. Dette gjaldt særlig \downarrow og Υ . \downarrow hadde sannsynligvis vært overflødig lenge, mens Υ ble overflødig idet fonemene /r/ og /R/ falt sammen. På grunn av prinsippet om perfekt samsvar forplantet altså endringene i lydsystemet seg over til skriftsystemet.

Også Gaby Waxenberger (upublisert: kap. 9.2.4) mener at idealet om perfekt samsvar var drivende for endringene som skjedde. Hun ser blant annet på «sovende runer», altså runer som ikke lenger hadde noen funksjon i den angelsaksiske fuþorcen, men som likevel forble en del av fuþorc-rekka. Hun beskriver hvordan \mathfrak{k} \mathfrak{j} , \downarrow \ddot{i} , Υ \mathfrak{x} og \mathfrak{X} \mathfrak{h} ble hentet fram av ristere for å oppnå perfekt samsvar. For eksempel gjenoppstod \downarrow \ddot{i} med ny lydverdi på Ruthwell-korset og

Great Urswick-steinen, der den ble brukt for å skille [x] fra [h]. Man finner runen i **almeittig ælmihtig** ‘allmektig’ på Ruthwell-korset og i **toroïtredæ Torhtrēd** på Great Urswick-steinen (ibid.: §9.3.2).

Parsons skriver ingenting om hva han mener er drivkraften bak endringene, men han foreslår kirka som et mulig opphavssted for innovasjonene. I så fall kan det se ut som om det først og fremst var de lærde runeristerne som hadde et ønske om perfekt samsvar, og så at de kunne utvikle runene i den retningen. Idealet om perfekt samsvar ble aldri gjennomført, verken i det angelsaksiske materialet som helhet eller i enkeltinnskrifter. Det viser runer som \mathfrak{X} **h** og \mathfrak{J} **i**, som må ha blitt brukt for allofoner, heller enn fonemer. Også runer som \mathfrak{Y} **x** og \mathfrak{Y} **rex**, som aldri har vært knytta til noe gammelengelsk fonem, men heller til henholdsvis den latinske bokstaven *x* og til ordet *rex*, bryter med idealet om perfekt samsvar. Det er også pussig at akkurat diftongen /*ea*/ fikk sitt eget grafem, mens andre diftonger ble skrevet med digrafer. Det har altså aldri vært et perfekt samsvar i den angelsaksiske fuþorcen, men ønsket om et slikt samsvar kan likevel ha vært en viktig drivkraft bak utviklingene. Det ser man også et eksempel på i Baconsthorpe-innskriften.

3.3 Baconsthorpe-innskriften

Baconsthorpe-pinsetten, tegnet av David Dobson. © NAU Archaeology. Gjengitt med tillatelse.

En innskrift som har vakt interesse, ble funnet på en slags pinsett (se bilde; bruksområdet til gjenstanden blir diskutert i delkapittel 3.3.1) i Baconsthorpe i 2009. Den har blitt drøftet i tre artikler i tidsskriftet *Anglia* (Hines 2011; Bammesberger 2012; Waxenberger 2012), og hver

artikkel har tilført nye aspekter til tolkningen. Selve identifiseringen av runetegnene i innskriften er relativt uproblematisk,¹⁷ gjengitt av Hines (2011: 285) slik:

RMMſMþMhNlſſMBſFNþFhRNſſFRſſ

redęseþecuinneþęauþasrunęawrat

Tolkningen av innskriften, og spesielt av tegnet ſ, hersker det likevel større tvil om. Dette tegnet er en ny, hittil ukjent rune. Det finnes riktignok ett annet tilfelle som potensielt kan være den samme runen, men denne har man hittil antatt at er en invertert versjon av **ęa**-runen (se for eksempel Parsons 1999: 83–84). Jeg vil komme tilbake til dette andre tegnet seinere; først vil jeg imidlertid gi et overblikk over artiklene som omhandler Baconsthorpe-innskriften.

Den første artikkelen om Baconsthorpe-innskriften var Hines (2011). Hines mente at runen ſ, translitterert som **ę**, måtte være en invertert form av **ęa**-runen, som skulle representere lyden som i latinskrift ble gjengitt som <ę>, altså /ę/. Samtidig opptrer også runen þ **ę** i innskriften, og Hines mener derfor at ſ må være en trykklett variant som har lydverdien [ę], eller noe i nærheten av denne, og at den opptrer i posisjoner der endevokalen skrives -ę i normalisert gammelengelsk (Hines 2011: 288–289). Dermed vitner Baconsthorpe-innskriften, ifølge Hines, om et språkstadium der endevokalene er i ferd med å reduseres.

Bammesbergers (2012) lesning støtter Hines' identifisering av runetegnene, inkludert tolkningen hans av ſ for [ę]. Imidlertid ser Bammesberger et problem med Hines' tolkning av sekvensen **þęau** som et navn, i og med at han mener det er sannsynlig at [ę] bare opptrer som endevokal, mens den her er midt inne i ordet (Bammesberger 2012: 534). Bammesberger foreslår dermed en ny tolkning av innskriften, men jeg finner ikke denne overbevisende, fordi den krever at runene ble skrevet i en helt spesifikk kontekst som vi ikke har noen holdepunkter for å si noe om.

Dermed passer det også godt at Waxenberger (2012) gjør en grundig gjennomgang av runen ſ **ę**. Hun starter med å diskutere hvorvidt dette i det hele tatt er snakk om et runetegn, og konkluderer med at det mest sannsynlig er det (2012: 184). Deretter ser hun på alle tilfellene

¹⁷ Waxenberger tar noen forbehold når det gjelder identifiseringen av runene, og presenterer flere ulike muligheter. Hun lander likevel på at en lesning som er tilnærmet identisk med Hines' lesning, er den mest sannsynlige.

der enten 𐌺 ę eller 𐌻 markerer endevokal i teksten, og jamstiller disse med tidlige endevokaler i anglikansk dialekt og i gammelengelsk generelt. Her ser hun at **runę** og **redę** kan spores tilbake til former med *-æ* som endevokal i henholdsvis tidlig anglikansk dialekt og tidlig gammelengelsk generelt, mens **-e** i **cuinne**, **se** og **þe** i tidlig gammelengelsk enten har hatt *-e* som endevokal gjennom hele den gammelengelske perioden (**se**, **þe**), eller de hadde *-i* i tidlig gammelengelsk (**cuinne**) (ibid.: 188). På bakgrunn av dette hevder Waxenberger at 𐌺 ę representerer et mellomstadium der endevokalen *-æ* i gammelengelsk er på vei til å bli redusert fra [æ] til [ə], og at 𐌺 ę her har lydverdien [ɛ] (ibid.: 192). Med en slik tolkning framstår bruken av den nye runen som konsekvent, og man kan se på runen som et uttrykk for idealet om perfekt samsvar. Her har man tilsynelatende ment at man har en lyd i språket som ingen av de eksisterende runene kunne gjengi på noen god måte, og 𐌺 ę ble sannsynligvis skapt som et svar på dette.

Det er foreslått flere mulige tolkninger av Baconsthorpe-innskriften. Med unntak av Bammesbergers tolkning, som jeg her ser bort fra, er likevel alle tolkningene relativt like. Siden tolkningen uansett ikke har noen avgjørende betydning i oppgaven min, velger jeg å gjengi bare én av tolkningene, den varianten som Hines (2011: 289–290) og Waxenberger (2012: 191) har felles:¹⁸

Rēdæ sē þe cuinne. Bēaw þās rūnæ āwrāt.

May he read, whosoever may be able to. Bēaw inscribed these runes.¹⁹

Graftypen 𐌺 er ikke helt ukjent fra tidligere runeinnskrifter. En mynttype som er fra samme område, East Anglia, og som kan dateres til kong Offa av Mercias regjeringstid fra 757–796, inneholder en binderune (se illustrasjon) som man tidligere har ansett for å være en binderune som kombinerer 𐌻-runen og en opp-ned-versjon av runen 𐌺 **ea** (Se blant annet Parsons 1999: 83–84). Navnet på myntmesteren blir gjerne lest som *Eadnoþ*, men Hines foreslår at andre del av binderunen ikke er **ea**, men heller enda et tilfelle av ę (2011: 288).

¹⁸ På tross av at Waxenberger kritiserer Hines' tolkning av 𐌺-runen som [ə], har ikke Waxenbergers alternative tolkning av 𐌺-runen som [ɛ] noen reell innvirkning på tolkningen av teksten, med unntak av det at Waxenbergers tolkning forklarer hvordan 𐌺-runen kan brukes inne i et ord. Dermed støtter tolkningen hennes opp om Hines lesning og tolkning, heller enn det motsatte.

¹⁹ Jeg har her gjengitt lesningen og tolkningen med Waxenbergers ordlyd og normalisering. Hines lesning og tolkning har samme betydning, men en litt annen ordlyd.

Ut fra Eadnoþ-myntene mener Hines videre å kunne datere Baconsthorpe-innskriften, og han foreslår at innskriften kan dateres omtrentlig til tidsrommet 775–800, på bakgrunn av en gjennomgang av Offa-myntene som daterer Eadnoþ-myntene til perioden 780/5–792/3 (2011: 291, n. 25, med referanser). Hines argumenterer for denne svært spesifikke dateringen av Baconsthorpe-innskriften ved å vise til at graftypen \mathfrak{M} er så sjelden at man kan anta at den bare ble brukt i et veldig kort tidsrom (2011: 291). Jeg mener imidlertid at denne dateringen blir for spesifikk. Hines oppgir ikke andre argumenter for dateringen enn koblingen til Eadnoþ-myntene, og denne koblingen dras i tvil av Waxenberger (2012: 187). At pinsetten og myntene kommer fra samme område, styrker sannsynligheten for at det er en kobling mellom de to tegnene. Likevel vil vi stå igjen uten grunnlag for å datere innskriften til slutten av 700-tallet dersom det skulle vise seg at runen på myntene og runen i Baconsthorpe-innskriften ikke er den samme. Jeg mener derfor dateringen bør drøftes grundigere.

Det første man kan slå fast når man skal datere Baconsthorpe-innskriften, er at innskriften kan knyttes til en litterær kontekst (se neste avsnitt), og dermed er det all grunn til å anta at innskriften må være fra midten av 600-tallet eller seinere. Dette støttes også av at tegnene hører til den reformerte fuþorcen. \mathfrak{F} representerer fonemet /a/, \mathfrak{F} representerer /æ/, og i tillegg brukes graftypene \mathfrak{h} for \mathfrak{c} og \mathfrak{h} for \mathfrak{s} , noe som er karakteristisk for de yngre angelsaksiske innskriftene (jf. delkapittel 3.1). Om den arkeologiske konteksten er det derimot lite å si, for objektet ble ikke funnet sammen med andre angelsaksiske funn (Hines 2011: 281). Det eneste helt sikre vi kan si om datering er derfor at innskriften må høre til den kristne perioden.

3.3.1 Latinskriftpåvirkning i Baconsthorpe-innskriften

Som nevnt kan innskriften knyttes til et latinskriftkyndig miljø, og det første som knytter den til disse miljøene, er selve objektet. Tilsvarende gjenstander er nemlig funnet i flere klostre fra 600–800-tallet, i Whitby, North Yorkshire, Monkwearmoth, Hartlepool og County Durham. Gjenstanden er en form for pinsett, sannsynligvis brukt til å holde en side på plass, eller til å bla mellom sider (Hines 2011: 282). Pinsetter av samme type som den fra Baconsthorpe, med bredt hode, er spesielt karakteristiske for 700-tallet (ibid.: 283), og dette kan derfor bidra til å gi grunnlag for dateringen av innskriften. Det er likevel ikke bare med tanke på datering at gjenstanden er interessant. Siden gjenstanden sannsynligvis ble brukt under lesing av bøker, og i og med at flere tilsvarende gjenstander er funnet i klostre, er det grunnlag for å hevde at innskriften må ha kommet fra et latinskriftkyndig miljø.

Det er også ting ved selve innskriften som knytter den til latinskriftkulturen. Det første er selvrefleksjonen i teksten, den klassiske «les meg hvis du kan». Slik selvrefleksjon finnes også utenfor kristne miljøer (i hvert fall blant de skandinaviske innskriftene), for eksempel i en av innskriftene i Maeshowe. Det er likevel ikke uvanlig at runer ble brukt i gåter og liknende i klostrene, og formularet *Rēde se þe cuinne* ('les, den som kan') er også vanlig i bruk i den angelsaksiske latinskrifttradisjonen. Liknende formularer finnes både fra Exeter Book Riddles 59 (*ræde sē þe wille*, 'les, den som vil') og 67 (*secge sē þe cunne*, 'si, den som kan') (Hines 2011: 289), og i tekster av Wulfstan av York og Worcester, der formularene *gecnāwe sē þe cunne* ('vit, den som kan') og *understonde sē þe cunne* ('forstå, den som kan') er gjengangere (ibid.: 295). Hines knytter dette til det faktum at ikke alle i det angelsaksiske samfunnet kunne lese og skrive: «The literate of this cultural context could deploy more than one style, at more than one level, and for more than one readership – and all this, in the eighth century certainly, within a culture that was still predominantly oral» (2011: 296). Å kunne lese og skrive på denne tida var altså noe som mange må ha opplevd som verdt å skryte av.

I tillegg finner man eksempler på latinskriftpåvirkning. For det første har skriveren brukt dobbeltkonsonant i ordet *cuinne*, noe som ikke var vanlig i runetradisjonen (Hines 2011: 295). I tillegg foreslår Waxenberger at sekvensen **ui** kan stå for /y/ i samsvar med tidlig angelsaksisk manuskripttradisjon (2012: 185). Dette er likevel usikkert, og forutsetter en annen tolkning enn den jeg har gjengitt ovenfor (*Rēd, se þec ynne*, 'les, den som får tak i deg'). Enda et tegn på tett tilknytning til manuskripttradisjonen er det nye tegnet \mathfrak{M} i innskriften, i hvert fall gitt at teorien til Hines om tegnets opphav stemmer. Som nevnt mener Hines at lyden som \mathfrak{M} representerer, ble sett på som en form for æ-lyd, og at skaperne av tegnet tok utgangspunkt i latinskriftens representasjon av dette tegnet, <ae>, da de skapte \mathfrak{M} -runen. Han hevder at på samme måte som man kan invertere sekvensen <ea> for å få <ae>, ble kvistene på tegnet \mathfrak{Y} invertert for å skape \mathfrak{M} (Hines 2011: 288). En slik tankegang forutsetter god kjennskap til latinskriften, for man kan ikke bruke samme analogi med runer, der lyden /æ/ ble gjengitt med runen f . Imidlertid foreslår Waxenberger et annet opphav til \mathfrak{M} , som ikke forutsetter kjennskap til latinskriften. Hennes forslag går ut på at lydverdien til \mathfrak{M} , [ɛ], ble oppfattet som en form for e-lyd, og at man derfor tok utgangspunkt i tegnet for /e/, \mathfrak{M} , og satte denne oppå en stav for å markere den som annerledes fra den vanlige e-runen (2012: 192). Dermed blir også \mathfrak{M} -tegnet tilknytning til latinskriften usikker.

På tross av usikkerhet rundt hvor mye påvirkning fra latinskriftkulturen det er mulig å lese inn i Baconsthorpe-innskriften, er det ingen tvil om at innskriften har en tilknytning til litterære miljøer, og at den sannsynligvis også har oppstått i et slikt miljø. Dette er interessant fordi det støtter opp om Parsons hypotese om at det primært var kristne, lærde miljøer som videreførte runetradisjonen. At innskriften i tillegg inneholder et helt nytt tegn, en innovasjon utviklet for å tilfredsstille et behov som oppsto fordi språket endret seg, viser dessuten at kunnskapen om runer ikke bare ble tatt vare på i disse miljøene. Runetradisjonen var i høyeste grad levende og ble brakt videre gjennom utviklingen av nye tegn, uavhengig av de strenge konvensjonene som gjaldt for latinskriften.

3.4 To fonemer, men ett runetegn? Om gjengivelsen av /g/ og /j/ i skrift

Det neste tegnet jeg vil gå inn på, er ikke et til nå ukjent tegn, slik som \mathfrak{M} , men heller et tegn der man på bakgrunn av nytt materiale må revurdere lydverdien. Tradisjonelt har man sett på \mathfrak{J} som det angelsaksiske runetegnet for **j**, med en alternativ form, \mathfrak{J}^* , som først og fremst har blitt brukt i manuskriptene (se for eksempel Page 1999a: 40).²⁰ Imidlertid foreslår Parsons (1999: 125–126) at \mathfrak{J}^* kanskje heller bør forstås som en variant av **g**.²¹ Grunnen, hevder han, til at \mathfrak{J}^* har blitt oppfattet som en videreføring av den urgermanske **j**-runen, er at \mathfrak{J}^* også har vært brukt som en videreføring av \mathfrak{S} i Skandinavia (ibid.: 125). Han bemerker imidlertid (ibid.: 125, n. 25) at runen bare finnes med lydverdien /j/ i én skandinavisk innskrift, Noleby-stenen, mens den oftere opptrer med lydverdien /a/. Dette skyldes bortfallet av /j/ i runenavnet **jāra* ('år'). Likheten i form, navn og lydverdi kan likevel tyde på at det har vært kontakt mellom angelsaksere og skandinaver, og at runen har blitt overført mellom de to samfunnene.

Før jeg går videre til å diskutere forekomstene av \mathfrak{J}^* , vil jeg gå kort igjennom de to fonemene /g/ og /j/ i gammelengelsk. Gammelengelsk har to opphav til lyden [j]: Man har fonemet /j/ fra urgermansk tid, som ble tatt med videre inn i gammelengelsk. I de eldste runeinnskriftene fra Fastlands-Europa og Skandinavia gjengis dette fonemet med graftypen \mathfrak{S} . I tillegg ble fonemet /g/ (gjengitt med \mathfrak{X}) palatalisert før fremre vokaler, og den palataliserte allofonen

²⁰ I tillegg har vi graftypen \mathfrak{J} , som opptrer på **j**-plassen i fuþorcen på Themsens-skramasaxen. Denne utelukker jeg fra den videre diskusjonen, i og med at den bare er kjent fra én innskrift.

²¹ I samsvar med dette vil jeg videre translitterere \mathfrak{J}^* som **g**, og ikke som **j**, slik jeg gjorde det i kapittel 3.1 og 3.2. Translittereringen jeg brukte der, er i samsvar med det som allment er regnet som korrekt translitterering av runen. Her er det imidlertid hensiktsmessig å bruke en annen translitterering for å kunne skille \mathfrak{J}^* og \mathfrak{J} . Derfor har jeg beholdt **j** for \mathfrak{J} . Tegnet **g** er det samme som Felle (2004) og Insley (2008) bruker for å translitterere \mathfrak{J}^* , og er i samsvar med måten man gjerne gjengir palatalisert /g/ på når man normaliserer gammelengelsk.

utviklet seg til [j] og falt sammen med /j/. I det følgende vil jeg omtale førstnevnte som /j/ og sistnevnte som palatalisert /g/ for å skille de to fra hverandre. Utviklingen til fonemet /g/ er omdiskutert, men den vanligste oppfatningen er at fonemet opprinnelig var en frikativ, /ɣ/ (Campbell 1959: § 427; se Lass og Anderson 1975: 134 for et alternativt syn; Hogg 1992: § 7.15). /ɣ/ fikk etter hvert tre allofoner, [j], [ɣ] og [g], som stod i komplementær distribusjon. Veldig forenklet kan man si at [g] forekom før bakre vokaler, [ɣ] ble brukt i innlyd og utlyd, mens [j] forekom foran fremre vokaler. I tillegg utviklet [g] seg til [dʒ] i noen miljøer (se Campbell 1959: §§ 427–439 for en detaljert redegjørelse av distribusjonen).²²

Angelsaksiske innskrifter med þ og ꝥ er sjelden kost, noe som gjør at det er vanskelig å dra klare slutninger om de to runene. Faktisk finner Parsons þ bare i én innskrift, og det er på Brandon-nåla, som er en fuþorc-innskrift. Dermed kan man ikke si sikkert hvilken lyd den skulle representere, men den står på plassen til runen j; det vil si den plassen som j-runen < hadde i den eldre runerekka. Ellers er þ bare kjent fra manuskripter, der den translittereres som j. ꝥ var i 1999 funnet to steder: Thornhill III-steinen og Dover-steinen.²³ Begge steder har den lydverdien [j] (Parsons 1999: 124). Dette litt tynne materialet gjør at Parsons ser seg nødt til å konkludere med at «[t]he one clear conclusion arising from these discussions, I would suggest, is that the origin and explanation of ꝥ remains uncertain and problematic» (Parsons 1999: 126). Etter at Parsons i 1999 måtte trekke denne litt skuffende slutningen, har det dukket opp én ny innskrift med runen ꝥ, mens det ikke finnes noen nye innskrifter, meg bekjent, som benytter þ.²⁴ Dette gjør ikke grunnlaget for konklusjoner mye bredere, men det kan likevel være verdt å se hvordan det nye tilfellet stemmer overens med Parsons forslag. Før jeg gjør rede for den nye forekomsten, bør vi imidlertid se nøyer på de to andre forekomstene av ꝥ.

I begge de tidligere kjente tilfellene med ꝥ, forekommer runen i navn: **gislheard** på Doversteinen og **gilsuip** på Thornhill III-steinen. I begge navnene står ꝥ for palatalisert /g/ (Parsons

²² Campbell bruker ikke fonetiske tegn. Disse har jeg supplert med fra Hogg (1992), Lass (1995) og Lass og Anderson (1975).

²³ I tillegg finnes den på Gandersheim-/Brunswick-skrinet, men der ser den ut til å ha en dekorativ funksjon (jf. Waxenberger upublisert: kap. 9.2.2).

²⁴ Strengt tatt har þ dukket opp i to nye innskrifter, ikke én, men den siste av disse, en blyamulett fra St. Benet, er ikke mulig å tolke. Det er heller ikke mulig å si sikkert om innskriften er skrevet med skandinaviske eller angelsaksiske runer. Se vedlegg 1 og Hines (2006) for flere detaljer.

1999: 126–125).²⁵ I den nye innskriften fra Roma-katakombene (se Felle 2004; Insley 2008: 111) finner vi † i navnet: **fāghild**. Antonio Enrico Felle (2004: 207, n. 20) knytter den første delen av navnet til gammelengelsk *fāg/fāh*, som har betydninger som ‘farget’, ‘skinnende’. De to skrivemåtene, med henholdsvis *g* og *h*, ser ut til å være omtrent like frekvente, i alle fall ut fra beleggene som er gjengitt i *Dictionary of Old English* (2007: *fāh², fāg²*) og *Bosworth-Toller Anglo-Saxon Dictionary Online* (Bosworth 2010: FĀG). Dersom koblingen til *fāh/fāg* stemmer, er uttalen av † trolig [ɣ], eller eventuelt [x], som er en allofon av /h/. John Insley (2008: 111) foreslår imidlertid en annen kobling, til gammelengelsk *gefæg*, som betyr ‘populær’. I så fall blir uttalen av † i **fāghild** palatalisert /g/. Insleys forslag passer godt inn med de tidligere tilfellene vi har av †, men det forutsetter også at man må gå ut fra en skrivefeil i innskriften: **a** istedenfor **æ**. I alle tilfeller støtter innskriften opp under Parsons hypotese, for også her blir † brukt for en allofon av /g/, eller eventuelt av /h/, snarere enn for det opprinnelige fonemet /j/. Innskriften fra Roma-katakombene bidrar dermed til å gjøre det mindre sannsynlig at † er en videreføring av runen †.

Sammenlikner man bruken av † med bruken av **g**-runen, ser man at det ikke er noen store forskjeller i bruken av de to runene. **g**-runen blir ofte brukt for palatalisert /g/, for eksempel i **gewelch** på Honington-klemma (se vedlegg 1 og Hines 2015) og i **giswom** på Auzon-skrinet (se Findell 2014: 44–54). Den blir brukt for [g] blant annet i **gasric** og **grorn** på Auzon-skrinet, og for [ɣ] i **beagnop** på Themsen-scramasaxen (se Parsons 1999: 115) og i **[ce]olburg** på Rutland-beslaget (se vedlegg 1). I tillegg finner vi også **g** for [j] i enkelte låneord: på Auzon-skrinet i **giupeasu** (fra latin *Iudaeus* ‘jøde’) og på Bewcastle-korset (se Page 1995 [1960]) i **g[e]ssus** (fra gresk (via latin) *Iesus* ‘Jesus’). **g** kan altså brukes for både /j/ og allofoner av /g/. Enda mer interessant er det at **g** og **ġ** tilsynelatende kan brukes om hverandre. I hvert fall finner man i Thornhill III-innskriften (se Page 1999a: 151–152) ikke bare palatalisert /g/ gjengitt med **ġ**, men også med **g**: **gebiddap**. † **ġ** forekommer dessuten i fuporcinnskriften på Brandon-nåla, og her har runen tatt plassen til **g**, mens det er † som opptar **j**-runens plass (Parsons 1999: 123). Dette tyder på at X og † må ha vært oppfattet som nokså like.

²⁵ Igjen har jeg tatt meg noen friheter når jeg gjengir Parsons, for som nevnt i en tidligere fotnote, bruker ikke Parsons terminologien for allofoner og fonemer. Parsons (1999: 125) omtaler blant annet [j] som «historically palatalised g». Jeg har tilpasset terminologien i hele dette avsnittet.

Palatalisert /g/ og /j/ ble stort sett skrevet på samme måte også i latinskrift, med *g*. /j/ ble gjerne skrevet *ge*, eller av og til *gi*, der *e*-en og *i*-en ble brukt diakritisk for å markere at uttalen var palatal (Lass og Anderson 1975: 137–138). Dette finner man igjen på Auzon-skrinet: **giuþeasu**. Det hendte også at både palatalisert /g/ og /j/ ble skrevet med *i*, særlig i låneord (Hogg 1992: 263–264). Vi finner et eksempel på dette i **iohann[i]s** på St. Cuthberts kiste. I latinskrifttradisjonen har man altså greid seg uten bokstaven *j*, og heller funnet løsninger for å gjengi fonemet med bokstavene *g* og *i*. Man finner igjen de samme løsningene i runeskriften, og dette kan kanskje være grunnen til at **j**-runen har falt ut av bruk. Det ser rett og slett ut til at den eneste funksjonen **j**-runen står igjen med i gammelengelsk, er å fylle plassen til den gamle **j**-runen i futhorcen. I hvert fall er **ϥ j** bare funnet i futhorcer, og aldri i noen innskrift der den står som del av et ord.

Med dette som grunnlag kan man konkludere med at ***** bør anses som en **g**-rune, i hvert fall fram til man har flere belegg for runen. Runen opptrer én gang istedenfor **g** i en futhorc-innskrift, på Brandon-nåla, og brukes ellers på akkurat samme måte den ordinære **g**-runen. Vi har heller ingen tilfeller der runen står for det gamle /j/-fonemet; dette skrives heller med **g**, sannsynligvis som resultat av kontakten med latinskrift. Den eneste gjenstående koblingen mellom ***** og /j/ er dermed bruken av runen i Skandinavia. Dette er imidlertid en høyst usikker kobling; vi har ingen andre eksempler på utveksling av runer mellom Skandinavia og England i perioden mellom angelsaksernes migrasjon til England og vikingtida.

Spørsmålet som gjenstår, er om ***** kan ses på som en variant av **g** som kun ble brukt for palatalisert /g/, eller om den må regnes som en rent grafisk variant av **g**, uten praktiske forskjeller i bruk. Dersom runen var tenkt brukt bare for palatalisert /g/, ville den skrive seg inn i rekka av spesialruner som er ment å skille mellom palatale og velare allofoner: **Ɱ k**, **Ɀ k̄**, og **Ɀ ḡ**. Å utvikle en ny rune for palatalisert /g/ virker imidlertid merkelig med tanke på at navnet til **g**-runen, *gifu*, gjør denne til en opplagt palatal variant ut fra det akrofoniske prinsippet runenavnene følger. Da er runen *gār* **Ɀ** en nyttigere variant; navnet til denne runen gjør den egnet til å stå for de velare allofonene av /g/. Likevel er heller ikke *gār* spesielt utbredt. Ser man på bruken av ***** i innskriftene, ser vi at vi har to sikre belegg for palatalisert /g/ på Thornhill III- og Dover-steinen. Lydverdien er imidlertid langt fra like sikker i innskriften fra Roma-katakombene. I og med at en tolkning av runen som palatalisert /g/ innebærer å anta en skrivefeil i innskriften, mener jeg at [ɣ] er en mer sannsynlig lydverdi.

Legger man til at * et sted erstatter den ordinære g-runen, X, i en fuþorc, ser det ut til at * best kan forklares som en rent grafisk variant av X g. Denne konklusjonen bør i alle fall gjelde inntil man har flere data.

3.5 Særtilfellet Ruthwell: de nye runene k, k̄ og ġ

Ruthwell-korset er enestående på mange måter. Det er et 5,5 meter høyt steinkors satt sammen av to steiner, og sidene av korset er dekorert med motiver fra bibelen hugget ut i steinen. Langsmed sidene av korsstaven er det hugget ut innskrifter med runer og latinske bokstaver, og det er også enkelte innskrifter høyere oppe på korset. Innskriftene er bare delvis lesbare, for korset ble slått i stykker på 1700-tallet (Page 1995 [1959]: 23). Deler av innskriften er derfor rekonstruert på bakgrunn av gamle tegninger. Hovedinnskriften på korset er en versjon av diktet *Dream of the Rood*, som også finnes i *Vercelli Book*, et gammelengelsk håndskrift fra 900-tallet. Denne innskriften er gjengitt i vedlegg 2.

Innskriften er sannsynligvis fra omkring 750 eller litt tidligere (se Meyvaert 2012 med kommentarer fra R.I. Page og Rosemary Cramp), og er spesiell av mange grunner. Den er unik på grunn av måten diktet *Dream of the Rood* er brukt på. Diktet er fortalt fra korsets synspunkt, og blir slik korsets egen fortelling om Jesu korsfestelse. Også todelingen mellom latinskrift og runer på korset er spesiell, for den er mer konsekvent enn vanlig. Her brukes latinske bokstaver utelukkende for latin (se Okasha 1971: 108–111), mens runene, med unntak av en kort tekst som nevner jomfru Maria, kun brukes for gammelengelsk. Det mest iøynefallende er likevel utformingen av innskriften (se gjengivelsen av innskriften i vedlegg 2). Page skriver at «[t]his looks absurd and is maddeningly hard to read» (1999a: 147), og det er vanskelig å være uenig med denne påstanden. Paul Meyvaert (2012: 413) påpeker imidlertid at man sparer mye plass på å skrive horisontalt heller enn vertikalt. Meyvaert forsøker dette i praksis, og får plass til omtrent dobbelt så mye tekst horisontalt som vertikalt. Dette er en betydelig forskjell når det ambisiøse målet til risteren er å få med mest mulig av *Dream of the Rood* på korset. Ifølge Meyvaert må det ha krevd store mengder planlegging å beregne antallet runer man kunne få plass til på korset, og å kondensere teksten ned til en overkommelig lengde. Slik sett er Ruthwell-innskriften en enestående demonstrasjon av northumbriske runeristeres ferdigheter på 700-tallet.

Det er likevel ikke bare dette som er unikt ved Ruthwell-innskriften. Den tar nemlig også i bruk et stort antall runer, og bruker disse mer konsekvent enn de fleste. I kapittel 3.2 nevnte

jeg at risteren har tatt i bruk \mathfrak{J} \mathfrak{i} med lydverdien [x] i **almeittig** *æelmihtig* ‘allmektig’. Dette gjorde det mulig for risteren å skille allofonen [x] fra [h]. Et slikt skille er nokså unikt; man finner det bare på Great Urswick-steinen i tillegg til på Ruthwell-korset. Det ser også ut som om runen er brukt konsekvent. Vi finner den bare i ett ord, men i de tilfellene der \mathfrak{H} **h** opptrer på korset, brukes den i framlyd, og altså for allofonen [h]. Det samme gjelder for Great Urswick-steinen.

På Ruthwell-korset finner man også egne runer for å gjengi ulike allofoner av /g/ og /k/. Et skille mellom [k] og $[\widehat{t}]$ er ikke helt uvanlig; sju innskrifter, alle fra Northumbria (Ruthwell, Bewcastle, Braham Moor, Great Urswick, Kingmoor/Greymoorhill, Kirby Misperton og Thornhill III), har runen *calc* \mathfrak{k} , og i disse blir runen stort sett brukt for [k], mens *cēn* \mathfrak{k} blir brukt for $[\widehat{t}]$. For eksempel finner vi **bekun** på Great Urswick-korset og Thornhill III-steinen og **krist** og **kwomu** på Ruthwell-korset. Når man ser etter \mathfrak{k} **c** for $[\widehat{t}]$, dukker det imidlertid opp et metodologisk problem. Det er sju innskrifter å ta av, men bare noen få av dem kan brukes når man vil se på kontrasten mellom \mathfrak{k} **c** og \mathfrak{k} **k**. Kirby Misperton er tilnærmet uleselig, så her er det lite å hente. Ringene fra Kingmoor/Greymoorhill og Braham Moor er lesbare, men ikke desto mindre vanskelige å tolke. I tillegg har de bare \mathfrak{k} **k**, og ikke \mathfrak{k} **c**. \mathfrak{k} **c** mangler også på Great Urswick- og Thornhill III-steinene. Det betyr at vi bare står igjen med korsene fra Ruthwell og Bewcastle når vi skal undersøke om skillet mellom \mathfrak{k} **k** og \mathfrak{k} **c** er gjennomført.

Bewcastle-innskriften har fire tilfeller av \mathfrak{k} **c**, men tre av tilfellene finnes i hovedinnskriften på steinen, som er sterkt forvitret og, ifølge Page, «irrecoverable» (1995 [1960]: 66). Første linje kan imidlertid leses og tolkes relativt sikkert. Her finner vi sekvensen **pissigb[.]c[.]**, som Page mener står for *his sigbecn* ‘dette seiersmonumentet’, og **c**-runen her som burde antakelig vært en \mathfrak{k} **k**. Samme ord skrives med \mathfrak{k} **k** i Thornhill III- og Great Urswick-innskriftene: **bekun**. Dette ordet kunne skrives på flere måter i gammelengelsk (*beācen*, *bēcen*, *bēcn*, *bēcun*, se Bosworth 2010: BEĀCEN) og det er mulig de ulike skrivemåtene er knytta til forskjellige dialektområder og uttaler. I og med at de tre innskriftene alle er fra Northumbria, er det likevel sannsynlig at risterne hadde samme uttale av ordet. Her har vi altså en mulig inkonsekvent bruk av \mathfrak{k} **c** og \mathfrak{k} **k**. Den siste **c**-runen på Bewcastle-korset finner vi i sekvensen **ricæsdryhtnæs**, som en gang sto på korshodet til korset. Sekvensen kan tolkes på flere måter (se Page 1995 [1960]: 68), men uttalen av \mathfrak{k} **c** er ganske sikkert $[\widehat{t}]$. I tillegg har vi \mathfrak{k} **c** for $[\widehat{t}]$

i **ic**, **licæs** og **riicnæ** på Ruthwell-korset. Dermed har vi noe støtte for hypotesen om at **ᵻ c** ble brukt konsekvent for [tʃ] i de innskriftene der man også har **ᵻ k**.

Ett sted på Ruthwell-korset finner man imidlertid en **c** som ikke helt stemmer med lydverdien [tʃ]: **ᵻcniŋc** *cyning* ('konge'). Her burde uttalen vært en palatalisert variant av [g], og dermed gjengitt med **g**.²⁶ Christopher J. E. Ball (1991: §6.4) løser problemet ved å foreslå at **c** stod for en palatal plosiv på Ruthwell-korset, både i **ᵻcniŋc** og i de andre ordene der **c** forekommer.

En annen rune som bare finnes i Northumbria, er **ᵻ ḡ**, *gār*. Denne ble brukt for velare allofoner av /g/ i motsetning til **ᵻ g**, *giefu*, som i innskriftene med **ᵻ ḡ** ble brukt for palatale allofoner av /g/. **ᵻ ḡ** finnes to steder på Bewcastle-korset og seks (sikre) steder på Ruthwell-korset. Det ser ut til at den konsekvent brukes for velare allofoner av /g/, for eksempel i **ᵻcniŋc*****ḡ**²⁷ (Bewcastle) og **ḡalḡu** (Ruthwell). **ᵻ g** brukes konsekvent for de palatale allofonene, for eksempel i **ḡe]ssus** *Jesus* (Bewcastle) og **(m)odig** *mōdig* (Ruthwell). Det er ett mulig unntak på Ruthwell-korset: **((b)uḡ((a))** *būga*. Dette er imidlertid en veldig usikker lesning basert på gjengivelsen av *Dream of the Rood* i Vercelli Book, og Ball (1991: §6.5–6.6) mener det er mulig å finne andre løsninger der **g** i denne sekvensen står for en palatal.

Runen **ᵻ k̄**, som bare finnes på Ruthwell-korset, er stort sett ansett som en ytterligere raffinering av det northumbriske konsonantrunesystemet (se for eksempel Page 1999a: 148; Parsons 1999: 84; Waxenberger 2004: 735, 736). I Ruthwell-innskriften brukes nemlig **k** to steder, i **kwomu** og **krist**, mens **k̄** brukes i **ᵻcniŋc** og **uḡket**. **k** brukes i begge tilfellene før konsonant og bakre vokal, mens **k̄** brukes før i-omlydd vokal. I alle tilfeller skal uttalen være en plosiv, men **k̄** gjenspeiler muligens et språkstadium der plosiven har utviklet en sensitivitet for den påfølgende fremre vokalen. Imidlertid bemerker Ball (1988: 115–116; 1991: §6.3) at de to runene brukes på hver sin side av korset. Han mener at det er for få tilfeller av de to runene til at man kan dra sikre konklusjoner, og slår fast at de to runene mest sannsynlig er varianter av samme rune. Ball har et godt poeng når han påpeker at grunnlaget for å uttale seg om **k̄**-runen er veldig tynt. Samtidig er **ᵻ k̄** en veldig kompleks graftype, og det er pussig dersom risteren valgte denne graftypen om han like gjerne kunne brukt **ᵻ k**.

²⁶ Ball (1991: §6.4) skriver at **ḡ** er den naturlige runen å bruke her. Jeg vet ikke om dette er en trykkfeil, eller om *cyning* er et unntak fra regelen om palatalisering av sekvensen *ng* etter fremre vokal (se Campbell 1959: §428, n. 2).

²⁷ Nest siste rune minner om en binderune mellom **u** og **p/b**. Page drøfter runen, og kommer fram til at man ikke kan være sikker på om den er original (1995 [1960]: 62).

Alt i alt må Ruthwell-korset kunne sies å være ekstraordinært. Det er enestående i utforming, og bruken av runer ser også ut til å være nær konsekvent. Bruken av runene er såpass gjennomført at Waxenberger (upublisert: kap. 9.1) foreslår at risteren av Ruthwell-innskriften kan ha vært skaperen av runene \mathfrak{K} \bar{k} , \mathfrak{G} \bar{g} og \mathfrak{K} k . Ball (1991: §9.3) mener på sin side at inspirasjonen til runene kan ha vært hentet fra latinskriften. Han peker på flere likheter mellom Ruthwell-innskriften og samtidige northumbriske manuskripter: Utlydende /n/ er i varierende grad markert, skrivemåter med *-e* tar over for *-i* og *-æ* for de trykklette vokalene, en del dobbeltkonsonanter framstår som umotiverte og lang vokal blir tidvis stavet dobbelt, som i **riicnæ** (ibid.: 5.1–8.2, 9.1). Derfor foreslår han at Ruthwell-innskriften kan være skrevet av etter et latinskriftforelegg. Når det gjelder runene \mathfrak{K} \bar{k} , \mathfrak{G} \bar{g} og \mathfrak{K} k , foreslår han at disse kan ha hatt et motsvar i en lokal, northumbrisk latinskrifttradisjon som vi ikke lenger har belegg for, annet enn eventuelt gjennom Ruthwell-innskriften (ibid.: §9.3). Forslaget hans er interessant, selv om det ikke er mulig å underbygge det med evidens. I alle tilfeller er det klart at Ruthwell-korset vitner om en enestående og lærd runetradisjon i Northumbria som var tett knytta til latinskrifttradisjonen og kirkelige miljøer.

3.6 Latinskriftpåvirkning i de angelsaksiske runeinnskriftene

Jeg vil kort drøfte det jeg i innledningen omtaler som latinskriftpåvirkning: konsekvent bruk av skille tegn, markering av nasal før homorgan konsonant, bruk av dobbeltkonsonanter og et utvidet tegninventar. Dette er trekk jeg omtaler som latinskriftpåvirkning i det skandinaviske runematerialet. Hvis kontakten med latinskrift førte til disse endringene i de skandinaviske runeinnskriftene, er det ikke unaturlig å anta at kontakt med latinskrift førte til liknende endringer også i de angelsaksiske innskriftene. Derfor vil jeg kort gå inn på hvordan status for dette er i de angelsaksiske innskriftene.

Det er få tegn til at angelsaksiske runeristere så det som viktig å markere ordskiller. Ruthwell-korset har for eksempel bare to skillemerker i hele hovedruneteksten. Disse går riktignok mellom ord, **\bar{k} yniŋc.heafun, almeittig.pa**, og er dermed ikke satt på måfå, men det er vanskelig å se hvorfor skillemerkene er satt akkurat der de er, og ikke på andre steder i teksten. Skillemerker er brukt i varierende grad gjennom hele det angelsaksiske runekorpuset, men de brukes ikke konsekvent. Ser man på den epigrafiske latinskrifttradisjonen, er det lettere å finne eksempler på relativt konsekvent bruk av skillemerker. Dette gjelder for eksempel teksten på Ruthwell-korset, illustrert her med teksten i panelet N iv (slik den er

gjengitt av Okasha 1971: 110): *SCS : PAVLVS : ET : A[...] FREGER[UNT] : PANEM IN DESERTO, ‘Sankt Paulus og [?Antonius] brøt brød i ørkenen’. Det er imidlertid heller ikke vanskelig å finne eksempler på epigrafisk latinskrift nærmest uten skilletegn.

Markeringen av nasal før homorgan konsonant i de angelsaksiske innskriftene er en lite relevant problemstilling å se på, for i gammelengelsk forsvant trolig de nasale vokalene tidlig. Dette ser vi for eksempel i runenavnet til den fjerde runen. Navnet var opprinnelig **ansur*, men ble til *ōs* (‘gud’) i gammelengelsk. I overgangen fra **ansur* til *ōs* ser man for seg at første vokal har utviklet seg fra /a/ til /ǣ/ og videre til /o:/. Bruken av fjerde rune, ƿ, for /o(:)/ har vi gjennom hele den kristne perioden, og vi kan dermed anta at nasale vokaler forsvant en gang før ca. 700. Dersom vokalen ikke er nasal, vil det også være mer naturlig å markere den etterfølgende nasale konsonanten i skrift (jf. Williams 1994: 221). Et eksempel på at nasalen var markert, finner vi i *k̄yniŋc* på Ruthwell-korset. Williams (ibid.) skriver at han ikke kjenner til at nasalen er utelatt noe sted i det angelsaksiske materialet. I det nyfunne materialet finnes det imidlertid ett sted en utelatt nasal: i ordet *ecla[englas* ‘engler’ på Honington-klemma. Risteren av innskriften har likevel valgt å gjengi nasalen i *ond and* ‘og’, så han utelater ikke nasalen konsekvent.

Page (1995 [1962]) har undersøkt bruken av doble runer i det angelsaksiske runematerialet. Han avslutter artikkelen med et etterord (skrevet i 1995) der han slår fast at artikkelen nå er utdatert (ibid.: 103–104), men om man ikke skal legge for stor vekt på konklusjonene hans, er funnene likevel verdt å nevne. Page finner flere eksempler på dobbeltristede runer. Stort sett markerer de lang konsonant, men noen steder dobbeltristes også vokalruner for å markere lang vokal. Samtidig er det flust av eksempler på enkeltristing av runer der man skulle forventet en lang konsonant. I tillegg finner han flere eksempler på dobbeltristede runer der man kunne forventet en kort konsonant. Som nevnt i kapittel 3.5 skriver Ball (1991: §5.3, 5.5) at dobbeltristingen av runer på Ruthwell-korset stemmer overens med dobbeltskriving av bokstaver i den northumbriske manuskripttradisjonen. Page (1995 [1962]: 98–101) skriver også at alle de tre typene – «riktig» dobbeltristing, «feil» dobbeltristing og «feil» enkeltristing – i større eller mindre grad har paralleller i gammelengelsk manuskripttradisjon. Det kan dermed se ut til at bruken av dobbeltristing av runer mer eller mindre speiler manuskripttradisjonen.

Enkelte steder er det mulig at markeringen av dobbeltkonsonanter ikke bare speiler latinskriftradisjonen, men at det er en direkte konsekvens av den. Page (1995 [1962]: 98) foreslår nemlig at flere runeinnskrifter er overført direkte fra latinskrift til runer. Et klart eksempel på dette er **xþs** på St. Cuthberts kiste, som er direkte overført fra XPS skrevet med latinskrift, som igjen er overført fra gresk ΧΡΙΣΤΟΣ. Overføringen fra gresk til latinskrift er basert på grafisk likhet, ikke lyd. Skulle man overført bokstavene til runer på samme måte, ville man, ifølge Page (ibid.), fått XPh **gws** eller XPJ **gwi**. Et annet eksempel er Falstone, som har samme innskrift gjengitt med både latinskrift og runer, der runeteksten følger konvensjonene fra latinskriften. Page (ibid.: 98–99) foreslår at en del av dobbeltkonsonantene i runematerialet kan være resultat av en tilsvarende praksis, der runeteksten er skrevet av fra et forelegg skrevet med latinskrift.

Det er ingen tvil om at mange av de nye runene som ble utviklet i den angelsaksiske runetradisjonen, var i utbredt bruk. Dette gjelder særlig de eldste av de nye runene, **ƿ** **o** og **ƿ** **a**, som er brukt konsekvent i hele perioden etter ca. 650. Når det gjelder flere av de mer perifere nye runene, i tillegg til enkelte eldre, lite brukte runer, er det derimot mer usikkert hvor konsekvent runene faktisk blir brukt. Vi har allerede sett at **l** **k**, **ʀ** **k̄** og **ʀ** **ḡ** er såpass sjeldne at det er vanskelig å slå sikkert fast om de ble brukt konsekvent av risterne som brukte dem. Det vi har av belegg for runene, tyder på at de ble brukt forholdsvis konsekvent, men vi har også enkelte sannsynlige tilfeller av inkonsekvent bruk. **ʀ** **e** ser ut til å ha blitt brukt konsekvent i Baconsthorpe-innskriften, men her står vi uten andre innskrifter den kan sammenliknes med.

Andre runer er mindre konsekvent brukt. Jeg har allerede vist at **ʀ** **ḡ** er en rune som sjelden blir tatt i bruk, og at den, der den brukes, ikke skiller seg fra bruken av **X** **g** (se kapittel 3.4). Et annet eksempel er **ea**-runen. Page (1995 [1961]) undersøker bruken av runen, og nevner fire lesbare og tolkbare innskrifter der runen er brukt: Themsen-scramasaxen, Thornhill II-steinen, Ruthwell-korset og Dover-steinen, samt potensielt *Eadnop*-mynten (se kapittel 3.3). Samtidig er det fire innskrifter der runen ikke er brukt, selv om diftongen opptrer: Baconsthorpe-pinsetten, Auzon- og Mortain-skrinene og en grafitti fra Cimitero di Commodilla. Sistnevnte er spesielt interessant fordi diftongen her gjengis med en binderune, **ea**, og Page foreslår at denne binderunen kan være opphavet til **ea**-runen. I det nyfunne materialet opptrer runen én gang, i **(??)ead** på Dunton-blyplata. Det kan se ut som om runen er brukt i et navn; mer er

ikke mulig å si fordi innskriften er skadet. Den kan dermed ikke regnes med til lista over innskrifter med ʝ ea over. I tillegg har vi ett eksempel der runen ikke er brukt der den kanskje kunne vært det, nemlig på gullobjektet fra Kelvedon. Der finner vi sekvensen **ʝtæa**. Også denne innskriften er skadet, og det er umulig å avgjøre hvilket ord vi har å gjøre med. Dermed kan heller ikke denne innskriften regnes med. Dermed står vi igjen med fire eller fem innskrifter med en sikker ea-rune, og fire der den kunne vært brukt, men ikke er det. I innskriftene der runen er brukt, brukes den konsekvent. Page (1995 [1961]: 76) poengterer at runen er helt unødvendig; diftongen kan gjengis tilfredsstillende med runene **e** og **a**, slik man også gjør det i latinskrift. Dermed kan det være at risterne som ikke brukte runen, kjente til den, men valgte å ikke bruke den. At runen ikke ble brukt, trenger derfor ikke å bety at risterne ikke kjente til runen. Det vi har belegg for å si, er at runen er brukt konsekvent i innskriftene der den opptrer.

Tilsvarende praksis ser vi også for ʝ **ŋ**. Waxenberger (upublisert: kap. 9.2.4) skriver at runen er brukt to steder: på Themsens-scramasaxen og på Ruthwell-korset. I tillegg til disse kan vi legge til Bardney-nåla fra det nye materialet. I Themsens-scramasaxen og på Bardney-nåla opptrer runen som en del av en fuþorc. Det er altså bare på Ruthwell-korset runen er brukt i ord. Noe av grunnen til at runen er såpass sjelden, er nok at det sjelden er behov for den. Waxenberger skriver at det eneste andre stedet der runen kunne vært brukt, er i **[h]ring** på Wheatley Hill-ringen. Fra det nye materialet kan vi legge til **ecla** [*englas* ‘engler’] på Honington-klemma. Runen er altså brukt på totalt ett av tre mulige steder i det gammelengelske korpuset.

Det er flere runer man kunne sett på i større detalj her (spesielt ʝ **p**, ʝ **y**, ʝ **ī** og ʝ **x**), uten at dette tjener til noe i denne sammenhengen. Her vil jeg nøye meg med å konkludere med at det ser ut til at både nye og mer perifere gamle runer ser ut til å bli brukt relativt konsekvent i hver enkelt innskrift, men ikke i det gammelengelske materialet som helhet. Noen runer ser ut til å være brukt regionalt, andre runer er brukt i hele området, men ikke gjennomført. Den runen som har den mest inkonsekvente bruken, er nok ʝ **g**. Inkonsekvensen her er tydelig fordi det er så mange steder runen kunne vært tatt i bruk. Hadde man hatt et større materiale, ville man kanskje ha kunnet se tydeligere mønstre for de andre sjeldne runene også. Slik det står nå, kan for eksempel ett nytt funn av en innskrift med ʝ **ŋ** doble antallet tilfeller av runen

i bruk i ord. Det sier seg derfor selv at konklusjonene man kan dra på bakgrunn av slikt materiale, ikke er særlig sikre.

Når man ser at bruken av ulike runer ikke var helt konsekvent, ser man også et problem ved hypotesen om perfekt samsvar mellom fonem og grafem. Endringene som skal ha kommet som følge av strebenen etter et perfekt samsvar, framstilles ofte som om de gjelder over hele det angelsaksiske runeområdet. Det er særlig Derolez som står for denne framstillinga: «The manuscript tradition, however, confirms that the 28-rune fuþorc of the Thames scramasax was the standard from an early date and until the phonemic tension between velar and palatal *k* and *g* prompted a last reform of the fuþorc» (1990: 423–424). Her framstilles det som om den siste reformen, som førte til runene 𐌗 *k*, 𐌛 *k̄* og 𐌟 *ḡ*, var en reform som gjaldt hele det angelsaksiske området, men det er ikke tilfelle. Disse runene, og flere andre med dem, ble nemlig bare brukt i Northumbria.

Ønsket om perfekt samsvar kan ha eksistert regionalt eller i enkelte runeristermiljøer, men ikke over hele det angelsaksiske området. Det var kanskje et prinsipp som satte sitt preg på de angelsaksiske runene, men det kan virke som om det først og fremst var en idé som levde i skriptoriene. I *runica manuscripta* tilføyde lærde til og med noen ekstra runer som aldri er funnet i epigrafisk materiale, for eksempel en egen *q*-rune. Det er også først og fremst i manuskriptene man ser at kunnskap om de mer perifere runene, som 𐌶 *i*, 𐌷 *x*, 𐌸 *η* og 𐌹 *ea*, blir videreført. I den epigrafiske tradisjonen ser man imidlertid at disse runene brukes i nokså liten grad, og ikke overalt. Perfekt samsvar var dermed et ideal for de lærde, heller enn et prinsipp i praksis.

3.7 De angelsaksiske runene som del av en lærd tradisjon

Det er mye som peker mot at de angelsaksiske runene var del av en lærd tradisjon. Med dette mener jeg ikke å påstå at alle runeristere var lærde, men heller at lærde miljøer, og da særlig miljøer knytta til kirka, var bærere av runetradisjonen, og bidro til å opprettholde og fornye den. Som vi så i kapittel 3.1, skjedde det en bevisst reform i den angelsaksiske fuþorcen på 600-tallet, og Parsons (1999: 92) mener at lærde kristne miljøer er et mulig åsted for denne reformen, selv om han har lite belegg å vise til som kan underbygge denne påstanden. Jeg har funnet 23 innskrifter som (jeg enten vet eller tror at) er funnet etter at Parsons publiserte hypotesen sin i 1999. Blant disse innskriftene finner vi to objekter fra perioden før reformen, Binham-brakteatene og objektet fra Eye. Ingen av disse inneholder runer som går imot

Parsons' hypotese. I det yngre materialet finner vi heller ikke noe som motsier Parsons, men vi får litt større innblikk i graftypevariasjonen i perioden ved at to av de sjeldnere graftypevariantene dukker opp flere ganger: \hat{y} θ (Bardney, Honington) og γ s (March, Shropham). Jeg går inn på θ -varianten nedenfor, men ikke s , selv om bruken av denne også kunne vært interessant å studere videre. Det har jeg imidlertid ikke plass til her.

Med det nye materialet har vi fått flere bekreftelser på at runene brukes i lærde miljøer. I det nyfunne runematerialet finnes det tre nye innskrifter som helt sikkert kan knyttes opp mot skriptoriene: Baconsthorpe-innskriften, Honington-klemma og March-plata. Baconsthorpe-innskriftens tilknytning til kristne miljøer har jeg allerede drøftet i kapittel 3.3.1. Honington-klemma er en annen innskrift som står i en klasse for seg blant de angelsaksiske innskriftene. Objektet minner om en pinsett i størrelse og form; det er fem centimeter langt og en halv til én centimeter bredt. På begge sider er det ristet inn tekst med små, tydelige runer (se vedlegg 1 for en gjengivelse av hele innskriften). Noe av teksten mangler på begge sider, men det er likevel mulig å gjenkjenne teksten som en versjon av et benediktinsk vers som finnes i de gammelengelske bibelske diktene *Daniel*, fra håndskriften MS Junius 11, og *Azarias*, fra Exeter Book (Hines 2015: 263). Teksten levner liten tvil om at det var lærde kristne som skrev den; runene er dessuten intrikate og fine, og det er liten tvil om at dette ikke er de første runene risteren står bak.

Det er mye som er interessant ved denne innskriften; her vil jeg nøye meg med å trekke fram to runeformer. For det første er θ -runen i denne innskriften av en sjelden type, \hat{y} . Hines (2015: 260–262) skriver at en tilsvarende graftype bare er funnet ett sted, i *futhorc*-innskriften på Themsen-scramasaxen. I tillegg nevner han en liknende rune, der staven er trukket gjennom firkanten i toppen av runen, på et beinhåndtak fra Covent Garden Opera House i London. Etter at Hines' artikkel ble publisert, har det dessuten dukket opp et eksemplar til av graftypen, nok en gang i en *futhorc*-innskrift (som gjengir rune 15–25 i *futhorc*). Innskriften er på Bardney-nåla (se vedlegg 1) fra Lincolnshire. Dermed har vi runen dokumentert i to innskrifter fra Lincolnshire og to fra London-området. Dette tyder kanskje på at runen var en regional variant fra sørlige og midtre deler av England. Det er ellers ingenting som tyder på at runen skulle ha en annen lydverdi enn $/\theta/$. Den erstatter den vanlige θ -runen i to *futhorc*, og bruken på Honington-klemma er forenelig med en tolkning av runen som $/\theta/$. Det er vanskeligere å si noe om bruken på beinhåndtaket fra London, for innskriften er vanskelig å lese. Lydverdien $/\theta/$ passer likevel godt dersom innskriften gjengir navnet *Øpelweard*, slik

Hines (2015: 262, med referanser) foreslår. Den andre spesielle graftypen er en **u**-rune, der den buede staven bøyer innover mot hovedstaven i nedre del av runen, slik at den buede staven nesten møter hovedstaven både i øvre og nedre del av runen. Det er den eneste **u**-runen i innskriften, og den finnes heller ikke i andre innskrifter, så det er umulig å si om formen kan skyldes en skrivefeil, eller om den må regnes som intendert.

March-plata (se vedlegg 1 for detaljer) er mer skadd og vanskeligere å lese enn Honington-klemma og Baconsthorpe-innskriften, men også her finner man interessante detaljer. Objektet har tekst på begge sider. Den ene siden får jeg ingen mening ut av, selv om Tim Pestell (upublisert: 17) skriver at man blant annet skal kunne finne navnet *Oswine* på denne siden. Den andre siden gjengir, ifølge Pestell (ibid.), navnene til apostlene Matteus, Markus, Lukas og Johannes på latin. Jeg har sett bilder av innskriften, og må legge til betydelig velvilje for å lese apostelnavnene, men jeg mener å kunne finne navnene til Markus og Johannes. Hvert apostelnavn ser ut til å ha blitt innledet med *sanctus*, forkortet til **s̄cs**, der det er trukket en linje over **c**-runen og den andre **s**-runen (se illustrasjon). Dette minner om forkortelsespraksisen man finner i latinskriftradisjonen (se for eksempel Kirkdale-innskriften, som er gjengitt i kapittel 4.7), men praksisen er heller ikke helt uten paralleller i den angelsaksiske runetradisjonen. På St. Cuthberts kiste finner man nemlig en tilsvarende strek over **p**-runen i sekvensen **x̄ps**, en forkortelse kjent fra latin for det greske ordet for Kristus, *ΧΡΙΣΤΟΣ* (jf. kapittel 3.6). Det kan dermed se ut til at risterne bak både March-plata og St. Cuthberts kiste har tilhørt en lærd kristen tradisjon der man overførte latinskriftkonvensjoner til runeskriften.

Tegningen viser et utsnitt av innskriften på March-plata. Innskriften er skadet, men det er mulig å se at de tre øverste linjene i innskriften innledes med runene **s̄cs**, eller rester av disse. Streken som er trukket over runene for å markere forkortelse, er tydelig i alle de tre linjene. Jeg leser **s̄cs[...]*cs[...]]* s[...]**. [...] markerer runer jeg ikke gjengir her, verken i tegningen eller i translittereringen (se vedlegg 1 for flere detaljer om disse). Innskriften har også enda en linje nedenfor de tre vi ser starten på her, men der **s̄cs** burde stått, er det nå en revne i plata. Tegningen er tegnet av meg etter et bilde av innskriften.

En ting som er verdt å merke seg ved det nyfunne materialet, er at det også er de tre nevnte innskriftene som er de mest interessante innholdsmessig. Flere av de andre innskriftene består bare av navn, én innskrift består av deler av en fuþark, og de innskriftene som potensielt kan inneholde lengre tekster (Scotterthorpe, Shropham, St Benet), er bare fragmenter og ikke

lenger mulig å hente noen meningsfylt tekst ut av. Det er også en tendens i materialet Parsons omtaler, at de lengste innskriftene, for eksempel Auzon-skrinet og korsene fra Bewcastle og Ruthwell, kommer fra en kristen kontekst. Parsons (1999: 119, n. 19) bemerker også at mange objekter funnet i en ikke-religiøs kontekst framstår som meningsløse. Det er fristende å tolke dette som at runeliteracyen var høyere i miljøer der også latinskriftliteracyen var høy. Runeristerne uten tilknytning til kirka hadde kanskje ofte en mer grunnleggende kjennskap til runer; noen kunne enkelte runer og skrev disse på objekter for å imponere andre, andre kunne kanskje nok til å skrive sitt eget navn, og de som var i stand til å skrive lengre tekster, kjente kanskje bare til de vanligste runene, og tok ikke i bruk mer spesialiserte runer som ᚦ ᚦ for [x], ᚷ x for latinskraft-x, ᚠ k, ᚷ ḡ, ᚷ ḱ og ᚱ e.

Man kan lure på hvorfor angelsakserne beholdt alle runene fra den eldre fuparken når de åpenbart ikke trengte alle. En forklaring kan være at de angelsaksiske runene i stor grad tilhørte en lærd tradisjon, slik Parsons hevder. Det er vanskelig å finne belegg som understøtter Parsons hypotese, men jeg mener likevel at koblingen mellom den lærde tradisjonen og runer er den hypotesen som i størst grad kan forklare forskjellene mellom den skandinaviske og den angelsaksiske runetradisjonen. Den angelsaksiske tradisjonen ser ut til å ha vært vel så opptatt av det kuriøse ved runene som av runene som brukssystem. Derfor beholdt de kanskje også runer uten noen åpenbar bruksverdi, bare for å «samle» på dem. Runene hørte til fuporcen, og det i seg selv var grunn nok til å bevare dem. I den skandinaviske fuparken, som i høyeste grad var et system i bruk, falt derimot de minst brukte runene vekk i overgangen til vikingtidfuparken, sammen med et par andre runer som for så vidt framstår som mer nyttige, som e og o.

Denne utviklingen gjenspeiler antakelig også ulike holdninger til fuparken og runene som skriftsystem. I Skandinavia var nytteverdien og det praktiske det viktigste; alle runer man ikke trengte, ble tatt ut av fuparken og gikk ut av bruk. I England ser det derimot ut til at man kanskje har vært mer opptatt av runene som del av en større tradisjon. ᚦ/ᚦ ᚦ er for eksempel ikke dokumentert i England i det hele tatt, noe som tyder på at det ikke kan ha vært en mye brukt rune selv i tidlige innskrifter. Noe må ha ført til at runen likevel ble tradert videre i den førkristne angelsaksiske runetradisjonen, på tross av at tradisjonen nærmest framstår som døende. Jeg tror dette «noe» må ha vært en form for runelære, for eksempel et runedikt eller

noe tilsvarende.²⁸ Da England ble kristnet, må lærde ha plukket opp runekulturen og vist interesse for den. De tok den opp igjen og videreførte den, men denne gangen med primært formål å bevare og eksperimentere med runene. De lærde hadde allerede latinskriften som fungerte som nytteskriftsystem; runeskriften var kanskje et system de følte de sto friere til å eksperimentere med og utfolde seg i, og det kan ha vært dette som tiltalte dem ved runene.

3.8 Konklusjon

Vi har altså sett at det trolig skjedde en reform av den angelsaksiske runerekka på 600-tallet, og i kjølvannet av denne reformen ble det utviklet flere nye runer. Noen av disse ble brukt sporadisk over hele det angelsaksiske området; andre ble bare brukt i avgrensede geografiske områder. De yngre angelsaksiske innskriftene viser mange tegn på å ha vært i kontakt med latinskrift; det viktigste er kanskje at latinskrift og runer i stor grad har blitt brukt i de samme miljøene. Baconsthorpe-innskriften er for eksempel skrevet inn på et objekt som sannsynligvis ble brukt i skriptorier. Vi har også mange innskrifter med både latinskrift og runer i samme innskrift, for eksempel Ruthwell-korset. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 5. Det finnes også flust av eksempler på at latinskriftkonvensjoner er overført til runetradisjonen. For eksempel finner vi dobbeltkonsonanter, og på St. Cuthberts kiste finner vi runene **xþs**, en direkte overføring fra latinskrift. Det er mer usikkert om bruk av skillemerker kan tilskrives latinskriftpåvirkning. Når det gjelder det utvidede tegninventaret, er det derimot mindre tvil. Det er vanskelig å si hvor runene **ƿ ea** og **l y** kommer fra; disse kom sannsynligvis til omtrent samtidig med at standarden ble utviklet. De yngre innovasjonene **l k**, **ƿ k̄**, **ƿ ḡ** og **ƿ e** har vi derimot utelukkende (sikre) belegg for at ble brukt i en kristen kontekst,²⁹ og det er derfor naturlig å anta at runene også har sitt opphav i denne tradisjonen. Det er vanskelig å si hvor konsekvent innovasjonsrunene har blitt brukt. Vi har noen belegg for at det er variasjon i bruken innad i innskrifter, men disse er usikre, med ett unntak: **ḡ**-runen. Denne ble ikke brukt konsekvent, verken i enkeltinnskrifter eller i materialet som helhet. Hvorfor dette er viktig, blir tydelig når man setter bruken av angelsaksiske innovasjonsruner opp mot de skandinaviske punkterte runene. Derfor vil jeg komme tilbake til dette der jeg sammenlikner de to tradisjonene, i kapittel 5.2.

²⁸ Her vil jeg ikke ta stilling til nøyaktig hva slags runelære det kan være snakk om. Page (1999a: 66) skriver at det angelsaksiske runediktet har vært foreslått datert til 700- eller 800-tallet. Dersom denne dateringen stemmer, kan åpenbart ikke dette runediktet ha vært med på å bevare de sjeldne runene i den førkristne perioden, ca. 400–600. Likevel mener jeg at en form for runelære, enten poesi eller noe annet, må ha vært en forutsetning for å bevare de sjeldne runene og lydverdiene deres.

²⁹ Merk at **ƿ e** muligens også opptrer som del av en binderune på en mynt (se kapittel 3.3). Dersom de to runene er den samme, finnes altså denne runen også i en verdslig kontekst.

4 Det skandinaviske materialet

I dette kapitlet vil jeg se på de skandinaviske innskriftene fra De britiske øyer, særlig de områdene der hovedsakelig nordmenn bosatte seg. Her ser jeg etter tegn til kontakt mellom runene og latinskriftkulturen. Jeg vil først se på innskriftene fra Irland (kapittel 4.2), deretter Ise of Man (kapittel 4.3), og så Storbritannia, Orknøyene og Shetland (kapittel 4.4). Dernest vil jeg gå kort inn på innskriftene fra Sørvestlandet og sammenlikne disse med innskriftene fra De britiske øyer (kapittel 4.5). Til slutt i kapitlet vil jeg se på de punkterte runene i materialet som helhet (kapittel 4.6), og deretter vil jeg ta for meg om de trekkene jeg innledningsvis har omtalt som latinskriftpåvirkning, faktisk bør anses som det (kapittel 4.7). Det kan virke merkelig å behandle innskriftene fra Irland og Isle of Man for seg, mens jeg behandler innskriftene fra Storbritannia, Orknøyene og Shetland som én gruppe. Inndelingen skyldes delvis at de tre gruppene har hver sine korpusutgaver, og i så måte har jeg bare fulgt fordelingen til korpusutgavene. Samtidig har jeg lagt mest vekt på innskriftene fra Skottland og Nordvest-England i drøftingen av disse områdene, så selv om det kanskje kunne vært naturlig å behandle Shetland og Orknøyene som en egen gruppe, har jeg valgt å behandle dem sammen med innskriftene fra resten av Storbritannia.

4.1 Historisk bakgrunn

Da de skandinaviske landene ble kristnet på 900- og 1000-tallet, hadde de allerede vært i kontakt med kristne samfunn i mange hundre år. Dermed kan man spørre seg om når det er rimelig å regne med at denne kontakten nådde et slikt omfang at man kan anta at kulturell påvirkning fant sted. Jón Viðar Sigurðsson (2003: 110–112) mener kristninga av Norden må ses på som en gradvis prosess, og han deler kristninga inn i tre faser: kontaktfasen, kulturell forhandlingsfase og organisasjonsfasen. Disse fasene foregikk på litt forskjellige tidspunkter i ulike deler av Norden, og de har også utspilt seg på ulike måter. Her vil jeg konsentrere meg om den første fasen, kontaktfasen, og se om det er tegn til at runene og latinskriften har vært i kontakt i de siste århundrene før kristninga av Norden. Ifølge Sigurðsson strekker kontaktfasen seg fra de første møtene med kristendommen, som han mener fant sted allerede i folkevandringstida, og fram til den offisielle kristninga, som i Norge er satt til tinget på Moster i 1024 (ibid.: 5, 97). Kontakten med kristendommen tiltok i styrke ettersom flere europeiske land ble kristnet, og Sigurðsson legger til at denne langvarige kontakten bidro til å legge til rette for kristninga også i Skandinavia (ibid.: 111). Man vet også at skandinavene som flyttet til kristne områder, kom i kontakt med kristendommen, og at de også skiftet religion, eller i det minste deltok i helgendyrking (ibid.: 84–85). Spørsmålet er i hvor stor grad

de også kom i kontakt med den kristne skriftkulturen, og om dette møtet har satt spor i skandinavenes skrift, runene.

Da skandinavene reiste ut for å plyndre og bosette seg, spredte de seg slik at folk fra de ulike skandinaviske landene primært dro til hver sine områder. Nordmenn reiste til og bosatte seg nordvest i Storbritannia og i Irland, i tillegg til på Island, Færøyene og Grønland. Dansker valgte i større grad å reise til det sørøstlige England og til nordvestlige deler av Europa, og svenskene reiste først og fremst østover i Europa (Helle 2013: 36). På De britiske øyer bosatte nordmenn seg fra Shetland i nord til kystområdene ved Irskesjøen i sør (Barnes, Hagland og Page 1997: 14). Her etablerte de også handelsruter, og Man–Dublin-området var sentrum i det sjøbaserte norrøne Britannia (Imsen 2015: 71).

I området ved Irskesjøen, Orknøyene og Shetland er det funnet 93 skandinaviske innskrifter (se vedlegg 4–6 for en oversikt), i tillegg til innskriftene fra Maeshowe og Holy Island.³⁰ Av disse er 17 fra Irland, 33 fra Isle of Man, 7 fra Shetland, 22 fra Orknøyene, 7 fra Skottland og 7 fra nordvest i England. Innskriftene er stort sett fra 900- til 1200-tallet, og det er de tidligste av innskriftene, fram til litt utpå 1000-tallet, som er av størst interesse for problemstillingen min. I de neste tre delkapitlene vil jeg vende meg mot disse regionene for å se etter muligheter for kontakt mellom runer og latinskrift og tegn på latinskriftpåvirkning i hver enkelt region i vikingtida.

4.2 Irland

De skandinaviske bosettingene i Irland skiller seg fra andre på De britiske øyer ved at kontakten mellom skandinaver og lokalbefolkningen ser ut til å ha vært av mindre omfang enn vanlig. Dermed er det også vanskelig å anslå når disse bosettingene ble kristnet. Lesley Abrams skriver at anslag varierer fra den andre halvdel av 800-tallet til tidlig på 1000-tallet, men mye tyder på at i hvert fall de høyere samfunnslagene i Dublin ble kristnet utover på 900-tallet. Dette kan man se blant annet fordi kong Olav av Dublin i 980 ble gravlagt ved klosteret på Iona (Abrams 2010: 2). Dermed ser det også ut til at den norrøne overklassen i Dublin mot slutten av 900-tallet var i kontakt med kristne miljøer også utenfor Irland.

³⁰ Jeg har utelatt Maeshowe-innskriftene fra korpuset mitt, i og med at dette er et stort korpus som kan dateres sikkert til middelalderen. Samtidig er det også sannsynlig at risterne i Maeshowe var nordmenn på gjennomreise, og ikke innfødte orknøyinger (Barnes 2001: 109). Jeg har tatt ut Holy Island-korpuset av samme grunn.

Det er funnet 17 runeinnskrifter i Irland, og de fleste av disse (13) er fra Dublin. De resterende fire ligger spredt, og fordeler seg over hele Irland. Innskriftene kan stort sett dateres til perioden 950–1125, men én innskrift, IR15 fra Roosky, Donegal, ser ut til å være eldre enn dette (Barnes et al. 1997: 13). Materialet fra Irland er relativt stort, men omkring halvparten av innskriftene framstår som meningsløse eller har en veldig usikker tolkning (se vedlegg 4 for en oversikt over alle innskriftene fra Irland framstilt skjematisk). Av innskriftene man er sikrere på, finnes det også fire innskrifter som er av relativt liten interesse fordi de er korte og nokså intetsigende: Én innskrift består kun av et navn, en annen bare av én rune, og ytterligere to innskrifter er fuparkinnskrifter (én fullstendig og én med første ætt). Dermed står vi igjen med fem innskrifter som hver består av én eller flere setninger, og disse er mer interessante. Fire av de fem innskriftene har nemlig punkterte runer, tre har gjennomført eller delvis gjennomført bruk av skillemerker for å markere ordskiller, to har kors som skillemerker og én kan knyttes til en kristen kontekst ved at innskriften er på et kors.

Når man ser runematerialet fra Irland under ett, tyder mye på at graden av literacy i mange miljøer var lav, og at Irland kanskje ikke var et ideelt miljø for utvikling av nye runevarianter. Det er selvsagt mulig at innskriftene som i dag ikke er lesbare og tolkbare, en gang var det. Barnes et al. (1997: 33) foreslår for eksempel at innskriften IR9 kan være en barneregule. Andre runer kan være ristet inn kun for øvingens skyld, og det har kanskje aldri vært meningen at de skal ha noen betydning. Barnes og Hagland (2010: 14) viser også til at man har indisier på at Dublin var et flerskriftlig miljø der både runer, latinskrift og ogham (i hvert fall sporadisk) har vært i bruk. De hevder at «what [John] Ryan calls a ‘rudimentary knowledge of letters’ is but the tip of the iceberg» (ibid.). Samtidig er det kanskje talende at bare tre av de tolkbare innskriftene fra Dublin utgjør setninger (de andre to som er nevnt ovenfor, er fra Killaloe og Greenmount). Dersom dette utvalget av innskrifter er representativt for det totale runematerialet som en gang har funnes i Dublin, må en stor andel av innskriftene som ble ristet, ha vært meningsløse. Om man sammenlikner innskriftene fra Irland med dem på Isle of Man, blir det også tydelig at det blomstrende runemiljøet som må ha vært på Isle of Man, ikke kan ha spredt seg i særlig grad til Irland. Det er til og med mulig å spekulere på om de meningsbærende innskriftene fra Irland kanskje kan være skrevet av tilreisende, mens de utolkbare innskriftene er etterlikninger av andre innskrifter, skrevet av skandinaviske bosettere i Irland. Dette blir imidlertid bare spekulasjoner, og i et forsøk på å finne svar, vil jeg undersøke nærmere to av de lengre, meningsbærende innskriftene, IR2 og IR12.

4.2.1 IR 2 Killaloe, Co. Clare

Sørøst i Irland ligger Killaloe, der man har funnet et steinkors med runer på. Korset er ikke helt, og den delen man har, utgjør mye av den nedre delen av korset. Runene er skrevet på breidsiden av korset. Dette er i samsvar med mange norske runesteiner, og med andre skandinaviske steininnskrifter på de britiske øyene (for eksempel IR 3, SC 8 Kilbar, SC 10 Inchmarnock og SC 13 Iona). På Isle of Man ble imidlertid innskriftene gjerne skrevet langs smalsiden. Det er også likheter med innskriftene på Man, for innskriften er skrevet nedenfra og oppover, i likhet med flertallet av de manske korsene. Innskriften er skrevet over to linjer, og den første runen i hver linje er mer eller mindre forsvunnet. Barnes et al. (1997: 54) skriver at det er mulig det også har vært flere runer nedenfor dem vi nå ser, men at innskriften kan tolkes som komplett uten flere runer enn dem vi har spor av i dag. Det vi står igjen med av innskriften, er følgende:

5 10 15 20
][[þ]NRÞRI† † RlHl +][[ʃ]RnHþlH
][[þ]urkri* † risli +][[k]rusþina³¹
Dorgrimr reisti/risti kross þenna.

Barnes et al. (1997: 54) skriver at andre rune i innskriften kan være punktert: ᚱ **ü**, men det er ikke mulig for meg å vurdere dette selvstendig kun ut fra bildet av innskriften. Runen har i dette tilfellet lydverdien /o/, altså en annen lydverdi enn /u/, som er primærverdien til ᚱ **u**. Dermed kan det passe at punktering muligens har blitt brukt for å markere dette. ᚱ **ü** brukt for /o/ er ikke vanlig, men Svante Lagman (1990: 90, 91) finner noen få tilfeller i det svenske runematerialet. Man har også et tilfelle til av ᚱ **ü** for /o/ i Irland: IR 12. Denne innskriften drøfter jeg i neste delkapittel. Vi har også den punkterte runen ʃ **k̄**, som her er brukt for /g/. Når det gjelder andre tegn på latinskriftpåvirkning, finner vi skilletegn i form av kors, men de er ikke brukt helt konsekvent. Det skal likevel sies at i og med at innskriften er såpass kort, er det vanskelig å si hvor konsekvente skilletegnene egentlig er. Det er ikke uvanlig at man unnlater å skille ord som er syntaktisk knytta til hverandre, som *kross þenna*, selv om skillemerkene ellers er brukt konsekvent.

³¹ Translittereringen er basert på den til Barnes et al. (1997: 54), men jeg har også vurdert den selv opp mot tegningen og bildet av innskriften. Hovedforskjellen mellom translittereringene er at jeg har vurdert den første runen som mer usikker enn dem, og jeg satt den i hakeparentes fordi jeg anser den som rekonstruert (de har kursivert den). Jeg er enig i at lesningen er sikker, men bare når man ser den i sammenheng med tolkningen.

På samme stein finner vi også en tekst skrevet med ogham. Denne innskriften er karakterisert av Damian McManus (1991: 130) som skolastisk. Dette vil si at den er fra etter 600-tallet, samt at flere trekk ved innskriften, og ved ogham-tradisjonen generelt på dette tidspunktet, stammer fra manuskripttradisjonen heller enn den tidlige ogham-tradisjonen (ibid.: 129). Ogham-innskriften har dessuten et kristent innhold, og teksten, som McManus rekonstruerer som «BENDACHT FOR TOROQRIM», kan oversettes omtrentlig til «velsignet være Torgrim» («a blessing on T.») (ibid.: 130).

Det er få holdepunkter for datering av innskriften, annet enn det runologiske. Barnes et al. (1997: 56) trekker fram tre elementer som kan si noe om dateringen: Innskriften har én eller to punkterte runer, noe som peker mot en sein datering. Det gjør også den manglende nominativs-*r*-en i *Þorgrimr*. Man kunne tolket rune 7 som en ufullstendig nominativs-*r*, men det er, som vi vil se, relativt vanlig å utelate nominativs-*r*-en i det skandinaviske materialet fra De britiske øyer. Dette gjør at **m** blir en mer naturlig tolkning av rune 7 enn **r**. Det er ikke plass til begge i innskriften. Samtidig brukes **᚛** (og kanskje **᚛**) heller enn **᚛** for /o/, noe som trekker mot en tidlig datering. Barnes et al. konkluderer derfor med at innskriften sannsynligvis kan dateres til sein vikingtid. Det er også et annet element som kan bidra til dateringen, nemlig bruken av ordet *kross* i formularet *X reisti steinn/kross*. Dette ordet er ofte brukt omkring Irskesjøen, men sjelden andre steder (det finnes for eksempel bare ett tilfelle av *kross* i Norge (Svanøy), og dette tilfellet er ansett av Page som usikkert (1995 [1980]: 223)). Da er det også naturlig å gå ut fra at innskriftene med dette formularet er nokså samtidige. I og med at korsene på Man kan dateres til ca. 925–1000, vil jeg gå ut fra at IR 2 er fra slutten av samme periode, omkring 1000 eller litt seinere, men jeg vil samtidig understreke at dette er en veldig usikker datering, og at innskriften vanligvis blir sett på som litt yngre enn dette.

Innskriften kan klart knyttes til en kristen kontekst, i og med at den er skrevet på et kors. Man må også gå ut fra at den er mer enn tilfeldig graffiti skrevet av en forbipasserende, for Torgrim (altså risteren, eventuelt mannen som betalte risteren) hevder å selv være den som står bak reisingen av korset. Har han reist korset, er han sannsynligvis også kristen selv, noe også ogham-innskriften indikerer. Videre må man anta at folk med penger til å reise et kors etter all sannsynlighet har høy status i samfunnet. Gitt at Torgrim er en kristen mann med høy status, er det ikke usannsynlig at han, og kanskje også folk i tjeneste hos ham, har vært i kontakt med latinskrift. Likevel er det ikke så mange tegn til dette i innskriften. Snarere er det

ting som tyder på at risteren ikke rister runer så ofte. Dette antydes av at **t**-runen er ristet feil vei i *reisti*, og ved den merkelige formen (†) på **m**-runen.

Til sammen tegner det vi vet om IR2 et forvirrende bilde av innskriften. Risteren har feilristet flere runer, noe som kunne tyde på at han ikke er en dreven runerister. Innskriften er dessuten fra et område uten andre innskrifter, så det kan virke som om risteren ikke har holdt til i et miljø der det å riste runer var vanlig. Samtidig er innskriften blant de tidligste innskriftene med punkterte runer, noe som bør indikere at han er i kontakt med andre samtidige runeristere, og at han er en del av et miljø av runeristere som deler innovasjoner. De første punkterte runene man kan datere sikkert, er fra Danmark fra slutten av 900-tallet, så gitt at denne innskriften er fra omkring 1000, må risteren være i den første eller andre generasjonen av runeristere som brukte punkterte runer. At korset også har en ogham-innskrift, som tilsynelatende viser til samme person som runeinnskriften, kan også tyde på at steinen ble til i et miljø som kjente til flere skriftsystemer, og dermed hadde en relativt høy grad av literacy. Samtidig har altså innskriften to feilristede runer. En mulig forklaring på de sprikende tendensene i innskriften er at innskriften er skrevet av etter et forelegg, og at han som ristet innskriften ikke selv kjente betydningen av tegnene. Kanskje han for eksempel var en lokal steinhogger som ble engasjert til å gjøre det manuelle arbeidet. Dersom man går ut fra dette, har vi holdepunkter for å si at innskriften ble til i et innovativt og skriftkyndig runemiljø, kanskje også med kjennskap til latinskriftradisjonen. Dette runemiljøet kan neppe primært ha holdt til i Irland, men innskriften kan tyde på at medlemmer av miljøet enten bodde i eller reiste til Irland og sto bak innskrifter som IR2.

4.2.2 IR 12 Fishamble street (Dublin)

IR 12 er en innskrift på et hjortegevir, og geviret kan dateres arkeologisk til ca. år 1000. Innskriften er tydelig, og runene jevne og fine. Selv på bildet av innskriften (Barnes et al. 1997: 76) framstår alle runene unntatt de tre siste som klare og tydelige. Innskriften er lest slik av Barnes et al. (1997: 40):

5 10 15
*NR† : *†R††† . †† : †††††
hurn : hiartar . la : aüsar

Det er to tegn på latinskriftpåvirkning i innskriften, skilletegn og punktering, men det er ingenting som tilsier at innskriften har blitt til i en kristen kontekst. Det mest

bemerkelsesverdige ved innskriften er kanskje kombinasjonen av innovative og alderdommelige trekk. Samtidig som innskriften har en nokså konsekvent bruk av skillemerker og en punktert rune, ᚱ **ü**, finner vi også runen ᚱ **ᚱ**, som relativt tidlig fikk lydverdien /y/ i Norge. I tillegg brukes langkvistruner i innskriften. Dette står i kontrast til resten av det irske materialet, der en blandingsfuþark er dominerende. Barnes et al. (1997: 7) skriver at dette kan knytte innskriften til Danmark og muligens også til Sverige, samt til Kirk Michael III, men legger til at man ikke bør legge altfor mye vekt på slike mulige koblinger.

Det er vanskelig å gi en sikker tolkning av de siste fem runene i innskriften, og dermed også å si noe om lydverdien til ᚱ **ü**. De tre første ordene er ifølge Barnes et al. (1997: 41–42) sikre: *horn hjartar lá...* (hjordehornet lå...). For de siste fem runene har de to forslag: *á ós(i) ár* (ved elvemunningen) eller *á Óssár* (på Osar (ukjent stedsnavn)), men de foreslår også at sekvensen **üsar** kan være et personnavn. De konkluderer imidlertid med at de ikke kan finne noe navn, verken norrønt eller irsk, som passer inn. Jeg vil derfor regne lydverdien til **ü** som usikker, men noterer at den mest sannsynlige lydverdien er /o:/. Dette vil i så fall si at lengden kan være det eneste som skiller lydverdien til ᚱ **u** i *horn* og ᚱ **ü**. Dersom dette er tilfelle, framstår punkteringen som noe meningsløs.

I og med at IR 12 kan dateres ganske nøyaktig til omkring år 1000 på arkeologisk grunnlag, trekker Barnes og Hagland (2010: 13–14) fram innskriften som spesielt interessant for Page og Haglands (1998) hypotese om at punktering ikke oppsto i Danmark, men heller i skandinaviske (muligens danske) miljøer på De britiske øyer. Siden innskriften kan dateres såpass tidlig, er det mye som tyder på at innskriften er blant de første innskriftene vi har med punkterte runer. I denne sammenhengen er det kanskje også verdt å merke seg bruken av langkvistruner. Disse styrker teorien om en kobling ikke bare til Danmark, men også til danske miljøer ellers på de britiske øyene. Uansett hva sannheten er om oppkomsten til de punkterte runene, viser IR 12, på samme måte som IR 2, klart at selv på et tidlig tidspunkt var punktering i bruk i store geografiske områder. For som vi skal se, var det ikke bare i Irland og Danmark man tidlig tok i bruk punktering, i alle fall sporadisk.

4.2.3 Oppsummering

Som en oppsummering kan vi slå fast at det er få lange, meningsfulle innskrifter i Irland. De vi har, forteller oss at punktering kom tidlig til Irland, og at det fantes folk i Irland som både behersket runekunsten og deltok i et innovativt runemiljø.

4.3 Isle of Man

Det ser ut til at skandinavernene kom seinere til Isle of Man enn til de omkringliggende områdene. Det er mulig at skandinaver besøkte øya allerede rundt 800, da de begynte å dra jevnlig på tokter til Storbritannia, men dette har man verken skriftlige eller arkeologiske belegg for (Wilson 2008: 23). Det finnes imidlertid en rekke skandinaviske graver fra slutten av 800-tallet og utover, så ut fra dette kan man slå fast at skandinaver må ha bosatt seg på Man på slutten av 800-tallet (ibid.: 52). En annen levning fra skandinavernene er en imponerende samling steinkors, og det arkeologiske materialet viser at den skandinaviske kulturen har stått sterkt på øya.

Selv om den skandinaviske påvirkningen har vært kraftig, ble skandinavernene på Man kristnet relativt kort tid etter ankomsten. Gravleggingsskikken endrer seg, og man antar at skandinavisk før-kristen gravskikk tok slutt relativt tidlig på 900-tallet (Wilson 2008: 57–58). Det er også tidlig på 900-tallet at de skandinaviske bosetterne på Isle of Man begynner å reise steinkors. Steinkorsene er tradisjonelt datert på stilhistorisk grunnlag, for ornamentikken som brukes på korsene, kan spores tilbake til Skandinavia (ibid.: 59). Tradisjonen med å reise steinkors stammer likevel fra før skandinavernene ankom Man, så det ser ut til at de har ført videre en lokal tradisjon. Wilson (ibid.: 60) anslår at det er opp mot hundre steinkors som stammer fra vikingtiden, og av disse har om lag en tredel runeinnskrifter. Disse korsene viser tydelig, sammen med endringen i gravferdsritualer, at skandinavernene på øya tidlig på 900-tallet var i ferd med å ta til seg den kristne kulturen til den manskede befolkningen. Dette kan man ikke minst se på ornamentikken på korsene. Flere av disse framstiller kristne motiver (ibid.: 61); andre kors tematiserer møtet mellom den nye og den gamle religionen ved å stille norrøne og kristne motiver sammen. Som eksempel på dette trekker Wilson (ibid.: 80–81) fram korset Andreas III (K 102, MM 128).³² Han mener at man på den ene siden av korset kan se Odin og ragnarok, mens Jesus er framstilt på den andre siden. Dermed hevder han at korset framstiller den gamle verdens fall, og at Jesus kommer og bringer med seg en ny og bedre verden. Slik kan ornamentikk på korsene vise hvordan skandinavernene i en overgangsperiode forente det norrøne og det kristne verdensbildet.

³² Dette er nummereringen Holman (1996) og Page (1995 [1983]) bruker. De bruker et nummersystem for runekorsene som ble etablert av Magnus Olsen (1954), og i parentes oppgir de først nummereringen fra til Kermodé (1994), og deretter nummereringen til Manx Museums katalog. Wilson oppgir nummereringen til Manx Museums katalog, og oppgir Kermodés nummerering i parentes (som forklart i Wilson 2008: 58, n. 6). Jeg følger Holman og Pages system, i og med at det i hovedsak er runekorsene jeg vil omtale.

Dateringen av steinkorsene har vært omdiskutert. Wilson (2008: 62–63) hevder de kan dateres til perioden 925–1000, og viser til at man finner fire stiltyper på Isle of Man. Den mest utbredte stilen er borrestilen, som i Skandinavia kan dateres til 890–960. I tillegg finnes elementer av jellingestilen, datert til 910–960, og mammenstilen, som er mer eller mindre samtidig med jellingestilen. På slutten av 900-tallet kommer også elementer av ringeriksstilen inn. Barnes (2013a) har gjort en gjennomgang av innskriftene på Isle of Man, og han peker på flere problemer ved den tidlige dateringen av innskriftene på Man.³³ For det første fører en tidlig datering til at vi må anta at flere runeinnovasjoner opptrer tidligere på Man enn i Norge. Dette gjelder bruken av de punkterte runene ᚛ og ᚛, samt bruken av ᚛/᚛ for /o/. I tillegg opptrer preposisjonen *aftir* i lang form, side om side med *aft*, som andre steder er eneste form fram til slutten av 900-tallet (ibid.: 75–76). På tross av at Barnes ser problematiske sider ved dateringen, skriver han også at han som runolog ikke kan utfordre den aksepterte, kunsthistoriske dateringen (ibid.: 75). Han nøyer seg derfor med å påpeke problematikken, og med å beskrive implikasjonene ved en tidlig datering av Man-innskriftene. Disse er at man ved en tidlig datering må gå ut fra en av to muligheter: Enten at enkelte endringer skjedde tidligere på Man eller De britiske øyer enn i Skandinavia (og dermed at endringene har blitt importert fra disse områdene til Skandinavia), eller at endringene skjedde først eller samtidig i Skandinavia, selv om de ikke er dokumentert der før seinere (ibid.: 78).

Den tidlige dateringen er et problem dersom man mener at all påvirkning på runeskriften må ha gått fra Norge til Isle of Man, men den kan stemme dersom påvirkningen har gått motsatt vei. Dette er det imidlertid sterk motstand mot blant enkelte forskere. Barnes er selv kritisk til denne hypotesen, og skriver at det ikke er sannsynlig at en såpass omfattende endring i runeskriftsystemet som punktering har spredt seg fra en liten øy langt unna de skandinaviske runenes kjerneområder til hele Skandinavia. Enda mindre sannsynlig finner han det at en muntlig form som *aftir* skal ha spredt seg derfra og til hele det skandinaviske området (Barnes 2013a: 76). Også Katherine Holman (1998) ønsker seg en seinere datering. Hun legger til grunn mye av den samme argumentasjonen som Barnes bruker. Hovedvekten legger hun likevel på argumentet om at minneformularet «X reiste dette korset etter Y», umulig kan ha

³³ Barnes går ut fra at den aksepterte dateringen av Man-innskriftene er 930–1020, en datering som er satt av Wilson (1983). I 2008 daterer Wilson imidlertid korsene til 925–1000, men uten å gå nærmere inn på hvorfor han her har gitt korsene en tidligere datering enn det han har gjort før. I en artikkel fra 1995/7 argumenterer han også for en tidligere datering. Heller ikke her kommenterer han nydateringen direkte, men skriver at det er nødvendig å gjøre en ny gjennomgang av det arkeologiske materialet på Man på grunn av ny forskning og nye funn (Wilson 1995/7: 359). Jeg vil her følge Wilsons nye datering, i og med at den gamle dateringen er forkastet av Wilson selv.

oppstått på Isle of Man. Hun mener det er sannsynlig at runeristerne ville prøvd ut ulike formuleringer før én ble kanonisert, men på Man ser dette formularet ut til å være ferdig utviklet og forbausende standardisert. I tillegg ser hun på det som tvilsomt at et slikt formular, som etter hvert ble tatt i bruk i hele Skandinavia i nesten samme form, skal ha spredt seg fra den lille øya Man. Dersom Wilsons datering er rett, ser det likevel ut til at dette er tilfelle, for de første formularene av samme type dukker opp i Skandinavia lenge etter at formularet ser ut til å være godt etablert på Man (ibid.: 46).

Holman viser også til Caroline Richardson, som foreslår en datering av steinkorsene på Man til andre halvdel av 900-tallet og 1000-tallet på bakgrunn av studier som viser at borrestilen var i bruk mye lenger enn tidligere antatt på de britiske øyene (1998: 51). I et etterord til artikkelen skriver imidlertid Holman at Wilson har kommentert artikkelen hennes og tilbakevist hennes forslag til nydatering. Han bekrefter at borrestilen har vært i bruk lenger enn tidligere antatt, men holder på sin opprinnelige datering med begrunnelse i at figurer på korsene har samtidige paralleller i Skandinavia og nordvest i England (ibid.: 52). Holman ser ut til å akseptere Wilsons argumentasjon, men holder på at noe ikke stemmer. Gitt at dateringen av korsene på Man er korrekt, mener hun at man må se på dateringen av runesteinene i Norge på nytt (ibid.). Holman holder med andre ord på at påvirkningen bør ha gått fra Skandinavia til Isle of Man, men hun avslutter nølende etterordet med at et alternativ kan være å revurdere Magnus Olsens hypotese om at minneformularet som er kjent fra runesteiner over hele Skandinavia stammer fra Isle of Man (ibid.). Hun åpner dermed døra for å revurdere om påvirkningen kan ha gått fra Isle of Man til Skandinavia, men ser på dette som en absolutt siste utvei.

At innovasjoner i runeskriften kan ha oppstått på De britiske øyer og blitt importert til Skandinavia, er imidlertid en hypotese andre forskere er villige til å ta opp. Page og Hagland (1998) har for eksempel gått gjennom runerekkene som er gjengitt i to manuskripter, St John's College, Oxford, MS 17 og MS Cotton Galba A.2. Ut fra dateringen av manuskriptene mener de å kunne fastslå at seks til sju nye runer må ha funnes allerede i 1050, og at de kan ha oppstått i et lærd skandinavisk miljø i Storbritannia med kjennskap til både runer og latinskrift (ibid.: 68). Denne hypotesen blir imidlertid avvist av James Knirk (2010: 193), som hevder at det ikke finnes støtte for den i runematerialet på de britiske øyene. Jeg vil likevel ikke avvise hypotesen helt enda, og vil komme tilbake til den i delkapittel 4.6, der jeg drøfter bruken av punkterte runer i materialet mer generelt.

risteren av innskriften Kirk Michael III (K 104, MM 130) opp navnene *Mallymkun* (**mal : lümkun**) og *Malmury* (**mal : müru**). Det skjer også at risteren lar være å dele opp sekvenser av ord. Dette ser man også et eksempel på i Kirk Michael III, der sekvensen **totortufkals** (*Dufgals* datter) er sammenskrevet. Men i alle tilfeller er det påfallende at tendensen til å markere ordskiller er så tydelig her, tatt i betraktning at skillemerker sjelden ble brukt konsekvent andre steder på 900-tallet. Dette tyder på at runemiljøet på Man kan ha vært relativt tett og lukka. Innskriftene på Isle of Man blir ofte omtalt som standardiserte, og det ser ut til at bruken av skillemerker kan ha vært en del av denne standardiseringa. Dette kan være en påvirkning fra latinskrift, for i manuskripter ble ordskiller markert mer regelmessig (men også her er det mye variasjon).

En ting som er verdt å merke seg ved Isle of Man, er at forholdene her etter alt å dømme ligger godt til rette for å utvikle runeskriften. Man var ikke bare en flerspråklig øy; her fantes det også flere skriftsystemer. Øya var kristen da skandinavene kom; altså var latinskriften i bruk. Samtidig finnes det innskrifter med ogham og med angelsaksiske runer på Man (Wilson 2008: 19). Dersom de runekyndige kunne lese flere av disse skriftsystemene, kan de ha latt seg påvirke av det. Vi vet at folk som mestrer to språk godt, kan låne strukturer eller ord med seg fra det ene språket til det andre. I middelalderen ser vi også flere tilfeller i Skandinavia der latinskripts konvensjoner blir lånt inn i runeskriften, jamfør Vinje kirke I (N 170), som jeg trekker fram i kapittel 1.5. Gitt at runeristerne på Isle of Man også kjente til de andre skriftsystemene de omga seg med, er det ikke sannsynlig at også de ville la seg påvirke på denne måten? For å undersøke dette har jeg studert innskriftene Braddan IV, Kirk Michael III, Maughold IV, German (Peel) II og Onchan mer i detalj.

4.3.1 Braddan IV (K 108, MM 135)

Innskriften Braddan IV er skrevet oppover siden av et to meter høyt steinkors utsmykket med dyremotiver. Korset skiller seg ut fra de fleste andre steinkorsene på Man ved at det er et frittstående kors, og ikke hogd ut i relieff på en støtte, slik det store flertallet av korsene på Man er. Likevel er utformingen av korset typisk for Man-korsene ved at det har en klassisk keltisk utforming med en ring rundt krysset der korsarmene møtes (Spurkland 2001: 137). Korset kan dateres til ca. 940–980 på bakgrunn av ornamentikken, som hører til mammenstilen (Wilson 1995/7: 366).

på skrivetidspunktet. Man skulle tro at dersom en tilfeldig forbipasserende fant det for godt å skrible litt på et av steinkorsene på Man, ville han velge en plass som var lettere tilgjengelig. V-en som står opp ned, kan også tyde på at den som risset inn bokstavene, var en som ristet runer til vanlig.

En annen ting som er verdt å merke seg med de fem siste bokstavene, er innholdet. Bokstavene staver navnet Jesus med gresk stavemåte. Spurkland skriver at den greske bokstaven <H> kalles «eta», og ble brukt for en lang e-lyd i gresk³⁵ (Spurkland 2001: 138). Sannsynligvis var den greske stavemåten nokså kjent blant folk, for man finner den igjen i en eller to norske middelalderinnskrifter. Her er navnet skrevet med runer. Hvorfor en runerister valgte å stave Jesus på gresk med latinske bokstaver kan man bare spekulere på, men kanskje hadde risteren en oppfatning om at et hellig navn måtte skrives med høytidelig skrift, altså skriften han vanligvis så i kirka. Uansett tyder den runeaktige U-en på at latinskriftliteracyen til skriveren ikke var spesielt høy; i så fall ville han vel satt U-en riktig vei. Dette kan tyde på at latinskrift ikke var noe runeristeren egentlig behersket. Dersom dette var en utbredt tendens blant den norrøne befolkningen på Man, var latinskrift neppe i en posisjon der det kunne påvirke runeskriften direkte, for da har vi ingen reell toskriftlig situasjon blant folk flest på Man.

4.3.2 De punkterte runene på Man

Det er fire innskrifter med punkterte runer på Isle of Man: Kirk Michael III, Maughold IV, German (Peel) II og Onchan. Når man tar disse fire innskriftene i øyesyn, blir det klart at selv om det er likheter mellom innskriftene i form av punktering og flere østnordiske trekk, er det også tydelige forskjeller. Dette kan virke utrolig med tanke på hvor enhetlig materialet på Isle of Man generelt er, og viser tydelig at innskriftene på Man med punkterte runer ikke kan regnes som noen enhetlig gruppe. Alle innskriftene er typiske for Man på den måten at de er skrevet på stående korsheller. Noen av hellene har imidlertid flere, gjerne urelaterte, innskrifter. Nedenfor har jeg bare gjengitt de innskriftene som har punkteringer.

³⁵ Dette gjelder klassisk gresk. I moderne gresk har lyden utviklet seg til en i-lyd.

Til slutt bør det også nevnes at selv om innskriften i det store og det hele følger den manske tradisjonen ved at den er en minneinnskrift på en korshelle, finner vi også enkelte fremmede elementer i innskriften. For det første brukes formularet *setti kross* heller enn *reisti kross*, som er det vanlige på Man. I tillegg til dette kommer bruken av langkvistruner, som også er utypisk for Man-innskriftene. Kermodé (1994, vedlegg C: 26) trekker videre fram det fremmede i utsmykningen av Maughold IV, og slår fast at «there can be no doubt that both artist and rune-cutter is new to the Island, no other example of the work of either of them being known» (ibid.). Page (1995 [1983]: 234) har derfor foreslått at Maughold IV er dansk, eller påvirket av dansk tradisjon.

German (Peel) II

German (Peel) II er et fragment der deler av teksten er borte. I enkelte deler av innskriften er toppen og bunnen av runene borte, slik at bare staver står igjen, mens enkelte deler fremdeles også er klare og fullt lesbare. Det er mulig man får mer ut av innskriften dersom man undersøker den selv, framfor å lese innskriften ut fra Kermodés tegning (1994: illustrasjon LX). I hvert fall har både Holman (1996: 129), Page (1995 [1983]: 238) og Olsen (1954: 200) identifisert flere runer enn meg. Nedenfor har jeg markert alle runer jeg ikke selv kunne gjenkjenne, som usikre.

5 10 15 20 25 30
]N'. þt'þ'. þ'þ'þ'. þ'riþi. þnþn'þþ'. þnþnR: þn[

]us. þinsī. iftīr. asriþi. kunusina. tutur. ut[

[*N.N.reisti*] *kross þensi eptir Ás(t)riði, konu sína, dóttur Odds.*⁴¹

Som det går fram av translittereringen, er flere av skillemerkene i teksten etter min mening usikre, men det kan se ut til at bruken av skillemerker i teksten er relativt konsekvent. Ellers brukes kortkvistruner, og slik sett likner innskriften på resten av innskriftene fra Man. Det eneste som skiller seg vesentlig ut, er altså bruken av punktert þ ï. Som det framgår av lesningen min, anser jeg disse som usikre, men sannsynligvis synes de godt om man studerer innskriften direkte, og ikke bare ser på tegninger av den. I hvert fall omtaler verken Olsen, Kermodé, Holman eller Page punkteringene som usikre. Som i Kirk Michael III blir þ ï her brukt for å markere /e/, men også /i/ enkelte steder der denne står i trykklett stilling. l i brukes i innskriften for både lang /i:/ og kort /i/ i trykklett stilling. Det ser dermed ut til at bruken av punktert og upunktert i overlapper. Ellers finner man ikke *áss*-runen brukt i det hele tatt i

⁴¹ Normaliseringen er hentet fra Olsen (1954: 200).

innskriften. Her brukes ᚦ **a** for både /a/ og /ã/, mens ᚱ **u** brukes for /o/ og /u/. Det kan også være verdt å merke seg ved innskriften at den har en østnordisk form, *pensi*.⁴² Dette, i kombinasjon med de punkterte runene, får Holman (1996: 130) til å foreslå at innskriften er skrevet av en svenske eller danske.

Onchan (K 113, MM 141)

Onchan er et steinkors med flere innskrifter på, og det er uvisst om noen av innskriftene er samtidige med korset. Olsen (1954: 194) mener korset er et eldre keltisk kors og at alle innskriftene er graffiti, mens Page og Wilson er uenige (Page 1995 [1983]: 227, n. 7). Det er imidlertid sikkert at en del av innskriftene er graffiti som er skrevet etter at korset ble reist, sannsynligvis av ulike ristere. Det interessante med Onchan i denne sammenheng er at en av innskriftene (den Page omtaler som nummer 2, og som Olsen kaller innskrift G) benytter punktering:⁴³

$\begin{array}{ccc} 5 & 10 & 15 \\ \text{ᚦ}\text{ᚱ}\text{ᚱ}\text{ᚦ} \times \text{ᚱ}\text{ᚦ}\text{ᚦ} \times \text{ᚱ}\text{ᚱ}\text{ᚦ}^* \times \\ \mathbf{puriᚦ} \times \mathbf{raist} \times \mathbf{runi}^* \times \\ \textit{Puriðr reist rúnar.} \end{array}$

Her har vi nok en innskrift med kortkvistruner og konsekvent bruk av skilletegn. Det finnes én punktert rune i innskriften, ᚦ **ī**, som her ser ut til å ha lydverdien /a/. Page omtaler denne bruken av punktering i innskriften som «imprecise» (1995 [1983]: 241). En mulig forklaring på hvordan ᚦ **ī** kan opptre her, er at *rún*, som vanligvis blir *rúnar* i akkusativ og nominativ flertall, også kan bli *rúnir*. Denne formen er ikke så vanlig, men den finnes (et søk i *Samnordisk runtextdatabas* (2015) gir 186 belegg i 165 innskrifter for **runar/runar** og 21 belegg i 20 innskrifter for **runir/runir**). I seinere håndskrifter er det heller ikke uvanlig at feminine substantiv med *-ar*-ending i flertall får *-ir* ved analogi (Iversen 1972: §64, 68.10). Det er vanskeligere å forklare hvordan ᚦ **ī** kan ha lydverdien /a/; det ser ikke ut til at ᚦ **ī** er dokumentert med denne lydverdien i Sverige i det hele tatt, jf. Lagman (1990: 75–78). ᚦ **ī** brukes imidlertid for trykklett /i/ flere steder, både på Man og ellers. Det framstår dermed som en pussig og meningsløs punktering, men det mest logiske er likevel å gå ut fra at runen her skal ha lydverdien /i/.

⁴² Dette ordet opptre i mange former: *pansi*, *pensi*, *pinsi* med flere (Peterson 2006: sā(r)si). Her normaliserer jeg ordet til *pensi* fordi denne formen brukes av Olsen og Page og Barnes.

⁴³ Translittereringen og normaliseringen er gjort av meg, basert på Kermodes tegninger (se vedlegg 3, bilde 5 og 6). De er stort sett i samsvar med Page (1995 [1983]: 239), Olsen (1954: 199) og Kermodé (1994: 212), men jeg har markert rune 10 som usikker.

Bruken av punktering i innskriftene på Man

Selv om mange har forsøkt å datere de fire innskriftene med punktering, er det vanskelig å komme fram til et overbevisende resultat, særlig når man ser dateringene av de fire innskriftene i sammenheng. Stilistisk hører Kirk Michael III til borrestilen, og i en artikkel fra 1970–73 daterte Wilson Kirk Michael III til nær Gaut-korsene i tid (siteret i Holman 1998: 50). Dette er problematisk runologisk sett, for Kirk Michael framstår som yngre enn de andre innskriftene, i hvert fall German (Peel) II og Maughold IV (det er vanskeligere å si noe om Onchan, for innskriften er så kort at den punkterte runen er det eneste holdepunktet vi har for å si noe om dateringen av innskriften). I Maughold IV er 𐌱 brukt for /ã/, mens runen ikke er brukt i det hele tatt i German (Peel) II. I Kirk Michael III er imidlertid 𐌱 brukt for /o/, noe som skulle tyde på at dette er den yngste av de tre innskriftene. Det er også merkelig dersom en innskrift med to punkterte runer skulle kunne dateres til første halvdel av 900-tallet, slik Gaut-korsene kan. Dette har ført til at flere (se for eksempel Kornæsøther 2013: 31–38) har tatt til orde for at Wilsons datering av Kirk Michael III må være feil.

Om man ser dateringen av Kirk Michael III i sammenheng med Maughold IV, blir det også tydelig at Maughold IV bør være eldre enn Kirk Michael III, i og med at *áss*-runen har lydverdien /o/ i Kirk Michael III og /ã/ i Maughold IV. Likevel er Maughold IV ofte trukket fram som en sein innskrift (Kermode 1994, vedlegg C: 24; Page 1995 [1983]: 233; Wilson 2008: 71), og i beskrivelsen av korset viser Wilson (2008: 71) hvor lite han tilsynelatende bryr seg om runologiske dateringer. Her trekker han nemlig fram den punkterte *i*-runen i innskriften, og viser til at denne først dukker opp i Danmark omkring år 1000. På denne bakgrunnen daterer han innskriften. Det han ikke tar hensyn til, er de tre andre korsene på Man som også har punktert *i*. Disse er en del av vikingtidskorpuset som han vil datere til før år 1000. Det ser dermed ut til at han bare bruker runologiske kriterier der disse passer med hans egne hypoteser, men ikke ellers. Jeg vil derfor gå ut fra at alle innskriftene med punkteringer er fra omkring år 1000. Dersom de skal dateres mye tidligere enn dette, bør man se systematisk på dateringen av alle de tidlige runeinnskriftene med punktering på nytt.

Som det gikk fram av presentasjonen av innskriftene ovenfor, er det flere østnordiske trekk i Kirk Michael III, Maughold IV og German (Peel) II. Dette kan tyde på at de tre innskriftene ble ristet av ristere som ikke opprinnelig kom fra Man. Dermed kan det virke fristende å dra slutningen at punkteringen i disse innskriftene skyldes dansk påvirkning. Tar man innskriftene nærmere i øyesyn, blir det imidlertid klart at denne slutningen er for enkel. For det første har

Kirk Michael III ikke bare østnordiske trekk, men også keltiske. Steinen har nemlig to ogham-innskrifter, i tillegg til at tre av de fire navnene på korset er keltiske. I tillegg er grammatikken i innskriften haltende; Page omtaler språket som «rotten Old Norse» (1995 [1983]: 235). Dermed er det sannsynlig at Kirk Michael III er reist av folk med tilhørighet i Irskesjøområdet som ikke hadde norrønt som morsmål. De tre innskriftene viser også tydelige tegn på at de i all hovedsak følger Man-tradisjonen både i form (steinkors) og innhold (minneinnskrifter). I tillegg kommer Onchan, en innskrift som antakelig er graffiti og vanskelig å datere. Risteren kan like gjerne være lokal som tilreisende.

Dermed er det et lite mysterium hvordan akkurat disse fire innskriftene kom til å få punkterte runer. Tre av innskriftene har danske trekk, men ingen av dem framstår som like. Dersom samme rister stod bak, ville sannsynligvis alle innskriftene hatt de samme trekkene. Ingen av innskriftene er dessuten gjennomført østnordiske; German (Peel) II og Onchan bruker kortkvistruner, mens Maughold IV og Kirk Michael III holder seg til den vestnordiske formen *penna* framfor *pensi*. De østnordiske trekkene framstår som påfallende i et så enhetlig korpus som det manske. Likevel virker det underlig dersom fire ulike utenforstående skal ha reist til Man og blitt kjent med runetradisjonen der, før de reiste hver sin korshelle med runer på og reiste videre, slik det nesten kan se ut som har skjedd.

Nøyaktig hva som er årsaken til denne blandingen av trekk innenfra og utenfra, er vanskelig å si når alt materialet vi har å gå ut fra, er fire runesteiner. Det ser ut som om punktering har kommet med impulser utenfra, men punktering må samtidig ha blitt en del av tradisjonen. Her er det fristende å lene seg på runepinnehypotesen: Kan runepinner ha blitt brukt på Man, for eksempel i handel, der impulsene utenfra sannsynligvis var sterke? Og kan punktering ha vært et trekk ved runepinnetradisjonen som i enkelte tilfeller smittet over på de mer formelle (og tradisjonelle?) innskriftene på steinkors? I denne sammenhengen kan man trekke fram at graftypen ^ls er veldig vanlig på Isle of Man, mens den er mindre vanlig i innskriftsmaterialet ellers. Kan bruken av punktert s ha noen sammenheng med de andre punkterte runene på Man? Denne muligheten ser jeg nærmere på i kapittel 4.6 om de punkterte runene. Det er lite sannsynlig at vi noensinne vil få svar på hva som er opphavet til de punkterte runene på Isle of Man, men om man vil forsøke å finne en forklaring, må man ta hensyn til de sterke impulsene både utenfra og innenfra i innskriftene med punkterte runer på Man.

4.3.3 Latinskriftpåvirkning i de manske innskriftene

Hittil har jeg omtalt bruken av punktering og skilletegn. Andre tegn på latinskriftpåvirkning har jeg ikke omtalt, men det er heller ikke mange tilfeller av potensiell latinskriftpåvirkning i materialet. Vi har få data som kan si noe om hvorvidt risterne av de fire innskriftene ville utelatt nasal foran homorgan konsonant, for det er bare ett ord i innskriftene med dette trekket: *þensi* fra German (Peel) II. Dette skulle tyde på at risterne har en tendens til å markere nasal foran homorgan konsonant, men det er naturlig at nasalen markeres i *þensi*. Ordet har nemlig opphav i en sammensetning av *þann* og partikkelen *si* (Iversen 1972: §105.3). Dersom man fortsatt oppfattet ordet som en sammensetning da innskriften ble ristet, ville det være naturlig å skrive ut nasalen. Dessuten viser en undersøkelse gjort av Henrik Williams at nasalen markeres i over 80 % av fonemsekvensene /ns/ i det svenske runematerialet. Ved fonemsekvensene /ng/, /nk/, /mb/ og /mp/ blir nasalen bare markert i omkring en tredel av tilfellene (1994: 219). Dermed er ett tilfelle av /n/ før /s/ altfor tynt til å si noe om nasaler før homorgan konsonant generelt.

Om man ser på resten av materialet fra Isle of Man, ser man at det også her er tynt med tilfeller av potensiell nasal før homorgan konsonant. Jeg finner ingen tilfeller av fonemsekvensene /ng/, /nk/, /mb/ og /mp/, men ett tilfelle av sekvensen /nd/ i navnet *Sandulfr* i Andreas II, og her er nasalen markert. I tillegg finner jeg seks tilfeller av sekvensen /ns/, og det er bare i ett av disse at nasalen ikke er skrevet ut, nemlig i navnet *Krínáns*, som i Braddan I er skrevet **krinais**. Her foreslår imidlertid Olsen (1954: 190) at en kvist kan være glemt på **i**-runen, slik at runen egentlig skulle vært en **n**. Mangelen på fonemsekvensene /ng/, /nk/, /mb/ og /mp/ i materialet er problematisk, i og med at det er ved disse sekvensene nasalen sjeldnest blir markert i Williams' studie. Dermed har vi for lite grunnlag til å konkludere med noe her.

Vi har derimot mer data for å si noe om dobbeltristing av runer, for innskriftene inneholder flere ord som potensielt kan skrives med dobbeltkonsonant. Likevel finner vi ingen dobbeltkonsonanter i de fire innskriftene med punktering, og bare ett tilfelle av dobbeltkonsonant blant alle innskriftene på Man, nemlig **tinni** (*þenna?*) på Maughold V. Det er også et par tilfeller der vokaler skrives dobbelt rundt om i materialet. Det er likevel ingenting som tyder på at latinskriftpåvirkningen var overveldende. Tegnene på påvirkning som jeg listet opp her, gjelder bare i enkeltinnskrifter. Det er, som jeg vil komme tilbake til i delkapittel 4.7, heller ikke sikkert de faktisk skyldes påvirkning fra latinskrift. Vi har dermed

sporadiske tegn på mulig latinskriftpåvirkning på Man, men runeskriften ser i all hovedsak ut til å være helt løsrevet fra latinskriftkulturen.

4.4 **Storbritannia, Orknøyene og Shetland**

Innskriftene fra Storbritannia, Orknøyene og Shetland er en stor og variert gruppe, som innebefatter innskrifter fra både middelalderen og vikingtida, og fra områder som lå under både dansk og norsk herredømme. I den skjematiske framstillingen av innskriftene (se vedlegg 6) har jeg inkludert alle innskriftene fra områder der det hovedsakelig var nordmenn som reiste og bosatte seg (Orknøyene, Shetland, Skottland, Nordvest-England), mens jeg har utelatt innskrifter fra Sør- og Øst-England. Det er vanskeligere å avgrense innskriftene fra vikingtiden. Dette skyldes at mange av innskriftene er vanskelige eller umulige å datere til en spesifikk periode (Barnes 1992: 38). Derfor har jeg regnet med alle innskriftene utenom Maeshowe- og Holy Island-innskriftene i den skjematiske framstillingen av innskriftene. I drøftinga har jeg holdt meg til de innskriftene som har en sikker datering til vikingtida.

4.4.1 **Tidlig kontakt med latinskriфт**

Den norrøne befolkningen utgjorde et betydelig element mange steder der de bosatte seg. På Orknøyene og Shetland var den norrøne befolkningen så å si enerådende, og her sto den norrøne kulturen sterkt i mange hundre år. I Skottland og England var det også store norrøne bosetninger, men her var ikke den norrøne befolkningen dominerende i samme grad. Her kom skandinavene også tidlig i kontakt med kristendommen. Sammen med kristendommen må de også ha møtt på latinskriфт, for på 900-tallet ble det laget norrøne mynter i Northumbria som er preget med latinskriфт. På noen av myntene finnes fraser på latin, og enkelte av kongene har også fått latiniserte navn. Ludvig Holm-Olsen skriver om myntene at «[d]et er tydelig at de er blitt til i et kristent kulturmiljø» (1990: 73). I York ble det også slått mynter med latinskriфтpreg i perioden 939–954 for fire norsk-irske konger, samt for Eirik Blodøks. De norsk-irske kongene blir gitt tittelen *cunuc* eller *cununc*, mens Eirik Blodøks tituleres med det latinske *rex* (ibid.).

Særlig tittelen *cunuc* er interessant, fordi den viser en blanding av flere tradisjoner. Vi ser at bokstaven *C* benyttes, heller enn *K*; dette er i samsvar med den angelsaksisk og den eldste norrøne latinskriфтtradisjon. Samtidig er språket norrønt, og skrivekonvensjonene som er brukt, er de samme som brukes i runeskriften. I tillegg brukes *C* heller enn *G* for den utlydende plosiven. Dette stemmer godt med runetradisjonen, der man på midten av 900-tallet enda ikke hadde en egen rune for fonemet /g/. Videre ser vi også at nasal ikke nødvendigvis

markeres foran homorgan konsonant. Av de to variantene *cunuc* og *cununc* ser det ut til at det å markere nasalen var valgfritt. Dette er i samsvar med runetradisjonen, der nasalen av og til markeres, men ikke konsekvent, og det står i kontrast til den seinere latinskriftradisjonen. Holm-Olsen (1990: 75) slår fast at disse myntene er et konkret bevis på at man i første halvdel av 900-tallet hadde begynt så smått å skrive norrønt med latinske bokstaver. Dette antyder han også når han skriver at en del skandinaver som ble bofaste på De britiske øyer, nok kom i kontakt med bøker og lærte å lese og skrive. Holm-Olsen skriver, tilsynelatende uten å ta hensyn til at det allerede fantes et norsk skriftspråk i runene, at «det norske skriftspråket *kan* ha sitt opphav i vikingrikene vest for Nordsjøen» (ibid.: 66). Samtidig ser det altså ikke ut til at det hadde rukket å etablere seg en tradisjon eller egne konvensjoner for hvordan man skulle skrive norrønt med latinskrift på denne tiden.

Myntene viser at konvensjoner fra runeskriften var kjent i miljøene som begynte å skrive med latinskrift. Samtidig vet vi også at en del innskrifter er fra områder der latinskrift var i bruk. Dette gjelder særlig de yngre innskriftene; E 3 og E 17 fra Carlisle er begge skrevet på veggen i katedralen i Carlisle, mens E 1 fra Bridekirk er skrevet på en døpefont. Men det finnes også eldre innskrifter fra kristne miljøer. Det beste eksempelet er kanskje SC 14 fra Iona, en klosterøy som stod sentralt i vikingtida. Disse innskriftene og myntmaterialet er interessante fordi de er indisier på at latinskriften og runeskriften var i tett kontakt allerede i vikingtida i noen områder.

4.4.2 Innskriftsmaterialet

Skandinaver bosatte seg i Nordvest-England og Skottland og på Orknøyene og Shetland fra tidlig på 800-tallet, men de fleste runeinnskriftene fra disse områdene er betraktelig yngre, mange fra etter den normanniske erobringen av England i 1066. Det kan virke som om det i vikingtida ble ristet lite runer i disse områdene, for det mangler ikke skandinaviske monumenter uten runer; bare i Nordvest-England er det funnet 116 steinarbeider fra vikingtida (Holman 1996: 61). Runeformene som er brukt i innskriftene i disse områdene, stemmer stort sett godt overens med de vanligste runeformene i Norge. Det er imidlertid noe variasjon, og i enkelte av innskriftene finner vi bruk av langkvistruner. Barnes og Page (2006: 60–61) hevder at dette kan ha sammenheng med formålet med innskriften, og at langkvistruner kanskje kunne brukes for å framheve noe eller for å markere at innskriften er formell. Holman går på den annen side langt i å antyde at både innskriftene med langkvistruner og de andre middelalderinnskriftene fra Nordvest-England hører til en lærd

tradisjon med en antikvarisk interesse for runer (1996: 83–85). Dersom dette er tilfelle, må bruken av langkvistruner forklares gjennom hvordan risterne hadde fått kjennskap til runene. Holman (1996: 85) foreslår at kunnskapen om runer kan ha kommet gjennom kontakt med klostermiljøer i Skandinavia; i så fall kan man ha skrevet med både kortkvist- og langkvistruner (dette er for eksempel gjort i MS Cotton Galba A.2, som Page og Hagland (1998) undersøkte), og risterne kan ha valgt mellom de to ut fra smak og behag.

Runeinnskriftene som er funnet, er varierte, og det ser ut til at innskriftene varierer med områdene de er funnet i. Mens de fleste innskriftene fra Nordvest-England er fra middelalderen og kristne miljøer, er det flere vikingtidsinnskrifter fra Skottland. Enkelte av innskriftene herfra hører til et keltisk-skandinavisk miljø, og flere av innskriftene her kan også klart knyttes opp mot en kristen kontekst (Holman 1996: 214). Om man ser bort fra Maeshowe-innskriftene på Orknøyene, stammer de fleste av innskriftene på Orknøyene fra slutten av vikingtida eller fra tidlig middelalder (ibid.: 262). I innhold skiller Orknøyene-innskriftene seg klart ut fra de andre områdene. Holman (ibid.: 261–262) trekker fram den store andelen av (stort sett uleselige) sifferruneinnskrifter, altså innskrifter som hører til et lønrunesystem der antall kvister på hver side av staven forteller hvilken rune det er snakk om ved å angi ætt og plassering i ætten. Holman skriver også at det ikke finnes noen minnesteiner av den typen man finner på Isle of Man (det finnes imidlertid flere fragmenter som kan være deler av minnesteiner; to av disse er funnet etter at Holmans bok ble publisert). Dermed er det mulig at runetradisjonen på Orknøyene har vært relativt løsrevet fra runetradisjonen ellers på De britiske øyer, og Holman foreslår at flere av innskriftene kan ha vært ristet av norske tilreisende (ibid.: 263). Innskriftene på Shetland skiller seg igjen klart fra dem på Orknøyene; her finnes det ingen sifferruneinnskrifter, og tre av de sju innskriftene er minneinnskrifter. Innskriftene på Shetland er vanskelige å datere, men sannsynligvis er flere av dem fra vikingtida (ibid.: 286).

I materialet som helhet finnes det enkelte tegn på latinskriftpåvirkning, men generelt er tendensen at særlig innskriftene med dobbeltkonsonanter er relativt seine. Barnes og Page (2006: 64) anser bare to tilfeller av dobbeltkonsonanter i materialet som sikre, **þinna** i SH 6 og **s*allari** i SC 7 (fra Holy Island), og begge disse er sannsynligvis fra 1200-tallet eller enda seinere. Mange av innskriftene med et utvidet tegninventar er også ganske seine, men vi har også enkelte innskrifter med utvidet tegninventar som kan dateres ganske sikkert til vikingtida. Samtidig er det viktig å ha i bakhodet at punktering brukes som et daterings-

kriterium, slik at innskrifter med punktering ikke vil bli datert til før 1000 med mindre det finnes veldig sterke argumenter for dette. Innskrifter med konsekvent bruk av skillemerker finner man imidlertid gjennom hele perioden, og det ser ikke ut til at vi har en tendens til at bruken av skillemerker øker utover i middelalderen. Snarere kan fire av de sju innskriftene som er helt uten skillemerker, dateres til middelalderen, mens bare én kan dateres til vikingtida. De to resterende er det ikke mulig å datere. Når det gjelder nasal før homorgan konsonant, har vi for lite materiale til at jeg mener vi kan dra sikre konklusjoner (se diskusjonen om dette i kapittel 4.3.2 om German (Peel) II). Det eneste som er mulig å si med materialet vi har, er at det finnes innskrifter med både markert og umarkert nasal før homorgan konsonant fra både vikingtida og middelalderen.

Nedenfor vil jeg se nærmere på noen av innskriftene fra De britiske øyer. Innskriftene er interessante fordi alle, på en eller annen måte, er knytta til kristne miljøer, og innskriftene er i varierende grad preget av kontakt med latinskrift og lærde miljøer.

4.4.3 SC 14 Iona

SC 14 er en innskrift på en liggende gravhelle fra klosterøya Iona. Gravhella kommer dermed fra et kristent miljø. Innskriften er tydelig, med skillemerker i form av andreakors (kors formet som en *x*) mellom hvert ord i innskriften. Hjørnet av steinen der innskriften ender, er slått av slik at noen runer mangler til slutt i innskriften.

5
10
15
20
25
30
35
40

× ƿ|ƿ| × ʀ|ŋ|ŋ|' × 'ŋ|ŕ × ƿ|ƿ| × 'ŋ|ƿ × ƿ|ƿ|' × ŋ|ŕ × ƿ|ŋ|ƿ × ƿ|ŕŋ|ŕŋ|
 × **kali** × **ouluis** × **sunr** × **lapi** × **stan** × **þinsi** × **ubir** × **fukl** × **bruþur** |
Kali Ólvissonr lagði stein þensi yfir Fugl bróður [sinn].⁴⁴

Iona-steinen kan dateres tentativt til 900-tallet eller til tidlig på 1000-tallet. Liestøl har datert steinen i to artikler, først i 1983 og deretter i 1984. I 1983-artikkelen trekker han paralleller blant annet til runesteinene på Isle of Man, og spesielt til German (Peel) II, som er den eneste andre runeinnskriften med formen *þensi* på De britiske øyer. Han ser på både den kunsthistoriske dateringen av innskriften og grafiske og språklige kriterier, og faller her på en datering til 900-tallet, muligens andre halvdel av århundret (Liestøl 1983: 92). I artikkelen fra 1984 trekker han paralleller til steiner med liknende utsmykninger som kan dateres til 650–

⁴⁴ Translittereringen og normaliseringen følger Barnes og Page (2006: 244, 246), men er også i det vesentlige i samsvar med det jeg selv kan se ut fra tegninger og bilder av innskriften.

850, og han ender derfor på en datering til 800- eller 900-tallet (Liestøl 1984: 230). Barnes og Page (2006: 248) kommenterer ikke den andre dateringen til Liestøl, men ser ut til å være enige i den første, og foreslår en datering til slutten av 900-tallet eller starten av 1000-tallet. Tatt i betraktning den generelle mangelen på skandinaviske runeinnskrifter på De britiske øyer fra 800-tallet, virker en datering til 900- eller tidlig 1000-tall rimelig.

Som nevnt over kobler Liestøl innskriften til Man-innskriftene; det samme gjør Wilson (2008: 85). Han mener Iona-innskriften, og også innskriftene fra Kilbar og Inchmarnock (se nedenfor), springer ut av runetradisjonen på Man. Dette kan, for Iona-steinens del, passe godt, i og med den konsekvente bruken av skillemerker som kan minne om den på Man. Riktignok er andreaskorset sjeldent på Man, men det finnes i enkelte innskrifter, den mest påfallende av disse er Onchan, der andreaskorset er det eneste skilletegnet i bruk. Vi har også formen *þensi*, som ellers på De britiske øyer bare finnes på German (Peel) II (se delkapittel 4.3.2). Formen *þensi* kan tyde på både en kobling mot Danmark eller Sverige og mot Man. En østnordisk påvirkning blir også sannsynliggjort av stavemåten **stan**, som er vanligst i Sverige (Barnes og Page 2006: 246), og av forekomsten av en (r. 21), eller kanskje to (r. 16), langkvist-**a**-er i innskriften. Samtidig er resten av innskriften skrevet med kortkvistruner, og Barnes og Page (ibid.: 248) understreker at forbindelsen til Øst-Skandinavia er usikker. Det samme vil jeg hevde at koblingen til German (Peel) II er, for formen på Iona-steinen skiller seg ut fra alle de andre på Man. Denne steinen er liggende; korsene på Man er reist. Og dersom innskriften har sammenheng med German (Peel) II, hvorfor har da risteren av Iona-steinen ikke tatt i bruk punkterte runer? Iona-steinen var kanskje ikke helt løsrevet fra Man-tradisjonen, men den stiller seg samtidig litt på siden av den.

Det finnes to tegn på latinskriftpåvirkning i innskriften: markeringen av nasal foran homorgan konsonant og konsekvent bruk av skillemerker. Markeringen av nasal før homorgan konsonant finner vi i ordet **þinsi** (se delkapittel 4.3.2 om German (Peel) II for en lengre diskusjon om dette ordet). Bruken av skillemerker i innskriften er gjennomført, og den deler konsekvent mellom hvert ord (slik at også *Olvissonr* splittes). At det ikke finnes flere tegn på latinskriftpåvirkning i innskriften, selv om innskriften kommer fra en klosterøy som var viktig i vikingtida (også for skandinavene), er verdt å merke seg. Iona-steinen er en av de tidligste steinene vi har fra en klart kristen kontekst. Likevel er det bare bruken av skilletegn som får runeinnskriften til å skille seg ut blant de skandinaviske innskriftene fra 900- og 1000-tallet. Bruken av skilletegn på Iona-steinen er heller ikke unik blant de tidlige skandinaviske

innskriftene på De britiske øyer. Tvert imot ser det ut som at dette er normen for runesteiner; det er altså bare i Skandinavia at konsekvent bruk av skilletegn er unormalt på et så tidlig tidspunkt. Man skal være forsiktig med å lese for mye ut av mangelen på klar latinskriftpåvirkning på én enkelt runestein. Samtidig bør Iona-steinen kunne ses som et indisium på at Parsons hypotese ikke uten videre kan overføres til den skandinaviske runetradisjonen, og på at utviklingen av punkterte runer ikke nødvendigvis sprang ut av en lærd interesse for runer. Det er ellers ingenting i veien for at risteren av Iona-steinen kan ha vært latinskriftkyndig, men han har også fullt ut vært rune kyndig, og har holdt de to tradisjonene fra hverandre.

4.4.4 SC 8 Kilbar

SC 8 Kilbar er en stående korshelle fra øya Barra sør på de Ytre Hebridene. I utforming minner korset om de manske korsene, men innskriften er skrevet ovenfra og nedover, i motsetning til majoriteten av korsene på Man, og innskriften er også skrevet inn på baksiden av korset, heller enn langs en av sidene. Steinkorset er brukket av mot toppen, og på grunn av bruddet har en del av innskriften forsvunnet. I tillegg er overflaten forvitret, slik at noen runer er vanskelige å tyde. Innskriften er skrevet over tre linjer:⁴⁵

I] * IR . ÞNR : ÞIRÞN : ʒIIR
] * **ir : þur : kirþu : stīnar**

II] ** . ʒ : ÞNRʒ : ʒI . RʒIR
] ** : **is : kurs : sia : rīstr**

III] ʒ : **
] **k : ****

Som det går fram av lesningen over, er innskriften ganske fragmentert. Det er likevel tydelig at innskriften har hatt konsekvent orddeling, og at risteren følger den manske tradisjonen ved å referere til korset som *kross*, heller enn *steinn*. Innskriften ser også ut til å være reist som et minne etter noen, men formelen som er brukt, skiller seg ut fra den på Man: (*Ep*)*tir Þorgerðu*

⁴⁵ Lesningen er min egen, gjort etter at jeg undersøkte steinen på National Museum of Scotland i Edinburgh 4.7.2016. Som man ser ved å sammenlikne lesningen min med de til Holman (1996: 202), Olsen (1954: 175), og Barnes og Page (2006: 222), er det store forskjeller i hvor sikre ulike runologer er på lesningen, men alle faller likevel på samme lesning til slutt.

Steinar[s] (dóttu)r es kross sjá reistr. Den gjengitte tolkningen er gjort av Olsen (1954: 175), og er det Barnes og Page omtaler som «reconstruction – Olsen’s best guess as to the original wording» (2006: 226). De framhever at vi har for lite grunnlag til å si sikkert om dette er en rett tolkning av innskriften, men legger til at både språk, lengde og innhold kan tyde på at Olsens tolkning stemmer. Merk likevel at Olsens tolkning ikke sier noe om siste linje, som er så fragmentarisk at den må forbli utolket.

Innskriften er datert til tidlig på 900-tallet, og den har vært foreslått som en forløper til Man-innskriftene. Liestøl (1984: 228–229) foreslår til alt overmål at innskriften er ristet av Bjørn, faren til den manske runeristeren Gaut, som i innskriften Kirk Michael II skrøt på seg å ha ristet alle runekorsene på Man. Påstanden er motivert av den geografiske nærheten mellom Barra og Coll, øya Gauts far (ifølge innskriften på Andreas I) skal ha kommet fra. Barnes og Page er ikke like entusiastiske for den tidlige dateringen, hovedsakelig på grunn av den konsekvente bruken av skillemerker og formen *aftir*, som sannsynligvis finnes i innskriften. Likevel skriver de at de er «marginally inclined» til å støtte en datering av Kilbar-korset til tidlig på 900-tallet (2006: 232). Grunnen til dette er at minneformularet som trolig er brukt i innskriften, bare finnes i innskrifter fra tidlig vikingtid i Skandinavia, og ikke overhodet ellers på De britiske øyer (ibid.: 228, 230–231). Dermed framstår innskriften på Kilbar-korset som arkaisk. Den eneste som later til å mene at innskriften er seinere enn tidlig 900-tall, er Wilson. Han legger vekt på den kunstneriske utformingen av korset, og omtaler ved flere anledninger (1983: 183; 2008: 85) Kilbar-korset som en utløper fra Man-tradisjonen.

Det er flere trekk ved Kilbar-innskriften som knytter den til Man. I tillegg til bruken av ordet *kross*, finner vi også konsekvent bruk av skillemerker samt en tidlig forekomst av formen *aftir*. Som nevnt i diskusjonen om innskriftene på Man, er dette i utgangspunktet regnet som en seinere utvikling, men formen finnes likevel i noen av de tidligste Man-innskriftene. Barnes og Page (2006: 231) advarer imidlertid mot å legge altfor mye vekt på likhetene mellom Man-innskriftene og Kilbar-innskriften. Nyvinningene i innskriftene kan ha kommet direkte fra Skandinavia til både Barra og Man. De legger likevel til at den geografiske nærheten mellom Barra og Man muliggjør en sammenheng mellom innskriftene (ibid.: 231–232).

I og med at innskriften er skrevet på et kors, må man kunne si at Kilbar-innskriften hører til en kristen tradisjon. Likevel er det få tegn til latinskriftpåvirkning i innskriften, annet enn den

konsekvente bruken av skilletegn. Innskriften inneholder i tillegg et tegn som kan være en punktert *i*-rune (r. 30), men denne blir vanligvis ikke regnet som en ordinær punktering. Olsen (1954: 177) bortforklarer runen som en skrivefeil. Han foreslår at risteren opprinnelig hadde ristet en ^l *s* og deretter oppdaget at han hadde glemt en *i*-rune. I et forsøk på å rette feilen, gjorde han deretter ^l *s* om til ^l *ī*. En slik retting ville være relativt uproblematisk dersom risteren brukte * *h*, og dermed ikke hadde graftypen ^l *h* som del av runetegninventaret sitt. Dersom ^l likevel skal leses *ī*, fungerer den sannsynligvis som diftong. En slik monografisk stavemåte for diftong er forholdsvis vanlig (jf. Lagman 1990: 72–73). Barnes og Page (2006: 225) avviser at det kan være snakk om en punktering. De mener det ikke framstår som om punktet er satt der med hensikt. Punktet står litt skeivt på staven, og det ser ut som om det har vært litt forvitring ved punktet, men det er likevel tydelig nok for meg. Hadde det ikke vært for dateringen av korset til starten av 900-tallet, ville jeg ansett det som en klar punktering. Gitt den tidlige dateringen er likevel den tryggeste tolkningen å anse den punkterte runen som en skrivefeil.

4.4.5 SC 10 Inchmarnock

Innskriften SC 10 er skrevet på et steinkors. Steinkorset er skadet, og deler av innskriften er derfor borte eller bare delvis lesbar. Det man vanligvis regner som innskriften, er skrevet på framsida av korset, men det er også antydninger til runer på baksida, og Liestøl (1984: 230) foreslår at disse kan være en fortsettelse av innskriften på framsida. Nedenfor har jeg gjengitt innskriften på framsida som A, og innskriften på baksida som B:⁴⁶

A] ⁵ ʀʀŋ^l : ¹⁰ þlŋ : ¹⁵ llŋ : ʀŋþŋ^l†**[
] **krus : þinī : til : kuþī****[
 B] --> **i : krus : -ra-t**-----

Det er enkelte tegn på latinskriftpåvirkning i innskriften. For det første benytter risteren seg konsekvent av skillemerker for å markere ordskiller, og i tillegg har vi to punkterte runer, begge ^l *ī*. Vi har derimot ingen holdepunkter for å si noe om hvorvidt risteren ville markert nasal før homorgan konsonant, og innskriften har ingen dobbeltkonsonanter. Den punkterte

⁴⁶ Lesningen av runene på framsida (A) er min egen, gjort etter at jeg undersøkte steinen på National Museum of Scotland i Edinburgh 4.7.2016. Jeg har sammenliknet lesningen min med Liestøl (1984: 229), Olsen (1954: 172), Barnes og Page (2006: 233) og Holman (1996: 206). Forskjellene mellom de fire lesningene og min egen er minimale. Baksida er ikke synlig slik innskriften står, så her har jeg fulgt Liestøl (1984: 230). Liestøls bilde er såpass dårlig at jeg ikke selv kan avgjøre hvordan runetegnene ser ut, og Liestøl har ikke gjengitt innskriften med runer. Jeg har derfor nøyd meg med å gjengi translittereringen slik Liestøl har skrevet den.

runen er interessant, for i teksten har den blitt brukt to steder, sannsynligvis med ulike lydverdier. I det første tilfellet, **þini**, vil det grammatisk korrekte være å anta lydverdien /a/, men som allerede nevnt i diskusjonen om Onchan, er det lite belegg for at **ī** har vært brukt for /a/ andre steder. Det mest sannsynlige er dermed at bruken av **ī** her er en grammatisk feil, eventuelt at den representerer «local or demotic usage», slik Barnes og Page (2006: 234) foreslår. I det andre tilfellet er det også vanskelig å si hvilken lydverdi **ī** er tenkt å ha, siden innskriften er skadet mot slutten. Olsen (1954: 173), og siden Liestøl (1984: 229), Holman (1996: 207) og Barnes og Page (2006: 234) foreslår at siste del av innskriften er et navn som starter med *Guð-*, kanskje *Guðleifr* eller *Guðleikr* (Holman viser også til Ingrid Sanness Johnsen, som foreslår navnene *Guðlaugr* eller *Guðlaug*, men disse stemmer dårlig med runen **ī**). Dersom *Guðleifr* eller *Guðleikr* stemmer, kan **ī** her ha lydverdien /æ/ eller /æi/, avhengig av om den skal representere hele diftongen eller bare første del av den. Begge deler er relativt vanlig i Lagmans undersøkelse av de svenske punkterte runene (1990: 72–73).

Innskriften har, på samme måte som Kilbar-innskriften, koblinger til runekorsene på Isle of Man. For det første er innskriften skrevet inn på et kors. Riktignok er utformingen av korset ganske forskjellig fra flertallet av Man-korsene. Der skrives gjerne teksten på smalsiden, mens runene på Inchmarnock skrives på bildesiden. I tillegg har gjerne korsene på Man mer utsmykning. Dermed trenger ikke korset i seg selv være en kobling til Isle of Man. Formularet brukt i innskriften er også litt ulikt det klassiske man finner på Man, spesielt dersom man velger å tolke innskrift B som en fortsettelse av A. Dersom man tolker innskrift A som en tekst for seg selv, er den viktigste forskjellen mellom Inchmarnock og Man-innskriftene bruken av preposisjonen *til*, heller enn *aft/aftir*. En sikrere kobling til Man er den konsekvente orddivisjonen og at korset refereres til som **(k)rus** i innskriften. Dette er, som tidligere nevnt, sjeldent utenfor De britiske øyer. En kobling til Isle of Man kan videre passe godt med dateringen av innskriften; Barnes og Page (2006: 237) foreslår tentativt en datering til første halvdel av 1000-tallet på bakgrunn av ortografi og runetegn.

4.4.6 Oppsummering

De tre innskriftene jeg har omtalt her, er alle knytta til kristendommen. Med unntak av konsekvent bruk av skilletegn og punkteringen på Inchmarnock-korset og potensielt Kilbar-korset, er det likevel lite som tyder på noe særlig kontakt mellom runer og latinskrift i miljøene der disse innskriftene ble ristet. Her er det særlig verdt å legge merke til gravhella

fra Iona, som på tross av at den må ha blitt til i et miljø der latinskrift var kjent, ser ut til å være relativt lite påvirket av latinskrift.

4.5 Sørvestlandet

Før jeg beveger meg videre til en drøfting av de tidlige punkterte runene og den samlede latinskriftpåvirkningen på materialet, vil jeg kort sveipe innom Sørvestlandet (her definert som Rogaland og Vest-Agder). I dette området, og spesielt på Jæren, finnes nemlig Norges største samling av runesteiner. Samtidig er det ikke helt usannsynlig at Sørvestlandet er det området som tidligst og i størst grad samhandlet med De britiske øyer. Denne påstanden kan underbygges ved den geografiske nærheten mellom Sørvestlandet og De britiske øyer; det er sannsynlig at Sørvestlandet kan ha vært et stoppested for mange som reiste mellom Skandinavia og De britiske øyer. Dessuten har det flere steder (se spesielt *NlyR*, bind 3) vært trukket en kobling mellom flere av innskriftene på Jæren og dem på Isle of Man. Denne hypotesen er omdiskutert (se Barnes 2013a for en kritikk av den), men det er, etter min mening, et visst hold i den. Det bør likevel nevnes at mange innskrifter, særlig på Sørvestlandet, ikke passer inn i mønsteret. I tillegg viser enkelte nyere studier (se Fuglestad 1997) at kristninga kan ha kommet i gang tidligere på Sørvestlandet enn man før har antatt. Blant annet finner man kors og andre kristne gjenstander i graver fra så tidlig som 750 e.Kr. (ibid.: 44–45). Samtidig vet man også at det var kontakt mellom Sørvestlandet og De britiske øyer allerede før vikingtida (ibid.: 42). Alt dette gjør at Sørvestlandet blir et naturlig sted å se til dersom man vil se etter tidlig latinskriftpåvirkning i det norske materialet.

Det finnes enkelte tegn til tidlig latinskriftpåvirkning i materialet fra Sørvestlandet. Vedlegg 7 er en summarisk oversikt over alle de sørvestlandske runesteinsinnskriftene fra vikingtida. Omkring halvparten av disse innskriftene kan knyttes mer eller mindre sikkert til kristendommen, for eksempel ved at innskriften innledes med et kors. Den klareste tendensen til latinskriftpåvirkning er at så godt som alle innskriftene benytter skilletegn i større eller mindre grad. Nær halvparten av innskriftene har helt konsekvent deling mellom ordene, og dersom man i tillegg teller med de innskriftene der skilletegn er brukt så godt som konsekvent, utgjør disse to tredeler av alle innskriftene. Man finner også flere tilfeller av nasal før homorgan konsonant der nasalen er markert (fem tilfeller av /nt/ og /nd/, to tilfeller av /ns/), og det er bare ett sted der nasalen ikke er markert, i ordet **srkþukr** *sorgþungr* i N 223 Njærheim I. Vi har likevel bare ett eksempel på fonemsekvensen /ng/, og ingen eksempler på /mp/, /mb/ og /nk/, som er de fonemsekvensene der nasalen hyppigst blir utelatt ifølge

Williams' studie (1994: 219). Dermed har vi ikke data til å uttale oss om annet enn at det er en tendens i materialet til at nasal blir markert i fonemsekvensene /ns/, /nd/ og /nt/, der det er relativt vanlig at nasalen blir markert også ellers i de skandinaviske runeinnskriftene.

Det er også enkelte tilfeller av punkterte runer i materialet, tre sikre og tre usikre. Her omtaler jeg bare de sikre, Bore kirke III, Sele I og Sørbø II. I disse er det funnet to ulike punkterte runer, ᚠ ᚢ og ᚦ ᚢ. ᚢ forekommer i alle tre innskriftene; ᚦ finnes bare i Sele I. I alle innskriftene blir ᚢ brukt for /e/ (**p**ina **p**enna, **i**s es), mens den i Sørbø II også ser ut til å være brukt for diftongen /æi/ (**r**isti **r**eisti). Den er imidlertid aldri brukt for /i/; her blir utelukkende **i** brukt: **s**in **s**in, **o**pli **o**ðli. Når det gjelder ᚦ i Sele I, ser det ut til at bruken er mindre bestemt. Her finner man nemlig både **k** og ᚦ for /g/: **a**iᚦn **e**ign, men **l**ik**i**a **l**iggja.

Det er verdt å merke seg at ingen av innskriftene med punkterte runer kan dateres på annet grunnlag enn tilknytning til kristendommen (Sørbø II) og det runologiske. I tillegg til bruken av punkterte runer, ser vi at ᚠ ᚠ brukes i alle innskriftene med lydverdien /o/. På Galtlandssteinen, som kan dateres til ca. 1020, opptrer denne runen med to lydverdier, /o/ og /ã/. I Stavanger III-innskriften er denne utviklingen fullført; her brukes ᚠ ᚠ utelukkende for /o/. Derfor dateres gjerne innskrifter med ᚠ ᚠ for /o/ til etter 1020 (Spurkland 1995: 4–5). En slik datering kan imidlertid problematiseres, for det var sannsynligvis en lengre fase der ᚠ ᚠ kunne brukes for både /ã/ og /o/, slik Galteland vitner om. Ser man til Isle of Man, har for eksempel Kirk Michael III ᚠ ᚠ for /o/, og denne innskriften vil Wilson datere til så tidlig som 950. Nå er jeg skeptisk til en så tidlig datering av denne innskriften, men det illustrerer likevel at man ikke bør anse dateringskriterier som absolutte.

Det siste tegnet på latinskriftpåvirkning, dobbeltskriving av runer, er det lite av i materialet; faktisk er det bare ett eksempel på at to like runer blir skrevet etter hverandre uten skilletegn mellom, i innskriften på Eiksteinen. Her finner vi navnet *Þórríðr* i akkusativform, skrevet **þourriþi**. Liestøl (1973: 68) hevder imidlertid at dette ikke er snakk om noen vanlig dobbeltkonsonant som skal markere lengde. Dette begrunner han med at markering av lange konsonanter ikke blir tatt i bruk i runeskriften før seinere, samt med at andre lange konsonanter i innskriften ikke blir skrevet med doble runer. Hvorfor runen da er ristet dobbelt, har han ingen forklaring på, men det er en mulighet at det er en feilristing.

Som tidligere nevnt kan omkring halvparten av innskriftene knyttes til kristendommen. I og med at hypotesen min er at latinskriftpåvirkning kunne føre til de ovennevnte endringene, er det interessant å se om det er noen sammenheng mellom innskriftene med kristne symboler eller fra kristne kontekster, og innskriftene med tendenser til latinskriftpåvirkning. Kontakt med kristendom fører ikke nødvendigvis til kontakt med latinskrift, men det øker sjansen for latinskriftkontakt. Det ser imidlertid ut til at det ikke er noen klar sammenheng mellom kristne innskrifter og latinskriftpåvirkning. Fire av de seks innskriftene med markert nasal før homorgan konsonant kan knyttes opp mot kristendommen, men det kan også innskriften der nasalen ikke er markert. Av de seks innskriftene med sikker eller usikker punktering er fire på runesteiner uten kristen tilknytning av noe slag; bare to er på steiner med kristen tilknytning. Tendensen er litt klarere når det gjelder bruken av skillemerker: ti av de tretten innskriftene med helt gjennomført bruk av skillemerker kan kobles til en kristen kontekst. Her er det imidlertid verdt å merke seg at bare én innskrift ikke hadde skillemerker i det hele tatt (denne er riktignok heller ikke knytta til kristendommen på noen måte), og at mange av de andre innskriftene har tilnærmet konsekvent bruk av skillemerker. Dermed ser det ut til at det er vanskelig å koble de endringene jeg har omtalt som latinskriftpåvirkning, spesifikt til en kristen kontekst. Dette betyr ikke at endringene ikke kan være satt i gang av kontakten med latinskrift, men det gjør det mindre sannsynlig.

Fordi det kan se ut som om kristninga av Sørvestlandet skjedde tidligere enn først antatt, kan det være grunn til å gå gjennom dateringene av materialet fra Sørvestlandet på nytt. Dersom korssymbolet var i bruk på Sørvestlandet allerede omkring 750, er det ikke umulig at flere av innskriftene med kors er like tidlige. Som nevnt i kapittel 4.3 hevder både Barnes og Holman at det er problematisk at korsene fra Isle of Man dateres til 900-tallet når tilsvarende kors og runesteiner dukker opp omkring år 1000 på Sørvestlandet. Holman mener også at påvirkningen bør ha gått fra Sørvestlandet til Isle of Man, og ikke omvendt. Om man går igjennom dateringene av det sørvestlandske materialet på nytt, er det ikke umulig at man vil kunne vise at påvirkningen også kan ha gått den veien.

4.6 De punkterte runene

Om man ser de punkterte runeinnskriftene fra vikingtida under ett, er det klart at det langt fra er et en-til-en-forhold mellom en punktert rune og en gitt lydverdi. I materialet fra Sørvestlandet og De britiske øyer, unntatt Sør- og Øst-England, er det fjorten innskrifter med

punktering som kan dateres til vikingtida. **i** er den runen som klart hyppigst blir punktert (tolv tilfeller), men man finner også enkelte tilfeller av punktert **u** (to tilfeller) og **k** (to tilfeller).

Punktert **u** finnes i Kirk Michael III og i IR 12. Som nevnt i delkapittel 4.2.2 og 4.3.2 er det vanskelig å bestemme lydverdien til runen sikkert i disse innskriftene. Derfor vil jeg utelate dem fra diskusjonen.

Punktert **k** finnes også i to innskrifter: IR 2 og i N 236.

<i>Innskrift</i>	<i>Punktert rune</i>	<i>Eksempel</i>	<i>Lydverdi</i>	<i>Upunktert rune</i>	<i>Eksempel</i>	<i>Lydverdi</i>
IR 2	k̅	þurk̅ri*	/g/	-	-	-
N 236	k̅	aik̅n	/g/	k	likia auk	/g/ /k/

i̅ finnes altså i tolv innskrifter, og er også den runen som representerer flest ulike lyder:

<i>Innskrift</i>	<i>Punktert rune</i>	<i>Eksempel</i>	<i>Lydverdi</i>	<i>Upunktert rune</i>	<i>Eksempel</i>	<i>Lydverdi</i>
OR 3	i̅	þinna staīn	/e/ /i/	-	-	-
SC 10	i̅	þini kup/i**[/a/? /æ/, /æi/?	i	þini	/e/
German (Peel) II	i̅	þinsi, iftir	/e/ /i/ (trykklett)	i	asriþi	/i/
Kirk Michael III	i̅	þina iftir sini	/e/ /i/ (trykklett) ?	i	is, sini	/i/
Maughold IV	i̅	hīpin, iftir	/e/	i	þina sina	/e/ /i/
Onchan	i̅	runir	/i/, /a/? (trykklett)	i	þuriþ	/i/
IR 1	i̅	soirþ, þita	/e/	-	-	-

IR 9	ī	tīli, īhhī	?	i	tīli	?
IR 17	ī	īm, binīþik	?	i	binīþik	?
N 233	ī	þīna, kīra	/e/	i	[sta]jina/ [st]jina	/i/, /æi/?
N 236	ī	þīsum, īs	/e/	i	likia staini	/e/ /i/
N260	ī	rīsti, stīn þīna	/æi/ /e/	i	rīsti, sin	/i/

Som det går fram av tabellene over, er ikke punkteringen brukt konsekvent i alle innskriftene. De upunkterte runene, her **k** og **i**, kan brukes for å representere runens sekundærverdier selv om risteren har den punkterte motparten, **k̄** eller **ī**, som del av runeinventaret sitt. Dette er, ifølge Einar Haugen (1976: 86), det normale i runeskriften. Han mener risterne bare punkterte runer i de tilfellene der de mente det var nødvendig. Dette er en logisk forklaring på hvorfor bruken av punktering ikke var mer konsekvent, men den holder likevel ikke alltid vann når man ser på materialet. Om man for eksempel ser på bruken av **k** og **k̄** i N 236, er det ingenting, så vidt jeg kan se, som taler for at det er mer naturlig å punktere **k**-runen i **aikn eign** enn i **likia liggja**; snarere tvert imot. Mens jeg ikke kan finne noe annet ord **aikn** kan forveksles med, kan **likia** like gjerne være *likja* som *liggja*. Her er det bare konteksten som kan avgjøre hvilket ord risteren har hatt i tankene. På samme måte er det vanskelig å si hvorfor risteren bak Maughold IV har ment at det var unødvendig å punktere **i**-runen i **þina þinna**, mens risterne bak Kirk Michael III, N 233 og N 260 valgte å punktere runen i det samme ordet: **þīna**.

Lagman slår fast at «[d]et har visat sig att den stungna runan i stort sett kan beteckna alla de ljud den ostungna betecknar och att den t.o.m. kan användas för at beteckna den ostungna runans grundljudvärde (dvs. det ljudvärde runan har enligt den akrofona principen)» (1990: 104–105). Han forklarer dette med at prinsippet som ligger til grunn, er at risterne skrev som det låt, og at de markerte noe de mente det var viktig å markere. Dermed var det en individuell analyse som lå til grunn, og individuelle analyser fører til stor variasjon. At det kan ha ligget skriveregler til grunn, avviser han; da ville punktering vært brukt mer konsekvent (ibid.: 104). Denne forklaringen minner om Haugens forklaring, men betoner sterkere den individuelle analysen som ligger bak punkteringen. Som vist over er det ikke

alltid punktering/ikke-punktering gir mening for oss i dag, men sannsynligvis virket punkteringen meningsfull for risteren selv ut fra hans individuelle analyse av egen uttale.

En ting som er klart når man ser innskriftene med punktering under ett, er at punktering tidlig har vært i bruk over et stort område. Det ser ikke ut til at noen enkeltområder utmerker seg som spesielt tidlige. Danmark blir ofte trukket fram som et sted der man tidlig begynte med punktering – der er de aller første innskriftene med punkterte runer datert til 980-tallet (Barnes 2015: 192) – men de begynte ikke med punktering spesielt mye tidligere i Danmark enn på De britiske øyer. Den innskriften fra De britiske øyer som med størst sikkerhet kan gis en tidlig datering, er IR 12 fra Dublin. Denne dateres til ca. 1000 på arkeologisk grunnlag, altså til det tidspunktet som gjerne settes som *terminus post quem* for de punkterte runene generelt. Andre innskrifter med punktering som sannsynligvis kan gis en tidlig datering, er Man-innskriftene. Som nevnt i drøftinga av disse kan Man-innskriftene dateres som gruppe til 925–1000 (eller litt seinere), og særlig German (Peel) II og Maughold IV har enkelte tidlige trekk som gjør at en tidlig datering kan være rimelig. Andre innskrifter fra De britiske øyer kan også dateres til 1000-tallet, men hvor tidlig på 1000-tallet er usikkert. De tre innskriftene fra Sørvestlandet kan sannsynligvis dateres til 1000-tallet hvis ikke en ny gjennomgang av dateringen kan vise at innskriftene bør regnes som tidligere. Sånn innskriftene fra Sørvestlandet nå er datert, ser det imidlertid ut til at punktering kom tidligere til De britiske øyer og Danmark enn til Sørvestlandet.

Vi har dermed en liten gruppe innskrifter fra de britiske øyene som må regnes blant de aller tidligste innskriftene med punkterte runer. Det er riktignok ikke mange innskrifter det er snakk om, men de viser likevel at punkterte runer raskt spredte seg utover et stort geografisk område. Dette må få konsekvenser for hva man ser på som opphavet til de punkterte runene. Her finnes det mange hypoteser og få entydige svar. Haugen (1976: 88–89) foreslår for eksempel at punktering var inspirert av *y* i manuskripttradisjonen, fordi denne bokstaven regelmessig opptrer med et punkt over for å skille den fra andre, liknende bokstaver. Knirk (2010: 194) argumenterer for at inspirasjonen ikke kom fra latinskrifttradisjonen, men heller fra runetradisjonen selv, der punktering allerede var i bruk for å danne graftypene **l̥ m** og **l̥ h**. Barnes (2015: 193) finner imidlertid ingen av disse hypotesene veldig overbevisende og skriver at prinsippene for punktering er veldig forskjellige fra dem man finner både i latinskriften og i graftypene **l̥ m**, **l̥ h** og **l̥ s**.

Det er likevel verdt å stoppe opp et øyeblikk ved disse punkteringene. Særlig på Man, men også på resten av De britiske øyer unntatt Irland, er [˙] den klart vanligste kortkvistgraftypen for s. På Sørvestlandet er det derimot en klar preferanse for [˙]. s ble punktert for å skille den klart ut fra l i, men det er ingen forskjell i lydverdien til de to graftypene [˙] s og [˙] s. Denne punkteringen har altså ikke en distinktiv funksjon, og er nokså forskjellig fra for eksempel punkteringen av [˙] k til [˙] k̄. Her brukes punktering for å skille lydverdiene k kan ha (/k/ og /g/), fra hverandre. Dermed får punkteringen en distinktiv funksjon. Men både k og k̄ kunne fortsatt brukes med begge lydverdiene, og det ser ut til at k̄ ikke ble regnet som en selvstendig rune. Punktering av s brukes derimot for å skille to selvstendige runer, l i og [˙] s, fra hverandre. Bruken av punktert s kan likevel ha vent risterne til tanken på at punktering kunne brukes som en form for grafisk presisering for å gjøre en innskrift klarere. Det er et godt skritt derfra til det å bruke punktering for å skille mellom ulike lydverdier. Men om ikke punktert s er opphavet til punktering generelt, kan det kanskje ha gjort risterne mer mottakelige for konseptet.

En annen hypotese om oppkomsten til de punkterte runene tar utgangspunkt i likheten mellom angelsaksisk ð og skandinavisk ð. Denne hypotesen er blant annet forfektet av Otto von Friesen, som mente den skandinaviske runen kunne være avledet av den angelsaksiske, og at ð deretter kan ha vært malen for de andre punkterte runene. Hypotesen har vært avvist av kronologiske grunner, men Cecilie Kornæsæther (2013) har gjort en ny gjennomgang av hypotesen og bakgrunnen for den. Hun fant lite som ga direkte støtte for hypotesen, men det er heller ikke mulig å avvise den på bakgrunn av det materialet vi har. Dermed står man med tre mulige kilder til opphavet til de punkterte runene: latinskriften, den skandinaviske runetradisjonen eller den angelsaksiske runetradisjonen. Det eneste som her er sikkert, er at punktering ikke er hentet direkte fra noen av kildene. De som utviklet de punkterte runene, må ha hentet inspirasjon fra noe, men løsningen med å sette et punkt på en eksisterende graftype for å skape en ny rune er et resultat av genuin nytenkning.

Det er heller ikke lett å gi noe klart svar på hva det geografiske opphavet til de punkterte runene er. Flere, blant andre Haugen (1976: 89), har pekt på Danmark, men i denne sammenhengen er det mer interessant å se om det kan være hold i påstandene om at punktering kan stamme fra De britiske øyer. Som tidligere nevnt (se kapittel 4.3) har Page og Hagland (1998) studert runerekkene som er gjengitt i manuskriptene St John's College,

Oxford, MS 17 og MS Cotton Galba A.2. De mener at enkelte av disse fuparkene stammer fra en felles kilde som seinest kan dateres til starten av 1100-tallet (ibid.: 67). I disse fuparkene finner vi seks eller sju punkterte runer, translitterert i manuskriptene som *wynn*, **k** (i motsetning til **c**, som *ƿ* blir translitterert med), **g**, **e**, **æ**, **d** og kanskje **p**. Page og Hagland hevder at disse runene må ha vært i bruk, for så å bli inkorporert i en formell fupark, som videre har blitt kopiert inn i angelsaksiske manuskripter (ibid.). Denne formelle fuparken må, ifølge Page og Hagland, ha blitt til seinest omkring 1050 (ibid.: 68). Med dette som grunnlag går de videre til å argumentere for at de punkterte runene oppstod i Storbritannia, kanskje i områdene med dansk innflytelse (ibid.).

Page og Hagland legger også til at

[o]ne could postulate that the close acquaintance with the Latin alphabet, which at this time was a feature of England in contrast to Scandinavia, was the spur to the expansion of the runic writing system, to making it more representative of the variety of sounds it must denote (1998: 68).

Dersom dette er tilfellet, hevder de, kan det forklare hvorfor det tok såpass lang tid før de punkterte runene som gruppe ble brukt overalt. Her har de et godt poeng, men en svakhet i argumentasjonen er likevel at det ikke ser ut til å være noen spesiell kobling mellom de tidlige innskriftene med punktering og lærde miljøer. Det er klart at runer tidlig ble tatt i bruk også i lærde kretser, noe for eksempel SC 14 fra Iona vitner om, men det ser ikke ut til at punktering er noe hyppigere i lærde miljøer enn ellers. Av de fjorten innskriftene jeg har regnet med her, har riktignok ni kristne referanser av ett eller annet slag, men i tre av tilfellene er den eneste kristne referansen skillemerker i form av kors. Videre er det flere steinkors; for eksempel er de fire innskriftene med punkterte runer på Man skrevet på steinkors. Jeg kan likevel ikke se at disse innskriftene skulle tilhøre en mer lærd tradisjon enn de andre steinkorsene på Man. Det er altså fullt mulig at en innskrift har kristne referanser uten at den hører til et lærd miljø. Den eneste helt klare koblingen vi har mellom tidlige punkterte runer og latinskriftkyndige miljøer, er E 8 Skelton-in-Cleveland (se kapittel 4.7). Denne innskriften er fra en kirke og er skrevet inn på et solur med to tekster: en med latinske bokstaver og én med runer. Innskriften er riktignok fra nordøst i England (og dermed utenfor området jeg har sett på), men det gjør den desto mer interessant for Page og Haglands hypotese, i og med at de mener at punkterte runer sannsynligvis oppstod i dansk-påvirkede områder. Likevel, én innskrift er et tynt grunnlag å basere en hypotese på, så det sterkeste indisiet for at det kan være noe i hypotesen deres, må fortsatt sies å være manuskriptfuparkene.

Som nevnt (delkapittel 4.3) er Knirk en skarp kritiker av Page og Haglands hypotese; han karakteriserer hypotesen som «extremely speculative» (2010: 193). Argumentet hans for å avvise hypotesen er mangelen på belegg for at det fantes punkterte runer i Storbritannia på 900-tallet før de første punkterte runene dukker opp i Danmark omkring 980 (ibid.: 193–194). Knirk har rett i at ingen innskrifter med punkterte runer kan dateres sikkert til før 1000; problemet er bare at punktering også er brukt som et dateringskriterium, slik at innskrifter med punkterte runer gjerne blir datert til etter ca. 1000 (se for eksempel Barnes og Page 2006: 53–55). Dermed er det heller ikke så merkelig at ingen av innskriftene med punktering er datert til 900-tallet. I tillegg er dateringer ofte usikre, noe særlig Man-innskriftene illustrerer. Dersom Wilsons datering av innskriftene på Man er korrekt, ser det ut til at en del trekk, blant annet bruken av $\frac{1}{f}$ for /o/, kom tidligere til Isle of Man enn til for eksempel Norge. Er det ikke da mulig at slike trekk også kom tidligere til resten av De britiske øyer?

Barnes (2015: 195) har sansen for hypotesen om at punktering kan ha oppstått på De britiske øyer. Han peker på at siden korpuset på De britiske øyer er såpass lite, utgjør de punkterte runene en ganske betydelig del av det totale runekorpuset fra området (ibid.: 194). Han trekker også fram Kirk Michael III som en potensielt veldig tidlig innskrift med punktering; på bakgrunn av borrestilen på korset kan man datere det til så tidlig som første halvdel av 900-tallet (ibid.: 195). Barnes peker på at Man var en smeltedigel med ulike skriftkulturer og språk, og hevder at dette kan være et ideelt miljø for nytenkning og innovasjoner (ibid.: 192). Dermed foreslår han at punkteringen oppstod på Isle of Man, eller muligens i Irskesjøområdet (ibid.: 195). Barnes hypotese er helt klart fristende, og som også jeg har påpekt tidligere (kapittel 4.3), utmerker Isle of Man seg klart som et område der innovasjon lett kan oppstå. Men hypotesen fører med seg to store spørsmål: Dersom punkteringen oppstod på Isle of Man eller i andre hovedsakelig norske områder, hvordan kan det da ha seg at punkteringen spredte seg til Danmark før Norge? Og dersom punktering ble utviklet på Isle of Man eller i området rundt i første halvdel av 900-tallet, slik Kirk Michael III kan synes å indikere, hvordan kan det da ha seg at bare fire av de 32 innskriftene på Isle of Man har punkterte runer? Det er mulig at en nydatering av det sørvestlandske materialet (og i forlengelse av det, det norske) kan gi en løsning på det første problemet. I kapittel 4.3.2 om de punkterte runene på Man foreslår jeg også at punktering i begynnelsen hovedsakelig kan ha blitt brukt på runepinner, og ikke i de monumentale og formelle innskriftene. Dette ville i så fall kunne forklare hvorfor så få runekors på Man har punktering. Likevel mener jeg at vi må lete etter opphavsstedet til de punkterte runene et annet sted enn Irskesjøområdet.

Jeg vil imidlertid ikke helt avvise De britiske øyer som opphavssted. Koblingen som Page og Hagland trekker til lærde miljøer har et tynt fundament i materialet vi står igjen med i dag, men det er likevel en fristende kobling å trekke. For hvorfor var det akkurat mot slutten av 900-tallet at Skandinavene fant på å utvikle skriftsystemet sitt? Dette var en periode med store endringer i de skandinaviske samfunnene. De reiste mye, hadde kontakt med andre samfunn og byttet religion. Med en ny religion kom de i kontakt med et nytt skriftspråk og en lærd kultur som også tidligere hadde vist en interesse for runer. At de også denne gangen var interesserte i runeskriften, viser alle manuskriptfuparkene som er overlevert og bevart. Samtidig krever det, etter min mening, en viss grad av språklig analyse å utvikle et nytt system som punktering. Dette er en kompetanse som sannsynligvis ikke fantes blant folk flest, men som fantes i de lærde miljøene. Er det ikke da sannsynlig at det var denne kontakten som satte i gang utviklingen av innovasjoner innenfor runeskriften?

Mitt forslag, som er like løst eller fast fundert som de fleste andre forslag om punkterings oppkomst, er at punktering oppstod i et miljø av runeristere som reiste rundt i Skandinavia og på De britiske øyer. Dette miljøet kan ha bestått av profesjonelle runeristere, sannsynligvis med kontakter i lærde og latinskriftkyndige miljøer, som reiste rundt med handelsskip i de skandinaviske handelsområdene. Som omreisende vil de ha vært i kontakt med ulike skriftspråk, og kanskje en slik kontakt kan ha satt i gang utviklingen av innovasjoner i runeskriften. Vi har få belegg for at runer ble brukt i handel så tidlig som på 900-tallet, men noen finnes, blant annet fra Hedeby. Aslak Liestøl (1971) bruker Hedeby-materialet som utgangspunkt for å hevde at runepinner var primærfunksjonen til runene. Bryggen-materialet bekrefter også at runepinner, i alle fall et par hundre år seinere, var i utstrakt bruk, blant annet til handel. Kanskje ble også runepinner ansett som et mer egnet medium til å eksperimentere med enn monumentale runesteiner. Disse har gjerne en relativt fast form med et fast formular, og feil er vanskelige å rette opp i. Runepinner er derimot et bruk-og-kast-medium der kommunikasjonen skulle gå raskt, og der stilen kunne være mer uformell. Jeg mener derfor det er sannsynlig at punktering var vanligere på runepinner enn i de formelle innskriftene, i hvert fall så lenge punktering ble ansett som et nytt fenomen.

Styrken ved hypotesen min er at den kan forklare hvordan punkterte runer i løpet av en tjueårsperiode kunne spre seg til store geografiske områder og til ulike sosiale lag i

befolkningen. Den forutsetter imidlertid en utstrakt bruk av runepinner allerede i vikingtida, og denne bruken har vi få spor igjen av i dag.

4.7 Finnes det tegn til latinskriftpåvirkning i materialet?

Hittil har jeg diskutert mange enkeltinnskrifter, og skrevet en del om kristne tendenser og potensiell latinskriftpåvirkning i materialet. Det jeg derimot har skrevet mindre om, er hvorvidt det jeg har karakterisert som latinskriftpåvirkning, faktisk må skyldes påvirkning fra latinskrift, eller om det også kan skyldes andre faktorer. Det er så få sikre dobbeltkonsonanter i materialet, særlig i den delen av materialet som kan dateres sikkert til vikingtida, at dette vil jeg se bort fra i diskusjonen nedenfor. Dermed står vi igjen med tre fenomener som jeg har ansett som tegn på latinskriftpåvirkning: Vi har stort sett utstrakt bruk av skilletegn i innskriftene, flere tilfeller av markering av nasal før homorgan konsonant og enkelte tilfeller av punktering. Bruken av punktering har jeg allerede drøftet over. Dermed er det de to andre trekkene jeg vil ta for meg her.

Som allerede nevnt, er grunnlaget for å uttale seg om markeringen av nasaler før homorgan konsonant i materialet relativt tynt, men de forekomstene vi har, tyder på at det er en viss tendens til at nasaler blir markert. Det er imidlertid ikke sikkert dette skyldes påvirkning fra latinskrift. Williams (1994: 221) argumenterer for at dette ikke dreier seg om en skrivekonvensjon («spelling habit»), men snarere om fonetisk analyse fra risternes side. Han hevder at sekvensen /VNC/ kunne analyseres som [ṼNC] eller [ṼC], slik at språkbrukere ikke alltid oppfattet at nasalen var der, annet enn som et trekk ved vokalen før. Hvis dette er tilfelle, vil en overgang til å markere nasalen hyppigere kunne forklares ved endringer i uttalen der nasalen ble mer markert. Dermed er det mulig at denne endringen i skrivetradisjoner egentlig skyldes endringer i talespråket, og ikke økt kjennskap til latinskrift. Om man videre ser på de tidligere nevnte northumbriske myntene med norsk-irske kongenavn (se kapittel 4.4), ser man at nasalen ikke nødvendigvis ble markert her heller: Vi finner både *cununc* og *cunuc*. Dette kan tyde på at en fonetisk analyse lå til grunn også her. I hvert fall er det klart at den som skrev teksten på myntene, fulgte de samme skrivekonvensjonene som runeristerne i samme periode, enten disse konvensjonene gikk ut på at man skrev som det låt eller at det å markere nasal i visse miljøer var valgfritt. Det at man markerte nasal før homorgan konsonant konsekvent i latinskrift, må dermed ha vært en skrivekonvensjon som først kom inn seinere. Jeg vil derfor avskrive dette trekket som et tegn på

latinskriptpåvirkning, i alle fall der dette forekommer i innskrifter fra vikingtida, før Skandinavia fikk en etablert latinskripttradisjon.

Det er heller ikke entydig at bruken av skillemerker må skyldes påvirkning fra latinskript. Skillemerker er for det første ingen nyvinning i seg selv, men har lange tradisjoner i runeskripten. Det finnes for eksempel enkelte skillemerker på Tunesteinen, en stein som er datert til perioden fra slutten av 300-tallet til ca. 400 (Spurkland 2001: 48). I en annen urnordisk innskrift, Gullhorninnskriften, er skillemerkene brukt tilnærmet gjennomført for å skille ord. Utover mot vikingtida dabber bruken av skillemerker av, før bruken igjen tar seg opp på 900- og særlig 1000-tallet. Det nye er altså ikke skillemerkene i seg selv, men at bruken av dem øker og i større grad markerer ordskiller konsekvent. Barnes og Page (2006: 64) skriver om korpuset fra Isle of Man at det er uvanlig med konsekvent bruk av skillemerker såpass tidlig som på 900-tallet. Likevel virker det på meg som om skillemerker var i forholdsvis hyppig bruk allerede på 900-tallet, også i Skandinavia. Det som derimot er uvanlig, er tidlige (og godt bevarte) innskrifter som er såpass lange at det gir mening å bruke skillemerker konsekvent. Mange av innskriftene fra tidlig vikingtid er nemlig veldig fragmentariske eller korte og tilsynelatende meningsløse.

Blant de lengre innskriftene man finner, er det likevel ikke helt uvanlig at skillemerker er brukt konsekvent eller relativt konsekvent. For eksempel ser det ut til at skillemerker brukes konsekvent i de nokså fragmentariske innskriftene N 282–284 fra en kvinnegrav i Trå i Hardanger. Graven kan dateres til tidlig på 900-tallet (*NlyR* IV: 27). En annen tidlig innskrift der skilletegn er brukt konsekvent, er Fyn 30 fra Rønninge.⁴⁷ Denne steinen er datert til ca. 900–950 (*Danske Runeindskrifter*: Fyn 30), og her er både runer og skillemerker tydelige og lesbare; det er ingen tvil om at skillemerkene her er brukt konsekvent. Dermed trenger ikke Man-innskriftene og Kilbar-korset å ses på som ekstraordinære på tross av den konsekvente bruken av skillemerker. Det som kanskje heller er ekstraordinært, er den store andelen av lange, lesbare innskrifter på Man.

I tillegg er det verdt å merke seg at skillemerker ikke brukes likt i manuskripter og runeinnskrifter. I manuskriptene brukes også skillemerker, men ikke istedenfor mellomrom. Her brukes mellomrom til å markere ordskiller (dersom ordskiller i det hele tatt blir markert),

⁴⁷ Innskriften er kjent som DR 202 i *Samnordisk Runtextdatabas* og i den danske korpusutgaven. Fyn 30 er benevnelsen som brukes i *Danske Runeindskrifter*.

mens skillemerker brukes på en måte som kan minne om punktum og komma i dag. Skillemerker ble derimot jevnlig brukt for å markere ordskiller i epigrafiske tekster med latinskrift. Det beste eksempelet på dette i vår sammenheng er kanskje soluret fra Skelton-in-Cleveland, E 8. Denne innskriften er fra Øst-England, men er interessant som et konkret koblingspunkt mellom runer og latinskrift i vikingtida. Sammen med innskriften finnes nemlig en tekst skrevet med latinskrift. Teksten lyder:⁴⁸

] (E) S · L E T ·
] (N) A · G * E R A
] (O) C · H W A
] A · C O M A

Innskriften er ikke fullstendig, men det ser ut til at den har temmelig konsekvent orddeling. Det samme gjelder det vi står igjen med av runeinnskriften: *****ǰibil:ok**:. Dette er imidlertid ikke alle innskrifter med latinske bokstaver som har like konsekvent orddeling. Fra Kirkdale kommer for eksempel følgende innskrift, datert til perioden 1055–1065 (Blair 1977: 192):⁴⁹

+ORM·GAMAL·	CAN·ǰTOFALAN·ǰHĒ
SVNA·BOCHTESC̄	HITLET·MACAN·NEWAN·FROM
GREGORIVS·MIN	GRVNDEXPĒ·ǰSCSGREGORI
STER·ÐONNEHI	VS·IN·EADWARD·DAGVM·CŅG
T·WESÆL·TOBRO	ǰNTOSTIDAGVM·EORL+

+ Orm Gamalson kjøpte St Gregorius' kirke da den var helt ødelagt og sammenrast, og fikk den restaurert fra grunnen av, (til ære for) Kristus og St. Gregorius, i kong Edward og jarl Tostis dager+

I denne innskriften er ordskiller markert omtrent like ofte som i den jevne runeinnskrift fra vikingtida; ordskillene er markert, men ikke mellom alle ord. Og det er særlig mellom ord som tematisk hører sammen at ordskillene ikke blir markert, for eksempel i sekvensen «SC̄SGREGORIVS». Videre blir den tironiske noten ǰ jevnlig samskrevet med det etterfølgende ordet. Dette minner om bruken av skillemerker i runeskrift; her blir ofte korte ord som preposisjoner samskrevet med det etterfølgende ordet. Denne typen eksempler er

⁴⁸ Translittereringen er hentet fra Barnes og Page (2006: 303). I og med at innskriften er fragmentarisk, gjengir jeg ingen oversettelse, men Barnes og Page (ibid.: 304, 305) mener at språket er norrønt og at teksten sannsynligvis handler om reisingen av den lokale kirka.

⁴⁹ Igjen er translittereringen hentet fra Barnes og Page (2006: 304). Oversettelsen er fra samme sted, men jeg har selv oversatt den fra engelsk til norsk.

viktig fordi de viser to ting: 1) Bruken av skillemerker i runeskrift og latinskriftsepigrafikk likner på hverandre, og 2) når bruken av skillemerker ikke alltid er konsekvent i latinskrift, er det vanskelig å påstå at bruken av skillemerker i runeskriften ble mer konsekvent som følge av møtet med latinskriften. Altså kan det være grunn til å se etter andre mulige årsaker til at bruken av skillemerker etter hvert ble mer konsekvent.

Det kan se ut som om bruken av skillemerker i runeinnskrifter øker og blir mer konsekvent fra 900-tallet. Dette sammenfaller med tidspunktet for når de første skandinaviske runeinnskriftene på De britiske øyer dukket opp, og skjedde også i en periode der skandinavene var i tett kontakt med mange andre folkeslag, både gjennom handel, krigføring og bosetting. En mulig forklaring på at bruken av skillemerker øker, kan etter min mening være at runer ble brukt i flerspråklige miljøer. Vi vet for eksempel at Isle of Man var et lite, flerspråklig miljø, der keltisk og norrøn befolkning levde side om side. Skillemerker gjør innskriften lettere å lese, og det kan hende at risterne på Man rett og slett valgte å øke bruken av skillemerker for å gjøre teksten mer tilpasset til lesere som ikke hadde norrønt som førstespråk. Det samme gjelder for eksempel innskriftene fra Kilbar, Inchmarnock og Iona, der skandinaver og den keltiske befolkningen også må ha levd tett på hverandre. I og med at skillemerker allerede var i bruk i runeskriften, kan en slik bruk av skillemerker ha utviklet seg innenfra, og det trenger ikke skyldes påvirkning fra et annet skriftsystem.

I tillegg har vi altså sett at det finnes latinskrift uten «latinskriftpåvirkning» – myntene fra Northumbria har bare delvis markert nasal før homorgan konsonant, og flere epigrafiske tekster med latinskrift benytter *scripta continua*. Om ikke dette direkte svekker hypotesen om at trekkene jeg har omtalt faktisk er latinskriftpåvirkning, viser det i hvert fall klart at det fantes mer enn én skrivetradisjon; kontakt med latinskrift er altså ikke nok i seg selv til å føre til endringer.

En annen viktig faktor for overføring av kunnskap mellom latinskrifttradisjonen og runetradisjonen, er graden av latinskrift- og runeliteracy i samfunnet, samt hvor mye overlapping det er mellom de to formene for literacy. Det er vanskelig å si noe om i hvor stor grad runeristerne i vikingtida også var latinskriftkyndige, for vi har for det meste bare indirekte indisier på overlapping mellom tradisjonene. Veldig mange av innskriftene hører for eksempel til en kristen tradisjon eller kommer fra en kristen kontekst, men som jeg også nevnte i diskusjonen om de punkterte runene, kan man ikke uten videre sette et likhetstegn

mellom kristen kontekst og latinskriftliteracy. Runekorsene på Man indikerer for eksempel at den norrøne befolkningen på Man var kristne, kanskje også at enkelte av innbyggerne kjente til latinskrift, men det sier oss ingenting om hvorvidt en enkelt rister var latinskriftkyndig. Det er få konkrete tegn på kontakt mellom latinskrifttradisjonen og runetradisjonen i vikingtida. Vi har Braddan IV, der risteren avslutter innskriften med de latinske bokstavene «IHSVS», og vi har myntene fra Northumbria, der latinskriftpreget følger konvensjoner fra runeskriften. I tillegg kommer *runica manuscripta* som kan ha blitt skrevet ned mot slutten av vikingtida og soluret fra Skelton-in-Cleveland i Øst-England. Alt dette viser med all tydelighet at det har vært en kontakt mellom de ulike skriftmiljøene, men det er vanskelig å si hvor utbredt kontakten har vært, og hva konsekvensene av den var.

Et eksempel på hvor sprikende materialet av og til er, finner vi i innskriftene E 1 Bridekirk (se Barnes og Page 2006: 278–285) og OR 23 Naversdale (omtalt i Barnes 2016). De to innskriftene er fra middelalderen, og begge er knytta til kristne miljøer og en lærd tradisjon. Bridekirk-innskriften er ristet inn i en døpefont. Innskriften er skrevet på mellomengelsk og har enkelte tegn fra latinskriften. Stort sett er likevel runene skandinaviske. Naversdale-innskriften er en steininnskrift, og her er språket latin. På tross av at begge innskriftene tydelig hører til et kristent miljø, framstår de veldig forskjellig. Mens Naversdale-innskriften verken har punkterte runer eller skillemerker, har Bridekirk-innskriften begge deler. Samtidig har også Bridekirk-risteren hentet inn flere tegn fra latinskriften der han mente det var nødvendig. De to innskriftene står som skarpe kontraster til hverandre, og viser tydelig hvordan det av og til, men ikke alltid, er en sammenheng mellom lærde miljøer og innovasjoner i den skandinaviske runeskriften.

Det som blir tydelig når man ser på innskriftene jeg har sett på under ett, er at enkelte av innskriftene med sterkest tilknytning til kristne miljøer eller latinskrift (OR 23, SC 14, Braddan IV) har få eller ingen tegn til å være påvirket av latinskrifttradisjonen. Samtidig har andre innskrifter med svak eller ingen tilknytning til en kristen kontekst derimot flere nye trekk. Et eksempel på dette er IR 12, som verken er funnet ved noen kristen bygning eller inneholder kristne referanser, men som likevel både har en punktert rune og konsekvent bruk av skillemerker. Dette viser at situasjonen for de skandinaviske runene langt fra likner situasjonen for de angelsaksiske runene da de kom i kontakt med latinskrift. Mens det kan se ut som om kirka og latinskrifttradisjonen tok opp i seg runetradisjonen og bidro til å fornye og spre den i England på 600-tallet, ser det ut til at forholdet mellom kirka og de skandinaviske

runene var mye mer løst. Vi har riktignok ganske tidlige *runica manuscripta* med skandinaviske runer, noe som viser at kirka hadde en interesse for runene. Imidlertid fikk kirka aldri lov til å dominere den skandinaviske runetradisjonen på de britiske øyene. Det er også få holdepunkter for å si at latinskriftkyndige bidro i særlig grad til de utviklingene vi ser i runeskriften i overgangen fra vikingtida til middelalderen.

Jeg vil fortsatt hevde at det er sannsynlig at kontakten med latinskrift spilte en rolle i utviklingen, men runematerialet jeg har sett på, gir få holdepunkter for å si noe mer om dette. En grunn til det kan være at endringene i runeinnskriften sannsynligvis ikke oppstod i lærde miljøer, men kanskje heller i miljøer som hadde kontakt med disse. Dersom hypotesen min om at punktering oppstod i et miljø av reisende runeristere stemmer, kan innovasjoner som punktering, og kanskje også konsekvent bruk av skillemerker, forklares ut fra kontakt med det innovative, reisende runemiljøet. Ristere som hørte til, eller hadde kontakt med, dette miljøet, ville kanskje bruke punktering (og skillemerker?) hyppigere mot slutten av vikingtida. Når man kommer inn i middelalderen, vil innovasjonene sannsynligvis ha spredt seg og blitt allmennkunnskap blant runekyndige, og da vil naturlig nok også antallet innovasjoner og bruken av dem øke.

5 Sammenlikning

I de to foregående kapitlene har jeg sett først på det angelsaksiske runematerialet i møtet med latinskrift, og deretter på det skandinaviske materialet. Det er helt åpenbart mange forskjeller i hvordan møtet foregikk. I dette kapitlet vil jeg se på disse forskjellene og drøfte årsakene deres. Samtidig finnes det også likheter, selv om de er mindre tydelige. Disse vil jeg også trekke fram. Først er det likevel et viktig spørsmål som bør stilles: Er det skandinaviske og det angelsaksiske materialet jeg har sett på, overhodet sammenliknbart?

Ser man på tidsperspektivet, er de to runekorpusene sammenliknbare. Kristendommen, og dermed det latinske alfabetet med sin skriftkultur, kom til England på 600-tallet, mens de fleste angelsaksiske runeinnskrifter er fra 700- og 800-tallet. Skandinavene kom til De britiske øyer på 800-tallet, og de fleste skandinaviske innskriftene her er fra 900- og 1000-tallet (det er også en god del innskrifter fra middelalderen, men disse ser jeg ikke på her). Dette vil si at det går omkring 100–200 år fra begge befolkningene, den skandinaviske og den angelsaksiske, møter kristendommen til de runeinnskriftene jeg har sett på, blir skrevet ned. Dermed bør materialet være sammenliknbart. Det er selvsagt mange ting en slik sammenlikning kamuflerer. For eksempel kom kristendommen til angelsakserne. Angelsakserne ble kristnet i eget hjemland, og kirka sto raskt sterkt i hele det angelsaksiske samfunnet og ble en viktig samfunnsinstitusjon. Skandinavene kom derimot til kristendommen og møtte den på «bortebane». De hørte til en kultur med sentrum utenfor kristne områder, og selv de skandinavene som bosatte seg permanent på De britiske øyer, må ha vært bevisste på at kristendommen ikke hørte til deres kultur. Jeg tror likevel hovedgrunnen til at møtet mellom runer og kristendom artet seg så forskjellig, ligger et annet sted, nemlig i hvor sterkt runetradisjonen sto i kulturen før møtet med kristendommen.

100 år etter at runene møtte kristendommen, er latinskriftpåvirkningen i de angelsaksiske runeinnskriftene massiv sammenliknet med påvirkningen i de skandinaviske innskriftene. Dette kan kanskje si noe om hvor integrert lærd kultur var i de to befolkningene, eller eventuelt i hvor stor grad lærd kultur fikk dominere runetradisjonen. Det er ingen tvil om at lærde hadde en interesse for runer, både de skandinaviske og de angelsaksiske. At den lærde kulturen ikke fikk dominere den skandinaviske runetradisjonen på De britiske øyer i vikingtida, skyldes sannsynligvis at runetradisjonen i utgangspunktet stod mye sterkere blant skandinaver enn blant angelsaksere. Da lærde angelsaksere tok opp runekulturen, stod den

trolig svakt blant befolkningen ellers. Dette gjorde at de lærde i stor grad fikk lov til å dominere kulturen.

Før jeg går videre til å se på samspillet mellom runeristere og lærde, vil jeg kort oppsummere noen viktige forskjeller mellom latinskriftpåvirkning i det angelsaksiske og det skandinaviske runematerialet. Bruken av skillemerker mer konsekvent og gjennomført i det skandinaviske materialet enn i det angelsaksiske, men bruken i de to tradisjonene likner likevel mye. Dobbeltkonsonanter er ikke brukt gjennomført i noen av tradisjonene, men de forekommer mye hyppigere i det angelsaksiske materialet enn i det skandinaviske vikingtidsmaterialet. Sist, men ikke minst, finner vi langt flere innskrifter med både latinskrift og runer i det angelsaksiske runematerialet enn i det skandinaviske. Det vil jeg utforske grundigere nedenfor.

5.1 Noen har tre, andre ett. Skriftsystemer i England og Skandinavia

En ting jeg knapt har nevnt i kapittelet om det angelsaksiske materialet, men som bør nevnes når man vil sammenlikne det angelsaksiske og skandinaviske runematerialet, er andelen angelsaksiske objekter som kombinerer latinskrift og runer. Som vi så, finnes det bare én slik innskrift i det skandinaviske vikingtidsmaterialet på De britiske øyer, nemlig Braddan IV fra Isle of Man (se delkapittel 4.3.1). I denne innskriften er det klart at risteren følte seg mest hjemme i runetradisjonen.

Beveger vi oss utenfor de avgrensningene jeg opprinnelig satte, finner vi to innskrifter til, Bridekirk og Skelton-in-Cleveland. Det ser ut til at Bridekirk hører til en helt annen tradisjon enn den skandinaviske vikingtidsrunetradisjonen. På tross av de skandinaviske runene er språket mellomengelsk, og innskriften henter inn flere tegn fra latinskrift for å fylle ut mangler. Innskriften deler flere likhetstrekk med de 200–300 år eldre angelsaksiske innskriftene enn med samtidige skandinaviske innskrifter. Samtidig er det også mye som skiller den fra de angelsaksiske innskriftene. Innskriften vitner om lærd interesse for runer, men det ser ikke ut til at den hører til en levende runetradisjon. Riktignok er risteren oppdatert på innovasjonen der graftypen \dagger kunne brukes for /e/, men andre tegn han hadde behov for, hentet han fra latinskriften istedenfor å utvikle dem etter de spillereglene som fantes i den skandinaviske runetradisjonen.

Runeinnskriften fra Skelton-in-Cleveland er så fragmentert at det er vanskelig å si mye om den, men designet på soluret, med runer og latinske bokstaver i kombinasjon, minner om de angelsaksiske innskriftene. Denne typen solur var heller ikke uvanlig blant den gammelengelsk-talende befolkningen i området. Barnes og Page (2006: 304–305) trekker fram fire andre liknende solur (Kirkdale (se kapittel 4.7), Great Edstone, Aldborough, Old Byland), alle med tekst på gammelengelsk med innslag av latin og litt norrønt, og skrevet med latinske bokstaver. Fram til funnet av et runekorsfragment i Durham (se Gunn et al. u.d.) var Skelton-in-Cleveland den eneste skandinaviske innskriften fra dette området i Nordøst-England. Området var en gang en del av Danelagen, og i de områdene som var under dansk kontroll, har det generelt blitt funnet få runeinnskrifter. I disse områdene vet man imidlertid at enkelte skandinaver var i kontakt med latinskrift. I tillegg til at latinskrift og runer kombineres i Skelton-in-Cleveland-innskriften, nevner Kirkdale-innskriften flere skandinaviske navn. Det er synd at Durham- og Skelton-in-Cleveland-innskriften bare er fragmenter; slik de nå står, sier de oss lite om hvordan de en gang har sett ut.

I angelsaksisk tradisjon er det flust av eksempler på innskrifter der latinske bokstaver og runer er kombinert. I en del innskrifter ser det ut til at runer primært gjengir gammelengelsk mens de latinske bokstavene er forbeholdt latin. Dette er for eksempel hovedmønsteret på Ruthwell-korset og Auzon-skrinet. I begge innskriftene blir likevel sekvenser av latin skrevet med runer. Dette hevder Christine Fell (1994: 130) kan være en glipp, for ellers på disse objektene er det en klar rollefordeling mellom runer og latinskrift. I andre innskrifter, for eksempel den på Falstone-steinen (på engelsk kalt *hogback* på grunn av formen på steinen), er samme tekst gjentatt med både runer og latinske bokstaver. Man har også innskrifter som oppgir to navn, ett med runer og ett med latinskrift. Page (1999a: 140–141) foreslår at dette er et system der latinskrift og runer får hver sin funksjon. Den ene skriften angir den døde, den andre den som fikk steinen reist. Atter andre innskrifter vitner om ristere som kanskje ikke var spesielt stødige skrivere i verken latinskrift eller i runer, men som kjente til noen tegn fra hvert system. Chester-le-Street er en slik innskrift; her brukes runer og latinske bokstaver om hverandre: EADm|VnD.⁵⁰

Det finnes altså utallige eksempler på at latinskrift og angelsaksiske runer opptrer om hverandre på ulike måter. Det hender imidlertid at runer og latinskrift kombineres på en mer

⁵⁰ Innskriften er gjengitt i Okasha (1971: 62).

subtil måte. Dette er det Fell kaller det tredje skriftsystemet (*the third script*). Latinskrift er laget for å skrive latin, ikke gammelengelsk, og Fell (1994: 131) mener det må ha vært frustrerende for angelsaksiske munkene å skrive gammelengelsk med latinskrift. For å bøte på problemene måtte de dermed videreutvikle latinskriften. Dette gjorde de ved å sette en strek på *d*: *ð* og tilpasse runene þ og ƿ til latinskrift: *p* og *p*.⁵¹ Disse nyvinningene ble stort sett introdusert på 700-tallet (Campbell 1959: §57.6 med n. 1, §60; Fell 1994: 131), og bruken ble stadig mer utbredt og systematisk. Dette nye systemet, utviklet fra latinskrift og tilpasset til angelsaksisk, blir et tredje skriftsystem for de angelsaksiske lærde. Her ser vi altså at ikke bare runene lot seg påvirke av latinskrift; utviklingen gikk også den andre veien.

Disse eksemplene, fra innskrifter som omhyggelig skiller latinske bokstaver og runer, til tekster som bevisst eller ubevisst blander dem, viser at latinske bokstaver og runer sameksisterte og spilte på hverandre på en måte man ikke finner paralleller til i det skandinaviske vikingtidsmaterialet. Dette har sannsynligvis sammenheng med at de angelsaksiske runene i stor grad ser ut til å høre til den lærde tradisjonen. Det viser at det var en sammenheng mellom literacy i latinskrift og runer i det angelsaksiske samfunnet.

5.2 Holdningen til innovasjonsrunene

En utvikling jeg har viet mye plass i kapitlene om de skandinaviske og angelsaksiske innskriftene, er utvidingen av tegninventaret. De angelsaksiske runene ble flere ettersom foneminventaret i gammelengelsk endret seg, og nye tegn ble laget ved å endre på eksisterende tegn. De første nye runene dukker opp allerede på 400-tallet, og den siste innovasjonen som kan dateres med noen grad av sikkerhet, \mathfrak{k} på Ruthwell-korset, er fra omkring 750. Det skandinaviske runetegninventaret utvides i starten hovedsakelig ved bruk av punktering, men etter hvert blir også en del langkvistgrafter introdusert i kortkvistfuparken for å representere fonemer som til da manglet et eget runetegn. For eksempel blir \mathfrak{a} gjerne brukt for /æ/ og \mathfrak{a} for /a/ i middelalderen, selv om begge opprinnelig hadde /a/ som primærverdi. De punkterte runene dukker opp mot slutten av 900-tallet, og nye runer tilføres gjennom hele middelalderen.

Fupark-innskriftene viser at skandinaver og angelsaksere tilsynelatende har hatt ulike holdninger til de nye runene. I den angelsaksiske tradisjonen gis de nye runene navn og en

⁵¹ Merk at i angelsaksiske håndskrifter er det ingen systematisk forskjell mellom *p* og *ð*. Fell (1994: 133) mener de to bokstavene er introdusert uavhengig av hverandre som svar på samme problem.

plass i fuporcen. Det er derimot ikke kjent at de nye skandinaviske runene får navn. Det tar også lang tid før de dukker opp i fupark-innskrifter, og da nesten alltid som et tillegg etter de ordinære 16 fuparkenhetene. Karin Fjellhammer Seim (1998: 132–133) skriver at de første vestnordiske fuparkene med utvidelsestegn som vi kan datere, dukker opp i andre halvdel av 1100-tallet. Noen av fuparkene har en usikker datering og kan potensielt være tidligere, men det er likevel trygt å slå fast at fuparker med utvidelsestegn hovedsakelig er et middelalderfenomen. I vikingtida opptrer innovasjonsrunene som en del av runetegninventaret, det vil si det settet av runer som til enhver tid var tilgjengelig for (noen av eller alle) runeristerne, men de opptrer ikke som en del av selve fuparken.

Det er klart at man gjennom hele vikingtida, og også i middelalderen, hadde en forestilling om 16-tegnsfuparken. Dette ser vi ved at det stort sett er 16-tegnsfuparken som gjengis i fuparkinnskrifter. Samtidig ser vi det også i sifferrunesystemet. Dette baserer seg nemlig på fuparkens oppdeling i tre ætter. En sifferrune har et gitt antall kvister på hver side av staven, og antallet kvister angir henholdsvis ætt og plassering i ætten (Spurkland 2001: 191). Systemet baserer seg på de 16 fuparkenhetene, og tar aldri med flere runer enn disse. Når runeristerne i vikingtida opererer med en 16-tegnsfupark, men tar i bruk 19 ulike runer (dvs. de 16 fuparkenhetene samt de punkterte graftypene ƿ **k̇**, ʀ **i̇** og ʀ **ü̇**), ser vi altså man opererte med et klart skille mellom fuparken på den ene siden og runetegninventaret på den andre.

Fuparkene i middelalderen har også stort sett bare 16 tegn, men når de opptrer med utvidelsestegn, ser vi at heller ikke de utvidede fuparkene inkluderer hele det kjente runetegninventaret. Snarere inkluderer de gjerne bare én til to nye runer. Noen har også flere, men ingen av fuparkene Seim gjengir, har mer enn fem tilleggstegn. Det er heller ikke noe fast mønster i hvilke runer som gjengis, eller hvilken rekkefølge de dukker opp i (Seim 1998: 134). Det er dessuten sjelden at punkterte runer dukker opp som fuparktillegg; de runene som oftest gjengis, er de runene som oppstod ved «oppsplitting av opprinnelige varianter» (ibid.: 135), det vil for eksempel si ʀ **æ** og ʀ **c**. Dette tar Seim som et tegn på at de punkterte runene ofte ikke ble sett på som selvstendige enheter (Seim 1998: 134). Dette er et viktig poeng, for her ser det ut til at punkterte runer skiller seg klart fra de angelsaksiske innovasjonsrunene.

Vi har mange eksempler som viser at punkterte runer og den upunkterte motparten deres ble brukt om hverandre, i alle fall i de tidlige innskriftene. Den punkterte **i**-runen står for eksempel heller for «ikke /i/» enn /e/, og kan også ha andre lydverdier enn /e/. Samtidig kan

den også brukes overalt der ikke-punktert **i** brukes. Dette gjør at de tidlige punkterte runene havner i et slags «grafemgrenseland». Denne problematikken er diskutert av flere; Barnes skriver for eksempel om punkterte runer at

They might be considered graph-types — clearly recognisable variants of particular graphemes. Yet the pair **l**/**l̥**, for example, differ from the trio **l**, **l̥**, **l̥̥** in that **l̥** often has a different function from **l**. This suggests graphemic status, but the fact that **l** and **l̥** are not always clearly distinguished by function renders that a slightly tricky analysis (Barnes 2013b: 20).

Helge Dyvik (1996: 13) påpeker at runene i par som **l̥** og **l̥̥**, **l** og **l̥**, **l̥̥** og **l̥̥̥** er knytta til samme plass i fuþarken; de hører til samme alfabethistoriske enhet.⁵² Når bruken av disse overlapper, skyldes det, ifølge Dyvik, at «et grafemisk distinkt trekk lettere kan utelates når det ikke hindrer at alfabetenheten blir identifisert» (ibid.). Med andre ord vil det være relativt uproblematisk å utelate punkteringen av **l̥̥̥** når man gjengir /g/, mens et trekk som kvisten på **n**-runen, **l̥̥̥̥**, på ingen måte kan utelates. I så fall endres ikke bare lydverdien til runen, men også hvilken fuþarkenhet vi identifiserer den med. At punkterte og upunkterte runer kan brukes om hverandre, har altså sammenheng med at de er knytta til den samme plassen i fuþarken, og at de punkterte runene fungerte som en variant av de upunkterte fuþarkenhetene de var knytta til.

Beveger vi oss over til den angelsaksiske fuþarken, får alle nye runer også en egen plass i fuþarken; de blir altså fuþarkenheter i egen rett, på tross av at flere av de nye runene åpenbart er knytta til en tidligere eksisterende rune. **ǰ** **ǰ** er for eksempel knytta til **X** **g** i både form og funksjon, mens **ǰ** **o** og **ǰ** **a** er knytta til **l̥̥̥̥** **æ**. Likevel ser det ut til at de nye runene ble brukt relativt konsekvent, om ikke i materialet som helhet, så i hvert fall i de innskriftene der de nye runene er brukt (se kapittel 3.6). Det eneste klare unntaket her, er runen **ǰ** **ǰ** (se kapittel 3.4). Om bruken av denne runen gjenstår det fortsatt mange ubesvarte spørsmål, men vi har to klare eksempler på at runen brukes for [j] (Dover og Thornhill III), ett eksempel der den sannsynligvis brukes for [ɣ] (Roma-katakombene) og ett eksempel der runen har tatt plassen til **X** **g** i en fuþark (Brandon-nåla). Med andre ord ser det ut til at runen kan brukes omtrent på samme måte som **X** **g**. I tillegg har vi et eksempel på inkonsekvens i bruken av runen innad i en innskrift. I Thornhill III blir [j] gjengitt først med **ǰ** i **ǰilsuip**, og deretter med **X** i **ǰebiddap**.

⁵² Dyviks *alfabethistoriske enhet* og *alfabetenheten* svarer til Seims *fuþarkenhet* (jf. Seim 1998: 18). Videre vil jeg følge Seim og bruke begrepet *fuþarkenhet*.

Forholdet mellom † g og X g danner en parallell til forholdet mellom punkterte og upunkterte runer i skandinaviske innskrifter. Det har vært foreslått (se Parsons 1999: 125) at † g er dannet ved å sette g -runen på en stav. Kan dette i så fall danne en parallell til praksisen med punktering? Én annen rune kan være dannet på samme måte: ſ e fra Baconsthorpe-innskriften (ved å sette en e -rune på en stav). Runen ser ut til å være brukt konsekvent i denne innskriften, men den er ikke kjent fra andre innskrifter. Dermed er det heller ikke mulig å si så mye om bruken av runen, eller om den likner bruken av de punkterte runene. Dersom det skulle dukke opp flere innskrifter med ſ e og † g i framtiden, ville det imidlertid være interessant å prøve disse innskriftene opp mot hypotesen. Med materialet vi har i dag, ser det ut til at de angelsaksiske innovasjonsrunene brukes mer konsekvent enn de skandinaviske. Dette er en viktig forskjell mellom de to tradisjonene og kan tyde på at de angelsaksiske runeristerne hadde en annen holdning til innovasjonsrunene og i større grad fulgte skriftnormer enn de skandinaviske risterne. Derfor er også særlig † g interessant. Den bryter med trenden vi ser i andre angelsaksiske innskrifter ved å bli brukt mindre konsekvent, og den representerer muligens en litt annen (mindre lærd?) tradisjon enn de andre innovasjonsrunene.

Det er viktig å merke seg at det, på grunn av størrelsen på runekorpusene, er langt færre tilfeller av hver enkelt angelsaksisk innovasjonsrune enn av de punkterte skandinaviske runene. Det er dermed mulig å dra mye sikrere konklusjoner om bruken av punktering i det skandinaviske materialet enn om bruken av innovasjonsruner i det angelsaksiske materialet. Én enkelt ny innskrift kan være nok her til at man må revurdere konklusjonene man drar om disse runene. Med det som forbehold vil jeg konkludere med at de angelsaksiske innovasjonsrunene i det store og hele ser ut til å ha blitt brukt mer konsekvent enn punktering i de skandinaviske innskriftene. De angelsaksiske innovasjonsrunene har også en litt annen funksjon ved at de kun representerer én lydverdi og opptrer som uavhengige tegn. Dette har sannsynligvis sammenheng med hvordan de nye runene ble oppfattet: I Skandinavia ble de knytta til allerede eksisterende runer (eller fuþarkenheter) og fikk ikke selvstendig status, mens de angelsaksiske innovasjonsrunene later til å ha fått selvstendig status. Dermed ser det ut til at angelsakserne og skandinavene har hatt en nokså ulik oppfatning av fuþarken.

I kapittelet om de angelsaksiske innskriftene (se delkapittel 3.7) foreslår jeg at det er de ulike holdningene til runene og fuþarken som gjør at angelsakserne beholder alle runene, selv de mer ubrukelige, mens skandinavene uten blygsel forkaster en tredel av runene i overgangen til

den skandinaviske vikingtidsfuparken. Her kan det virke som om angelsakserne var opptatte av å samle på og beholde alle runene som del av en kultur og tradisjon, mens skandinavene la mer vekt på runene som brukssystem. De runene som ikke var i bruk, trengte heller ikke å være med i fuparken. Tilsvarende ser fuparken ut til å være «et historisk betinget forråd av muligheter til å danne et grafeminventar» (Dyvik 1996: 13). Man trengte ikke å ta med innovasjonene i fuparken, for de ga seg selv ut fra fuparkenhetene. Denne holdningen gjenspeiles ikke hos angelsakserne. Her ser det fortsatt ut til at det å samle og bevare runer var viktigere enn det funksjonelle aspektet. Rekkefølgen i fuparken bevares, men ikke idéen om en fast, relativt uforanderlig fupark. Her er ønsket om å bevare alle runene sterkere.

Den samme holdningen finner vi i *runica manuscripta*. Her blir gjerne innovasjonsrunene, inkludert de skandinaviske punkterte runene, regnet med som tilleggsruner til fuparken helt fra starten av (se for eksempel fuparkene gjengitt i Page og Hagland 1998). Dermed ser det ut til at de som skrev ned disse manuskriptfuparkene, brøt konvensjonen om at punkterte runer ikke ble regnet med i den egentlige fuparken. Dette var en særegenhet som må ha virket helt fremmed for lærde munkar som var vant med det latinske alfabetet, og kanskje også angelsaksiske runer, der alle tegn i tegninventaret, også hørte med i fuporcen. Hvorfor de brøt denne konvensjonen, vet vi ikke. Det er mulig den var så fremmed at de ikke skjønnte den. Alternativt sto kanskje samlermentaliteten sterkere enn ønsket om å følge alle runekonvensjoner. Det viktigste kan ha vært å skrive ned og ta vare på alle kjente runer.

5.3 De nye runenes opprinnelse

Vi vet omtrent like lite om oppkomsten til innovasjonsrunene i angelsaksisk England som i Skandinavia. Det som følger, er dermed antakelser. Parsons trekker fram en mulighet for at den reformerte fuporcen kan ha oppstått i kirkelige miljøer. Dette er imidlertid en hypotese som er ytterst usikker, og Parsons understreker at vi ikke vet nok om dette til å kunne dra sikre slutninger (1999: 94, 97). Innovasjonsrunene er en del av den reformerte fuparken Parsons omtaler, men de kan ha oppstått uavhengig av runestandarden som ble etablert på 600-tallet. To av innovasjonsrunene, ƿ *ea* og ƿ *y*, må imidlertid ha blitt spredt sammen med denne standarden. Det ser også ut som om de yngste innovasjonsrunene oppstod innenfor kirka. Baconsthorpe-innskriften viser for eksempel at nye runer har blitt utviklet i tett kontakt med kristne miljøer. Vi vet ikke hvem som utviklet runen ƿ *e*, men i og med at den bare finnes sikkert attestert i denne innskriften, er det nærliggende å tro at den er utviklet tett på Baconsthorpe-risteren. De andre mer sjeldne innovasjonene, ƿ *k* og ƿ *g*, opptrer også bare i

kristne kontekster. Vi ser også tette koblinger til lærde miljøer i flere innskrifter. Jeg mener derfor at opprinnelsen til den yngre delen av utvidede angelsaksiske runerekka ligger i kirka.

Med de skandinaviske innovasjonene er situasjonen en annen. De tidligste innskriftene med punkterte runer er spredt over et stort geografisk område, og ingen områder ser ut til å være spesielt mye tidligere ute enn resten. Samtidig ser det heller ikke ut til at de tidlige punkterte runene i større grad kan knyttes til spesifikt kristne kontekster enn andre. Felles for de tidlige punkterte runene er imidlertid at de finnes i områder som også hadde tidlig kontakt med kristendommen. Det er mulig at lærde hadde en finger med i utviklingen av runene, men det var neppe lærde miljøer som hovedsakelig brukte eller spredte de punkterte runene. Så vidt jeg kan se, er distribusjonen til de punkterte runene mest forenlig med en opprinnelse i handelsmiljøer. Kjøpmenn reiste vidt og bredt i de skandinaviske områdene, og dersom de tok med seg punkterte runer i lasten, kan det forklare hvordan punktering kunne spre seg raskt over store områder.

Grunnen til at jeg mener opprinnelsen ligger i to ulike samfunnsinstitusjoner, kirka og handelsmiljøene, er forskjellene i de to skriftsystemene. Som det gikk fram av kapittel 5.1, er for det første bruken av latinskrift langt mer utbredt i det angelsaksiske samfunnet enn i det skandinaviske. Dette synes ikke minst i innskriftsmaterialet, for i det angelsaksiske materialet opptrer ofte latinskrift og runer side om side. Dette skjer veldig sjelden i de skandinaviske vikingtidsinnskriftene, og bare én gang (Braddan IV) i materialet jeg primært har undersøkt. Dette tyder på at risterne av angelsaksiske innskrifter ofte var skriftkyndige i både latinskrift og runer. En slik dobbel literacy ser vi sjelden tegn til i de skandinaviske vikingtidsinnskriftene (men vi finner det i middelalderen), noe som kan tyde på at de angelsaksiske innskriftene var tettere knytta til kirka og lærde miljøer enn de skandinaviske. Dette til tross for at også mange av de skandinaviske innskriftene ofte kan knyttes til en kristen kontekst, for eksempel gjennom at innskriften er skrevet på et steinkors.

Ser man videre på innovasjonene, var disse ofte bare brukt regionalt i de angelsaksiske innskriftene, mens de punkterte runene i mye større grad ble brukt over hele området. Vi har imidlertid noe regional variasjon; ᚱ ᚢ er for eksempel sjelden i Norge (der brukes heller ᚠ ᚢ). Med tanke på størrelsen til det skandinaviske korpuset, er likevel denne variasjonen minimal. Vi har sett at bruken av innovasjoner ikke er konsekvent i innskriftsmaterialet som helhet, verken i det angelsaksiske materialet eller i det skandinaviske. Men innad i hver enkelt

innskrift ser det ut til at de angelsaksiske runeristerne er forholdsvis konsekvente, og mye mer konsekvente enn de skandinaviske risterne. Dette skyldes kanskje at innovasjonsrunene hadde ulik status i de to skriftkulturene. Samtidig kan det også tyde på at det var en sterkere grad av standardisering i den angelsaksiske runetradisjonen, og det kan kanskje også tyde på at de angelsaksiske risterne hadde mer skoloring. Summen av disse forskjellene gjør at de angelsaksiske og skandinaviske innskriftene framstår som nokså forskjellige.

Felles for både de tidlige angelsaksiske innovasjonsrunene og de skandinaviske punkterte runene er imidlertid den raske spredningen til store områder. Det tyder på at de hadde tilknytning til en institusjon som kunne spre dem raskt og effektivt. De seinere angelsaksiske innovasjonsrunene har ikke den samme spredningen, noe som kanskje skyldes at de ble utviklet etter at spredningen hadde funnet sted. En annen likhet mellom de to tradisjonene er at runetradisjonen tilsynelatende sto svakt før kristningen, både blant angelsakserne og blant skandinavenes på De britiske øyer. I det angelsaksiske samfunnet er det nærliggende å helle mot Parsons forklaring på dette. Han mener runetradisjonen tok seg opp i forbindelse med at runerekka ble reformert, og at runeliteracy spredte seg på nytt etter denne reformen, sannsynligvis gjennom kirka (1999: 90, 97–98). Denne forklaringen passer imidlertid ikke helt for de skandinaviske innskriftene. Det er ingen tvil om at runekulturen sto relativt sterkt i skandinavenes hjemland (selv om antallet innskrifter også her øker utover i vikingtida og i særlig i middelalderen). Samtidig ser det ikke ut til å være noe som tyder på at det primært var kirka som sto for de skandinaviske runeinnskriftene på De britiske øyer på 900- og 1000-tallet. Her er det vel så plausibelt at runekulturen tok seg opp samtidig som handelen økte da de skandinaviske samfunnene på De britiske øyer ble mer etablerte.

De skandinaviske og angelsaksiske innovasjonsrunene var åpenbart forskjellige, men de har en fellesnevner i at innovasjonene ser ut til å være utviklet på bakgrunn av lingvistisk analyse. I dette legger jeg at de nye tegnene som utvikles, helt tydelig er derivert fra andre tegn med en relatert lydverdi. Det er for eksempel ingen tvil om at \mathfrak{X} og \mathfrak{N} er deriverte fra X og N , eller at \mathfrak{I} og \mathfrak{P} er deriverte fra I og P . De nye tegnene er sofistikerte og følger de samme prinsippene som eksisterende runetegn, samtidig som de er utviklet på en slik måte at en som aldri har sett tegnet før, lett vil kunne gjette omtrentlig lydverdi. Dette er kanskje noe av forklaringen på hvorfor særlig de punkterte runene spredte seg raskt. Samtidig viser en slik praksis at de som utviklet de nye runene, satt inne med en lingvistisk kompetanse som sannsynligvis var større enn den jevne runeristerens. Dette tyder på at de som utviklet de nye runene, må ha vært

lærde på et eller annet vis. De trenger ikke å ha tilhørt kirka, men de må ha vært kunnskapsrike og har sannsynligvis hatt en høy grad av literacy. Det er heller ikke usannsynlig at de kan ha kjent til andre skriftsystemer enn runene. Vi vet for lite om de tidlige skandinaviske og angelsaksiske samfunnene til å vite om det fantes slik kompetanse utenfor kirka, men slike miljøer må, etter min mening, ha vært en forutsetning for å utvikle de nye runene.

5.4 Konklusjon

Forskjellene mellom de to runetradisjonene er altså store. De angelsaksiske innskriftene er for det første i mye større grad ledsaget av innskrifter med latinske bokstaver. I tillegg ser det ut til at de to runekulturene har hatt ulike holdninger til fuparken og de nye runene; mens alle nye runer har blitt inkorporert i den angelsaksiske fuparken, regnes ikke de skandinaviske punkterte runene med. Snarere er de sekundære til opphavsrunden sin. Jeg argumenterer også for at de angelsaksiske innovasjonsrunene ble utviklet og spredt innenfor kirka, mens de skandinaviske innovasjonene har opphav i handelsmiljøene.

Jeg vil avrunde kapittelet med en sammenlikning av Iona-steinen (se kapittel 4.4.3) og Ruthwell-korset (se kapittel 3.5). Begge er godt utførte monumentale steininnskrifter fra en klart kristen kontekst. Men mens det eneste mulige tegnet på latinskriftpåvirkning på Iona-steinen er konsekvent bruk av skillemerker, har Ruthwell-korset en overflod av trekk fra lærd tradisjon. Med unntak av en rik bruk av innovasjonsruner, følger Ruthwell-risteren mer eller mindre datidens skrivekonvensjoner i Northumbria, blant annet når det gjelder bruken av dobbelkonsonanter og dobbeltvokaler. I tillegg ledsages innskriften av tekster skrevet med latinske bokstaver. Ruthwell-korset og Iona-steinen kommer kanskje fra liknende kontekster, men det er et hav av forskjell i hvor påvirket de to innskriftene er av lærd tradisjon. Ingen av de to er representative for runetradisjonen som helhet, men forskjellene mellom de to innskriftene er likevel illustrerende for forskjellene mellom den angelsaksiske kristne runetradisjonen og den skandinaviske vikingtidsrunetradisjonen.

6 Avslutning

Målet med denne avhandlingen har vært å undersøke hvordan møtet mellom runene og latinskrikkulturen foregikk. Dette har jeg gjort ved å se på fire delproblemstillinger.

1. Hvilke tegn til latinskrikkpåvirkning finner vi i runematerialet?
2. Hvordan var forholdet mellom runer og latinskrikk?
3. Kan utvidingen av runerekka tilskrives påvirkningen fra latinskrikk?
4. Hvordan kan man forklare forskjellene og likhetene mellom det angelsaksiske og skandinaviske runematerialet?

Som vi så i kapittel 5, er det er tydelige forskjeller i graden av latinskrikkpåvirkning i det angelsaksiske og skandinaviske materialet. Mens man i det angelsaksiske materialet finner mange klare tegn på påvirkning fra latinskrikk, for eksempel en nokså utstrakt bruk av dobbeltkonsonanter, kan man trekke i tvil om endringene i det skandinaviske materialet faktisk skyldes latinskrikkpåvirkning (jf. kapittel 4.7).

Vi har klare belegg for å si at de angelsaksiske runene var i hyppig kontakt med latinskrikk, for det finnes flust av innskrifter, for eksempel Ruthwell-korset (se kapittel 3.6), der latinskrikk og runer står side om side. Dette tyder på at latinskrikk- og runeliteracy i stor grad var utbredt i de samme miljøene. Det er langt færre slike eksempler på overlapping mellom latinskrikk- og runeliteracy i de skandinaviske miljøene, og generelt er det også få tegn til latinskrikkliteracy blant skandinaven. De tegnene vi har på latinskrikkliteracy, *runica manuscripta* som ble skrevet ned på starten av 1100-tallet eller litt tidligere (se kapittel 4.6), soluret fra Skelton-in-Cleveland i Øst-England (se kapittel 4.7), «IHSVS» på Braddan IV (kapittel 4.3.1) og de northumbriske myntene med skandinaviske kongenavn (se kapittel 4.4), tyder imidlertid på at de skandinaven som skrev med latinske bokstaver, også var kjent med runetradisjonen.

Den tydeligste endringen vi finner i begge tradisjonene, er utvidingen av fuþarken. Jeg argumenterer for at særlig de yngste angelsaksiske innovasjonsrunene er et utslag av lærd eksperimentering med runer, mens de skandinaviske punkterte runene har oppstått i handelsmiljøer. Det er imidlertid usikkert om utvidelsene av runerekka kan tilskrives påvirkning fra latinskrikk. De fleste av de angelsaksiske innovasjonsrunene er runer som ikke har noe motsvar i latinskrikk, så det er vanskelig å se nøyaktig hvordan kontakt med latinskrikk

kan ha inspirert disse endringene. De første skandinaviske punkterte runene har helt klart et motsvar i latinskriften, men når beleggene for overlapping mellom latinskrifttradisjon og runetradisjon er så få, er det vanskelig å hevde med sikkerhet at endringene oppstod som følge av kontakt med latinskrift. Jeg argumenterer likevel for at dette er tilfelle (se kapittel 4.6 og 5.3), for de punkterte runene bærer preg av å være utviklet av runeristere med høy språklig kompetanse. Slik kompetanse vet vi at fantes i kristne miljøer.

Jeg har funnet to faktorer som jeg mener kan bidra til å forklare forskjellene i materialet. For det første ser runeliteracy ut til å ha vært mye mer utbredt i de skandinaviske samfunnene enn i det angelsaksiske. Det var ikke først og fremst lærde skandinaver som ristet runer i vikingtida, heller folk fra høyere sosiale lag og handelsstanden, og kanskje også andre deler av befolkningen. I angelsaksisk England er det derimot mange innskrifter som bærer preg av å tilhøre en lærd, kristen tradisjon, og flere av innskriftene som står utenfor denne tradisjonen, er vanskelige å lese og tolke. Dermed ser det også ut til at lærde angelsaksere fikk mulighet til å dominere den angelsaksiske runetradisjonen. Lærde ser derimot ikke ut til å dominere i det skandinaviske runematerialet jeg har sett på.

For det andre ser det ut til at innovasjonsruner har fått ulik status i de to runekulturene. Mens de nye runene ble inkludert i den angelsaksiske fuparken og fikk status som fuparkenheter, ble de nye skandinaviske runene heller sett på som varianter av eksisterende fuparkenheter. De skandinaviske innovasjonsrunene, særlig de punkterte runene i vikingtida, var også mye løsere forbundet med lydverdier enn de nye angelsaksiske runene. Disse ser i all hovedsak ut til å bli brukt for bare én lydverdi; de skandinaviske punkterte runene kan derimot ha flere ulike lydverdier. Jeg argumenterer for at den ulike statusen til innovasjonsrunene skyldes ulike holdninger til fuparken. Mens skandinavene først og fremst så på runene som et nytteskriftsystem, virker det som om angelsakserne var mer opptatt av å samle og bevare alle kjente runer. Det ser også ut til at de angelsaksiske runene tidvis blir sett på som et kuriøst skriftsystem som lærde kunne leke seg med.

Et problem jeg har møtt på i arbeidet med oppgaven, er at det angelsaksiske materialet er utilgjengelig, og at det ikke finnes noe korpus. Et slikt korpus er imidlertid i ferd med å utarbeides nå, og det åpner opp for mer systematiske studier av latinskriftpåvirkning i det angelsaksiske materialet i framtida. Dersom man skal arbeide videre med temaet, kan det også være interessant å sette det angelsaksiske materialet opp mot det skandinaviske

middelaldermaterialet. Det er mulig at dette materialet kan vise seg å være mer sammenliknbart fordi kirka sto mye sterkere i det skandinaviske middelaldersamfunnet enn i vikingtidssamfunnet, selv i kristne områder. Det kunne være interessant å se om det er noen sammenheng mellom bruk av punktering (særlig de sjeldne runene, som ƿ ƿ̄ og ʀ ʀ̄) og lærd kultur i middelaldermaterialet, tilsvarende bruken av sjeldne angelsaksiske runer, som ƿ̄ k̄, ƿ̄ ḡ og ƿ̄ ē, som utelukkende er funnet i tilknytning til kristne miljøer. Hvis man kan finne en slik kobling, vil det styrke hypotesen om at lærd kultur sto bak (seinere) innovasjoner i det skandinaviske materialet også. I middelalderen ble dessuten bruken av innovasjonsrunene mer konsekvent enn den er i vikingtidsmaterialet. Det kan derfor være interessant å undersøke om innskrifter knytta til lærde miljøer har en mer konsekvent bruk av innovative runer enn andre innskrifter, eller om bruken av innovasjonsruner er lik i alle miljøer.

Vedlegg 1: Angelsaksiske innskrifter funnet etter ca. 2000

Det har ikke vært lett å få oversikt over nye runefunn i England. De fleste av innskriftene jeg omtaler nedenfor, har jeg funnet i oversiktslisten over angelsaksiske innskrifter som er vedlagt en artikkel av Gaby Waxenberger fra 2013. Andre innskrifter har jeg funnet gjennom nettsiden <https://finds.org.uk>, der hvem som helst kan legge ut arkeologiske funn de har gjort, for eksempel etter søk med metalldetektor. På denne siden undersøker og kommenterer dessuten forskere mange av funnene. For eksempel er flere av runeinnskriftene som er publisert på nettsiden, kommentert av professor John Hines ved Universitetet i Cardiff. Dette vedlegget er en oversikt over de nye innskriftene jeg har funnet. Jeg kan ikke garantere at lista er uttømmende. Den inneholder alle nye innskrifter jeg har kommet over, og, kanskje viktigst, alle de nye innskriftene jeg har brukt som materiale i den følgende diskusjonen.

Det er på sin plass med et par ord om metoden jeg har brukt for å finne nye innskrifter; den er nemlig ikke helt uten risiko for feil. De fleste innskriftene jeg har sporet opp, har jeg funnet ved å sammenlikne Waxenbergers (2013) fullstendige liste over angelsaksiske innskrifter med innskriftsregistrene til Parsons (1999) og Page (1999a). Problemet med denne framgangsmåten er at registrene til Parsons og Page ikke er uttømmende. Dermed kan de ha kjent til flere innskrifter enn dem de nevner. I de fleste tilfeller vet jeg likevel at innskriften er et nyfunn, for de fleste artikler jeg har funnet om innskriftene, gir også en kort funnrapport. I noen tilfeller mangler jeg imidlertid dette. I andre tilfeller kan en innskrift gå under flere navn. Et eksempel på dette er innskriften som Waxenberger (2013) omtaler som «[the] Leicestershire piece». Denne er den samme som den Hines (2015) kaller «the Honington clip». Det kan godt være at også andre innskrifter som Waxenberger omtaler, går under mer enn ett navn, og at Parsons og Page kan ha omtalt enkelte innskrifter under andre navn enn Waxenberger. Lista mi må derfor bare ses på som tentativ.

Bilder av innskriftene er hentet fra <https://finds.org.uk>, med mindre annet er spesifisert. Disse er tilgjengelige gjennom Creative Commons-lisensen.⁵³

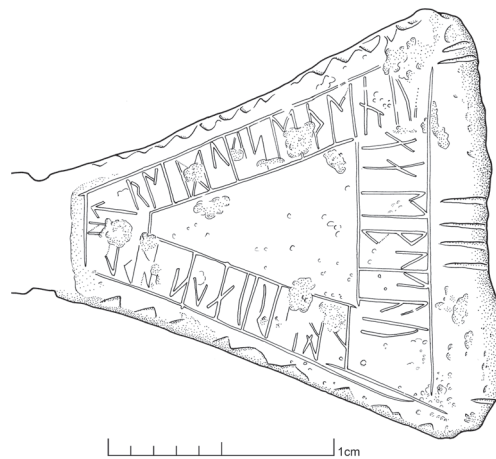
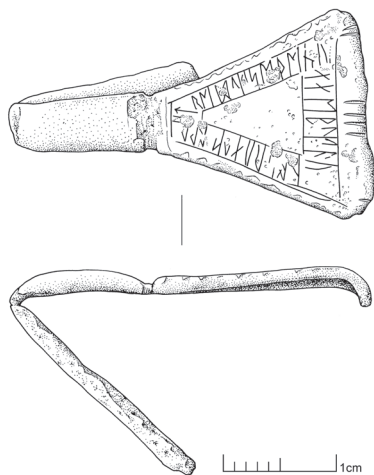
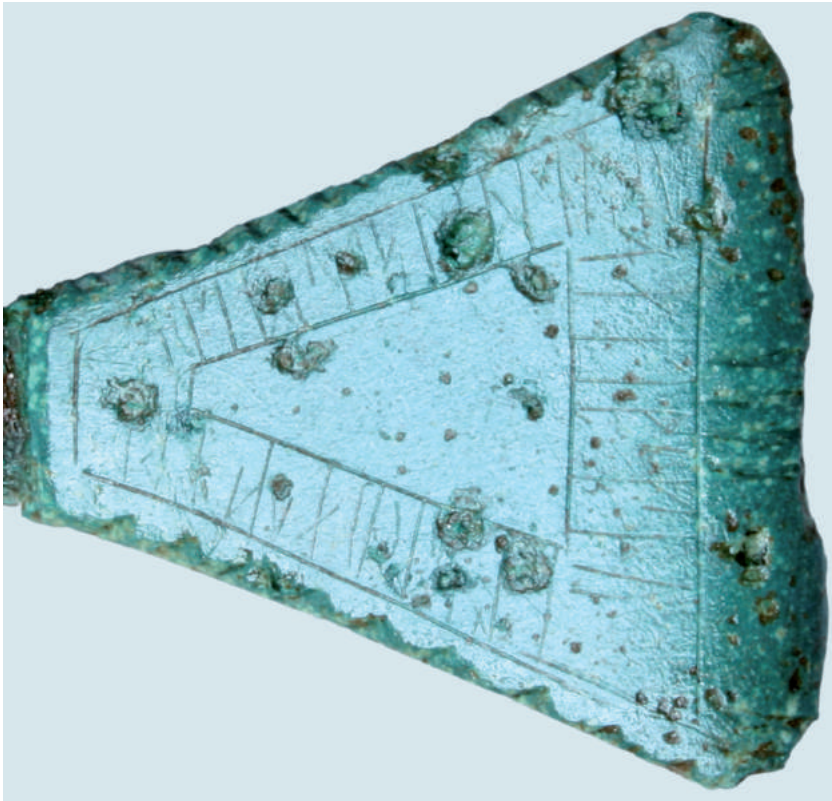
⁵³ Lisensen kan leses i sin helhet her: <https://creativecommons.org/licenses/by/2.0/>.

Baconsthorpe-pinsetten

Kilder: Hines (2011); Bammesberger (2012); Waxenberger (2012); Pestell (upublisert). Illustrasjonene har jeg fått fra NPS Archaeology, som har rettighetene til bildene.

RMMWYHMÞMHNI††MBWYFNÞFYRN†WYFRFT

redeseþecuinneþaupasrunęawrat

Bardney-nåla

Kilde: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/749046>. Sist sjekket 4. oktober 2016.

Midtre del av en fuþorc, rune 15–25: **xstbemljðo**.

Kan sannsynligvis dateres til 700-tallet.

Binham-brakteatene

Kilde: Behr, Pestell og Hines (2014) og Pestell (upublisert: 7–9)

To tilnærmet identiske brakteater med runer fra et funn med et større antall brakteater ('hoard').

Datert til 400-tallet eller tidlig på 500-tallet.

Lesning:

ƿff†

waat/wææt

Pestell (upublisert: 7–8) skriver at også fire andre brakteater er funnet samme sted. Én er identisk med de to første. De tre andre har en innskrift som kombinerer runer og latinskrift, gjengitt slik av Pestell: MASRA...**þrua..þ**.

Carrisbrook (Isle of Wight), beslag med runer (= remendebeslag fra Dorset)⁵⁴

Kilde: Page (1999b)

Datert til ca. 800 på bakgrunn av ornamenteringen.

Page gir en tentativ lesning:

'**]næt*gæræw*uotæ*di'**

⁵⁴ Beslag er oversatt fra *mount*. Remendebeslag er oversatt fra *strap end*. Page (1999b: 10) skriver at «[t]his copper-alloy piece is called here a strap-end on the archaeological principle that if you do not know what a metal object's purpose was, it is convenient to call it a strap-end». Det er altså ikke sikkert at objektet noen sinne har fungert som et remendebeslag.

Dunton-blyplata (Norfolk)

Kilde: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/751600> (med kommentarer av Waxenberger). Sist sjekket 29. oktober 2016.

Lesning: **(??)eadisdwe(u/r)g**

XX is dwarf.

Kan muligens dateres til 700-tallet.

Eye, objekt av kobberlegering

Kilde: Pestell (upublisert: 11)

Lesning: **gub** eller **guth**⁵⁵

Fra folkevandringstida.

Gayton Thorpe-spinnehjulet (=Norfolk-snella)

Kilde: Page (2001)

Mulig lesning: **sud** (jeg har ikke selv sett noe bilde av innskriften, og bilde eller informasjon om hvilken form runetegnene har, er ikke oppgitt).

⁵⁵ Jeg tror **guth** egentlig bør gjengis **gub**, men har ikke selv sett bilde av innskriften. Lesningen jeg gjengir er fra Pestell (upublisert).

Honington- (/Leicestershire/Barkston)-klemma

Kilde: Hines (2015). Bildet er tatt av meg 29. juni 2016.

Datert til perioden 725–825 (sannsynligvis 750–800) på lingvistisk grunnlag.

Hines gir følgende lesning av innskriften:

a) **þecbløtsigubil|wifæddæ|**

b) **ondwerccagehwelchefænondecla|**

Dette tolker han som en bit av et kjent gammelengelsk vers som også er gjengitt i to gammelengelske dikt, *Daniel* og *Azarias* (se Hines 2015 for referanser):

Þec bløtsigu, bilwit fæddæ[r]

--- [...] *ond wercca gehwelc,*

hefæn ond e[ng]la[s] [...]

Rune 6 er en sjelden variant av **ø**-runen, med bare én, ikke to, hovedstaver (ÿ). Den finnes bare i tre andre innskrifter. Hines (2015: 260–261) nevner Themsen-scramasaxen (et lite sverd) og beinhåndtaket fra Convent Garden Opera House i London, som har en rune som likner, men som ikke er helt lik. Se også Bardney-nåla over, som er funnet etter at Hines skrev artikkelen.

Rune 11 finnes ikke i noen andre innskrifter. Dette er en variant av **u**-runen, der den buede staven bøyer innover mot hovedstaven i nedre del av runen, slik at den buede staven nesten møter hovedstaven både i øvre og nedre del av runen.

Ipswich-beltespenna (Stoke Quay-spenna)

Kilde: Pestell (upublisert: 19–20); innskriften er også omtalt av Waxenberger: <http://www.ku.de/slf/anglistik/engsprawi/runes/new-finds-overviews/>. Sist sjekket 28. oktober 2016.

Kan kanskje dateres til 700-tallet.

Venstre del av innskriften: Her foreslår Waxenberger flere alternativer, men ingen av disse stemmer spesielt godt overens med det jeg leser ut fra bildet. Jeg lar derfor denne delen av innskriften stå ulest.

???. . . ƿ ƿ R

???. . . for

Ipswich, hvalbeinfragment

Kilde: Pestell (upublisert: 20)

ǀ þs eller ǀ þis.

Fra 600–800-tallet?

Mulig ƿ s, men dette går ikke helt tydelig fram av Pestell (upublisert), og jeg har ikke sett noe bilde av innskriften.

Kelvedon/Braintree-gullobjektet

Kilde: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/130437>. Sist sjekket 28. oktober 2016.

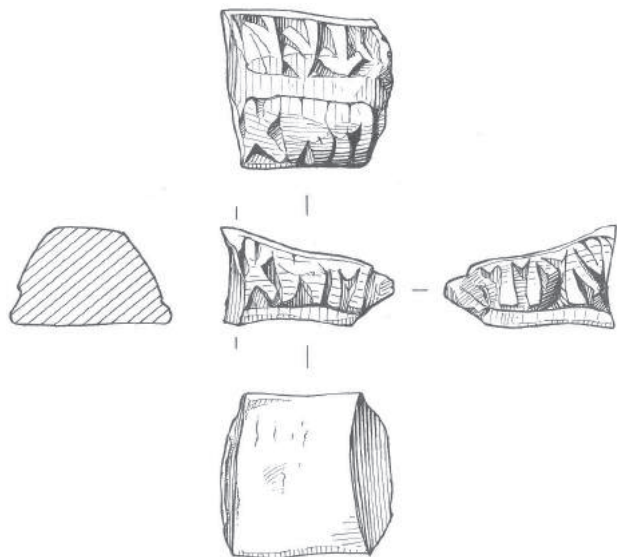
Datert til ca. 800–900.

Innskriften er ufullstendig fordi objektet den er på, er et fragment.

Man kan lese seks runer:

ǀ t æ a

g d e ǀ

March-plata

Kilde: Pestell (upublisert: 16–17), som viser til upubliserte kommentarer fra Hines.

Objektet er en blyplate med en lengre innskrift på begge sider. Pestell skriver at innskriften på den ene siden lister opp navnene til apostlene Matteus, Markus, Lukas og Johannes på latin, mens den andre innskriften er mer kompleks, og inneholder navnet *Oswine*.

Jeg har sett bilder av innskriften, er ikke i stand til å finne verken navnet *Oswine* eller andre meningsfulle sekvenser på den siden der *Oswine* skal stå. Jeg finner derimot to av apostelnavnene på den andre siden når jeg legger litt godvilje til lesningen. Jeg leser:

sc̄s...

***c̄smarcuss...**

] * s̄giohanni...r*

]...

s-runen er gjengitt med graftypen ʃ, men med en litt kort kvist.

Alle runene er i varierende grad usikre, og jeg har lagt betydelig velvilje til for å lese enkelte av dem. Jeg ser likevel ikke bort fra at man kan gi en sikrere lesning ved å studere selve objektet, og ikke et bilde av det.

Streken jeg har gjengitt over enkelte av s-runene (s̄), er en strek som går igjen over andre og tredje rune i de tre første linjene. Dette er et forkortelsestegn av samme type som det man finner i latinskrift.

Morton-remendebeslaget (= krok fra Lincolnshire)⁵⁶

Kilde: Page (2001)

Tentativ datering: 700–800-tallet.

Foreslått lesning:

ṡṡṡ

mṡn

⁵⁶ «Krok» er her oversatt fra engelsk *hooked tag*.

Roma-katakombene, ad duas lauros-grafittien

Litteratur: Felle (2004); Insley (2008); Waxenberger (upublisert: kap. 9.2.2).

𐀕𐀆𐀗𐀚𐀛

faghild

𐀕𐀆𐀗𐀚𐀛𐀚𐀛

æpelferþ

Det er en kryssende strek tvers over **i**-runen i **faghild**. Felle (2004: 207) mener streken må skyldes et uhell.

Rutland- beslaget

Kilde: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/430392>. Sist sjekket 24. august 2016.

Datert til 700–900.

[ce]olburg

Scotterthorpe, blyfragment

Jeg har ikke funnet noen omtale av innskriften, men har fått tilgang til bilder av den gjennom North Lincolnshire Museum, der innskriften oppbevares. Runene er stort sett tydelige, om enn noe klumsete kuttet, men objektet er et fragment, og innskriften er sterkt skadet. Det er ingen tvil om at runene er angelsaksiske, men jeg får ingen mening ut av dem. Man får sannsynligvis mer ut av innskriften ved å undersøke selve objektet, og ikke bilder av det. Translittereringen nedenfor er min egen, men jeg vil understreke at den er tentativ og veldig usikker. Sånn translittereringen min nå står, må vi gå ut fra at innskriften enten ikke gir mening, eller at translittereringen min flere steder er feil, for det er vanskelig å se for seg hvordan partier som **(u)itdn[̂]*ste** kan gi mening.

- a)]**ṚṚ/ḤḤ/Ṛ[
]**aro/hlco/a[
- b)]ḤḤ*ḤḤ[
](u)itdn^hste[
- c)]ḤḤḤḤ[
]aluitet[
- d)]*Ṛ*Ḥ/Ḥ ALF*[
]*au*t/l ALF*[

Shropham, blyplate

Kilde: Pestell (upublisert: 15–16)

Potensielt noen skandinaviske runer i innskriften (de jeg kan se, er usikre: 1 og ʃ).

Pestell skriver at den er vanskelig å tolke. Han hevder at det er mulig innskriften refererer til reisingen av et monument, et navn og en persons sjel.

Jeg har sett bilder av innskriften, og runene er stort sett klare og tydelige, men objektet har en del skader som gjør at en noen runer ikke lenger er lesbare, eller har blitt utydelige. I tillegg ser det ut til at deler av objektet er brukket av. Blyplata er foldet sammen slik at ikke alle runer er synlige. Det er nok mulig å lese mye mer av innskriften dersom man ser den, i og med at man da kan endre vinkel og se runer som er gjemt i foldene på bildet. Nedenfor gjengir jeg det jeg mener jeg kan lese. Jeg gjengir bare den ene siden, fordi for lite av innskriften er synlig på bildet på den andre siden til at det gir noen mening å gjengi det.

(r æ r) d * þ/b (t) w/s b * *

*** * * s s a u l e (...)**

r a l * mun d(e) s

Graftypen ʃ brukes for s og ʃ for d.

St Benet, blyplate/blyamulett

Kilde: Hines (2006); Pestell (upublisert: 18–19)

Hines skriver at det sannsynligvis er skandinaviske runer. Jeg har tatt den med likevel, fordi de fleste av runene like gjerne kan være angelsaksiske. En rune har Hines attpåtil identifisert som **w**, og dette er en angelsaksisk rune.

Hines' lesning:

1 **?k̄kofruk̄r̄m̄þ**

2 **okinifuitr**

3 **wart̄rsom**

4 **irsorn̄rs?**

5 **?þu_r?hr**

Det er vanskelig å gi noen tolkning av innskriften.

Warwickshire-amuletten

Kilde: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/405373>. Sist sjekket 24. august 2016. John Hines og James E. Knirk har kommentert innskriften på nettsida.

Datert til 850–1066

Fragment, muligens på latin.

Forsiden:]**admo**[eller]**madmo**[

Baksiden: **rd** eller **red** (det er også en mulighet for at innskriften har fortsatt i begge ender)

Det er også funnet mange nye mynter med runer som er publisert på *Portable Antiquities Scheme* (www.finds.org.uk), og som jeg ikke har tatt med i oversikten. Dette skyldes at de fleste nye mynter som oppdages, er relativt like tidligere mynter som er funnet. Myntene jeg har funnet i *Portable Antiquities Scheme*-databasen, er ikke av noen spesiell interesse for problemstillingen min, og jeg har derfor latt være å liste dem opp her. I tillegg er det funnet en del objekter, særlig sneller, med merker som muligens kan være runer. Jeg har bare tatt med disse i de tilfellene der jeg er sikker på at det er runer, og ikke tilfeldige riper eller etterlikninger av runer.

Vedlegg 2: Ruthwell-korset

Nedenfor er diktet gjengitt slik Sir Christopher Ball (1991: §3.2) gjengir det.⁵⁷ Det skal leses i denne rekkefølgen: øst: øverste linje, så høyre rad, til slutt venstre rad; vest: øverste linje, så høyre rad, til slutt venstre rad. Delvis lesbare runer som kan bekreftes av eldre tegninger er gjengitt med kursiv, uleselige runer som finnes avtegnet i eldre tegninger er gjengitt med enkle parenteser, og doble parenteser brukes for «runes supplied by editorial conjecture» (ibid.: §3.1), det vil si runer man kan gjette seg fram til at var der, blant annet på grunn av grammatikk og fordi man også kjenner diktet fra en annen kilde. Under bildet følger Balls rekonstruksjon og engelske oversettelse.⁵⁸ Rekonstruksjonen er delvis gjort på bakgrunn av eldre tegninger, og delvis på bakgrunn av diktet i *Vercelli Book*.

Utsnitt av Ruthwell-korsets østside. Til høyre kan man se tre tilfeller av **g̃**-runen i sekvensen: **g̃a|g̃|ug|list|iġa**. Bildet er tatt av meg 10.10.2014.

⁵⁷ Jeg har tilpasset translittereringen til Ball til min egen på tre måter: ved å gjengi runene med fet skrift, ved å gjengi **ʃ** som **ī** (Ball bruker **ʒ**) og **ʏ** som **ea** (Ball bruker **ēa**). Rekonstruksjonen nedenfor har jeg likevel ikke gjengitt med fet skrift, i og med at det er en slags halvveis normalisering (mellomrom og store bokstaver er satt inn, men grammatikken og tegnene er ikke normalisert).

⁵⁸ Merk at tolkningen flere steder er usikker. Dette gjelder særlig slutten av den høyre siden på østre flate, der Ball også foreslår en alternativ tolkning.

	Vest		Øst	
	Venstre	Høyre	Venstre	Høyre
	(+)kristwæson		(+a/ond)gere	
	<i>mi</i>	<i>ro</i>	((ah))(o)((f))	<i>dæ</i>
	<i>þs</i>	<i>di</i>	<i>icr</i>	<i>hi</i>
	<i>tre</i>	<i>hw</i>	<i>iicn</i>	<i>næ</i>
5	<i>lu</i>	<i>eþ</i>	<i>æky</i>	<i>gō</i>
	<i>mg</i>	<i>ræ</i>	<i>niŋ</i>	<i>da</i>
	<i>iw</i>	<i>þe</i>	<i>c.hea</i>	<i>lm</i>
	<i>un</i>	<i>rf</i>	<i>fun</i>	<i>eī</i>
	<i>dad</i>	<i>usæ</i>	<i>æsh</i>	<i>t̄ti</i>
10	<i>ale</i>	<i>fear</i>	<i>laf</i>	<i>g.þ</i>
	<i>gdu</i>	<i>ran</i>	<i>ard</i>	<i>ah</i>
	<i>nhiāe</i>	<i>kwo</i>	<i>hæl</i>	<i>ew</i>
	<i>hinæ</i>	<i>muæ</i>	<i>daic</i>	<i>al</i>
	<i>limw</i>	<i>þpil</i>	<i>nido</i>	<i>de</i>
15	<i>ørig</i>	<i>ætil</i>	<i>rstæ</i>	<i>on</i>
	<i>nægi</i>	<i>anu</i>	<i>bism</i>	<i>gā</i>
	<i>sto</i>	<i>mic</i>	<i>æræd</i>	<i>lḡ</i>
	<i>ddu</i>	<i>þæta</i>	<i>uuŋ</i>	<i>ug</i>
	<i>nhim</i>	<i>lbi^h</i>	<i>k̄et</i>	<i>ist</i>
20	((æth))	((eald))	<i>men</i>	<i>iḡa</i>
	((is))li	<i>sar((æ))</i>	<i>baæt</i>	(m)od
	<i>cæs</i>	<i>icw((æ))</i>	<i>ḡ/gad</i>	<i>igf</i>
	((hea))f	smi((þ))	((r))(e)ic	<i>o(r)e</i>
	((du))m	<i>sor</i>	((wæs))	(allæ)
25	((bi))hea	<i>ḡum</i>	<i>mipb</i>	<i>men</i>
	((l))du	<i>gid</i>	<i>lodæ</i>	((b))ug
	((n))hi	<i>rø(f)((i))</i>	<i>bist</i>	((a...))
	((æ))þe	<i>dh((n))</i>	<i>emi</i>	
	((rh))(ea)	<i>aḡ((i))</i>	((d))bi	
30	((funæs...))	(c)((...))	((ḡot...))	

+ *Ondgeredæ hinæ*
Ġod almeittig, þa he walde on ġalġu gistiġa,
modig fore allæ men. Buga ...
Ahof ic riicnæ K̄yniŋc,
heafunæs Hlafard; hælda ic ni dorstæ.
Bismærædu uŋket men ba ætġadre. Ic wæs miþ blodæ bistemid,
biġot- ...

+ *Krist wæs on rodi.*
Hweþræ þer fusæ fearran kwomu
æþpilæ til anum: ic þæt al biheald.
Saræ ic wæs miþ sorġum gidrøfid; hnaġ ic ...
Miþ strelum giwundad
alegdun hiæ hinæ limwørignæ; gistoddun him æt his licæs heafdum;
bihealdun hiæ þer heafunæs ...

+ He stripped himself,
Almighty God, when he wished to ascend the scaffold,
courageous before all men. (But I dared not) bow down (to the ground.)
I bore a mighty King,
the Lord of heaven; I dared not bend.
Men mocked us both together. I was drenched with blood,
soaked, (from the Man's side, after his spirit departed.)
+ Christ was on the Cross.
Yet, hastening thither from afar, there came together
Noble men: I saw it all.
I was grievously afflicted with sorrows; I bowed (towards the hands of the men.)
Wounded with arrows
they laid him down weary of limb; they stood at the head of his body;
they beheld there heaven's (Lord at rest.)

Vedlegg 3: Illustrasjoner av runekorsene fra Isle of Man

Jeg har valgt å legge ved illustrasjoner av runekorsene fra Isle of Man fordi bøkene jeg har brukt som kilder til innskriftene fra Isle of Man, har få illustrasjoner av korsene. De andre innskriftene jeg har jobbet med, kommer stort sett fra korpusutgaver med gode bilder, og dermed har det ikke vært nødvendig å legge ved bilder av disse. De vedlagte illustrasjonene har jeg funnet på nettet. De er tegnet av Kermodé, og finnes i høyoppløselig format på nettsidene til Manx Museum. Illustrasjonene er gjengitt med tillatelse fra Manx Museum.

Referanser til illustrasjonene

Braddan IV (K 108, MM 135): 2006-0295/135A, 135D ©Manx National Heritage, tilgjengelig fra <http://www.imuseum.im/search/collections/objects/mnh-museum-303398.html>

Maughold IV (MM 142): 2006-0295/142 ©Manx National Heritage, tilgjengelig fra <http://www.imuseum.im/search/collections/objects/mnh-museum-303406.html>

Kirk Michael III (K 104, MM 130): 2006-0295/130B ©Manx National Heritage, tilgjengelig fra <http://www.imuseum.im/search/collections/objects/mnh-museum-303388.html> og 2006-0295/130A ©Manx National Heritage, tilgjengelig fra <http://www.imuseum.im/search/collections/objects/mnh-museum-303387.html>

Onchan (K 113, MM 141): 2006-0295/141A ©Manx National Heritage, tilgjengelig fra <http://www.imuseum.im/search/collections/objects/mnh-museum-303404.html> og 2006-0295/141B ©Manx National Heritage, tilgjengelig fra <http://www.imuseum.im/search/collections/objects/mnh-museum-303405.html>

(Jeg har ikke lagt ved bilder av German (Peel), da det ikke ligger ute noe bilde av korset på nettsidene til Manx National Heritage.)

Bilde 1: Braddan IV (K 108, MM 135): 2006-0295/135A, 135D ©Manx National Heritage

Bilde 2: Maughold IV (MM 142): 2006-0295/142 ©Manx National Heritage

Bilde 3 (til venstre): Kirk Michael III (K 104, MM 130): 2006-0295/130B ©Manx National Heritage
Bilde 4 (til høyre): Kirk Michael III (K 104, MM 130): 2006-0295/130A ©Manx National Heritage

Bilde 5 (til venstre): Onchan (K 113, MM 141): 2006-0295/141A ©Manx National Heritage
Bilde 6 (til høyre): Onchan (K 113, MM 141): 2006-0295/141B ©Manx National Heritage

Vedlegg 4–7

Merknader til tabellene

Veldig mye kvalifiserer til mellomkategoriene når det gjelder hvor lesbare og tolkbare innskriftene er, og når det gjelder bruken av skillemerker. For mer detaljerte beskrivelser og nyanser henviser jeg til korpusutgavene.

Når en innskrift ikke er fullstendig, gjelder svarene for de delene av innskriften som man kan lese.

Parenteser brukes i tabellen for å vise at noe er usikkert.

M = middelalder

V = vikingtid

T = tidlig

S = sein

-> = eller seinere

<- = eller tidligere

Vedlegg 4: Oversikt over de irske innskriftene

Innskrift	Type	Fullstendig		Lesbar			Tolkning			Skillemerker			Utvidet fupark	Dobbeltskriving av runer	Nasal før homorgan konsonant	Kristen kontekst			Datering	Gjenstand
		Ja	Nei	Ja	Delvis	Nei	Relativt sikker	Usikker	Ikke tolkbar/ veldig usikker	Konsekvent	Ikke konsekvent	Ikke brukt				Kristne referanser	På religiøst objekt	Kors i innskriften		
IR 1	eierinnskrift tilvirker-signatur	X		X			X				X								ca. 900–1100	endestykke til belte
IR 2			X	X			X			X								ca. 900–1100-tallet	steinkors	
IR 3	minnestein?		X	X			X											ca. 1100–1200??	stein	
IR 4	navn		X	X		X					(X)							S1000-tall	padleåre?	
IR 5	skribling	X		X		X				X			X					S1000/T1100-tall	ribbein fra storfe	
IR 6			X	X		X				X								S1000-tall	høvel i tre	
IR 7			X	X			X			X								M1000-tallet	håndtak i tre	
IR 8		X		X			X			X			X					S900–M1000-tallet	ribbein fra storfe	
IR 9			X	X			X			X								M1000-tallet	skulderblad fra storfe	
IR 10			X	X			X			X								S900–M1000-tallet?	bein	
IR 11	fupark	X		X		X				X			X					M1000-tallet	pinne	
IR 12	skribling navn/haltende fupark-start?	X		X			X											ca. 1000	gevir	
IR 13	starten på en fupark	X		X			X			X								ca. 950–1000	ribbein fra storfe	
IR 14	enkeltrune	X		X			X											ca. 1000-tallet?	kam	
IR 15		X		X			X			X								<- 950?	armring av sølv	
IR 16		X		X			X											M1000-tallet	bein	
IR 17		X		X			X			X								L1000–T1100-tallet?	håndtak av gevir	

IR 17 er omtalt i Barnes og Hagland (2010). De øvrige innskriftene er omtalt i Barnes et al. (1997)

Vedlegg 5: Oversikt over de manske innskriftene

Innskrift	Fullstendig		Lesbar		Tolking			Skillemærker			Utvidet fupark	Dobbelt-konsonanter	Nasal før homorgan konsonant	Kristen kontekst		
	Ja	Nei	Ja	Nei	Relativt sikker	Usikker	Ikke tolkbar/ veldig usikker (graffiti)	KONSEKVENT	Ikke konsekvent	Ikke brukt				Kristne referanser	På religiøst objekt	Kors i innskriften
Andreas I	X		X		X			(X)				h (punkt)				X
Andreas II	X		X		X		(graffiti)	(X)	X			h (punkt)	sønt			X
Andreas III	X		X		X			X								X
Andreas IV	X		X		X			X								X
Andreas V	X		X		X		X									X
Andreas VI	X		X		X		X	(X)								X
Ballaugh	X		X		X											X
Balleigh	X		X		X		X									X
Braddan I	X		X		X			X								X
Braddan II	X		X		X			X								X
Braddan III	X		X		X			(X)								X
Braddan IV	X		X		X			X								X
Braddan V	X		X		X		X	(X)								X
Braddan VI	X		X		X			(X)								X
Bride	X		X		X				X							X
German (St John's) I	X		X		X				X							X
German (Peel) II	X		X		X				X							X
Jurby	X		X		X				X							X
Kirk Michael I	X		X		X				X							X
Kirk Michael II	X		X		X			X								X
Kirk Michael III	X		X		X			X								X
Kirk Michael IV	X		X		X			X								X
Kirk Michael V	X		X		X			X								X
Kirk Michael VI	X		X		X			X								X
Kirk Michael VII	X		X		X			X								X
Kirk Michael VIII	X		X		X			X								X
Marown (Rhyne)	X		X		X			X								X
Maughold I	X		X		X			X								X
Maughold (Corna valley) II	X		X		X			X								X
Maughold (Ballagilley) III	X		X		X		X									X
Maughold IV	X		X		X			X								X
Maughold V	X		X		X			X								X
Onchan	X		X		X			X								X

Merknad Onchan: denne steinen har flere forskjellige innskrifter, og svarene for Onchan er dermed sprikende.

I oversikten ovenfor har jeg utelatt faktorene datering, gjenstand og type fordi de manske innskriftene er såpass enhetlige. Alle innskriftene kan dateres til tidsperioden ca. 925–1000 (eller litt seinere), med unntak av to innskrifter (Maughold I og II), som er fra 1100-tallet. Alle innskriftene er også på steinkors, igjen med to unntak (Maughold I og II) som er skrevet på stein, men ikke på steinkors. De aller fleste innskriftene er også minneinnskrifter, men enkelte innskrifter er så skadde at de ikke lenger kan klassifiseres, og på enkelte kors finnes det en eller flere graffiti sammen med hovedinnskriften (særlig Onchan har mange graffiti-innskrifter). Igen er også Maughold I og II unntak; disse kan regnes som rene graffiti-innskrifter.

Innskriftene finnes omtalt i Olsen (1954), Kermode (1994) og Holman (1996).

Vedlegg 6: Oversikt over de britiske innskriftene

Innskrift	Type	Fullstendig		Lesbar		Tolkning		Skillemærker			Utvidet fupark	Dobbelt-skrevne runer	Nasal før homorgan konsonant		Kristen kontekst			Datering	Gjenstand	
		Ja	Nei	Ja	Delvis	Nei	Relativt sikker	Usikker	Ikke tolkbar/veldig usikker	Konsekvent			Ikke konsekvent	Ikke brukt	Ja	Nei	Kristne referanser, latinskrift etc.			På religiøst objekt/sted
SH 1		X		X			X		(X)								X	?	Sandstein	
SH 2		X			X		X		X								X	?	Sandstein	
SH 3	Minneinnskrift	X		X	X		X		(X)								X	T1000-tall?	Sandstein	
SH 4	Minneinnskrift	X		X	X		X		X									?	Sandstein	
SH 5	Med latinskrift og runer	X		X	X		X		(X)		(k)	(kik)						?	Sandstein	
SH 6		X		X	X		X		(X)		i	pinna					X	S1200-tall - ca. 1350	Sandstein	
SH 7		X		X	X		X											?	Sandstein	
OR 1	Siffruner	X		X			X		(X)									?	Brosje/plate	
OR 3		X		X	X		X				i						(X)	?1000 ->	Spinnehjul	
OR 4	Siffruner	(X)		X	X		X												Tidligere reist stein	
OR 5	Siffruner	?		X	X		X											?	Sandstein	
OR 6	Graffiti	X		X	X		X			X							(X)	M	Sandstein	
OR 7	Siffruner	X		X	X		X											Moderne?	Sandstein	
OR 8	Minneinnskrift?		X		X		X		(X)									?	Sandstein	
OR 9	Minneinnskrift?		X		X		X											?	Sandstein	
OR 10			X		X		X		(X)		i							1100 ->	Sandstein	
OR 11	Fupark	X		X	X		X											?? S800-tall - S900-tall	Bjørnetann	
OR 12		X			X													?	Nål av bein	
OR 13	Siffruner	X		X	X		X											?	Sandstein	
OR 14	Graffiti	X		X	X		X		X		æ	(æ)inar(ss)unr						SV - TM	Sandstein	
OR 15			X		X		X											-> 1000-tallet	Ribbein	
OR 16	Minneinnskrift?	X			X														Ved kristent område	
OR 17	Minneinnskrift?	X		X	X		X		X										?	Sandstein
OR 17	Tilvirker-/minneinnskrift?	X		X	X		X		X										?	Sandstein
OR 18	+ graffiti?	X		X	X		X		X										V?	Sandstein

Vedlegg 7: Oversikt over de sørvestlandske innskriftene

Innskrift	Fullstendig		Lesbar		Tolking		Skillemerker			Utvidet fupark	Dobbelt-skrevne runer	Nasal før homorgan konsonant		Kristen kontekst			Datering
	Ja	Nei	Ja	Delvis	Relativt sikker	Usikker	Ikke tolkbar/ikke veldig usikker	Konsekvent	Ikke konsekvent			Ikke brukt	Ja	Nei	Kristne referanser, latinskrift etc.	På religiøst objekt/sted	
N 208 Ryen		X		X		X			X								ca. 950-1000?
N 209 Oddernes		X		X	X					X							900-tallet
N 210 Oddernes	X		X			X			X				X	Ved kirke		X	1025-1050
N 211 Søgne	X		X		X				X								T1000-tall
N 213 Skollevoll	X		X		X				X								T1000-tall
N 217 Ålgård	X		X		X				(X)								V
N 222 Eigersund	X		X		X				X					Ved kirke?			1000-tallet?
N 223 Njærheim I	(X)		X		X				X					Ved kirke, steinkors		X	V
N 224 Njærheim II		X	X		X				X					Korsstein		X	V
N 225 Klepp I	X		X		X				(X)							X	V
N 226 Klepp II	X		X		X				(X)								V
N 228 Tu	X		X		X				X								900-tallet?
N 233 Bore kirke III		X	X		X				X								ca. 1000 ->
N 234 Bore kirke IV	X		X		X				X				X				V
N 235 Bore kirke V	X		X		X				X				X				V
N 236 Sele		X	X		X				X								Ca. 1100??
N 237 Sele II (Tangerhaug)	(X)		X		X									Steinkors			V
N 238 Skjæveland		(X)	X		X				(X)								ca. 1000-1050?
N 239 Stangeland	X		X		X				X								970-årene?
N 241 Sola	?		X											Ved kirke?			1000-tallet?

Litteraturliste

- Abrams, Lesley (2010). Conversion and the Church in Viking-Age Ireland. I: Sheehan, John, Corráin, Donnchadh Ó og Lewis-Simpson, Shannon (red.) *The Viking Age: Ireland and the West*, s. 1–10. Dublin: Four Courts Press.
- Ball, Christopher J. E. (1988). Problems in early Northumbrian phonology. I: Kastovsky, Dieter og Bauer, Gero (red.) *Tübinger Beiträge zur Linguistik*, b. 288 *Luick Revisited. Papers read at the Luick-Symposium at Schloss Liechtenstein, 15.–18.9 1985*. Tübingen: Narr.
- Ball, Christopher J. E. (1991). Inconsistencies in the Main Runic Inscriptions on the Ruthwell Cross. I: Bammesberger, Alfred (red.) *Anglistische Forschungen*, b. 217 *Old English Runes and their Continental Background*, s. 107–123. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Bammesberger, Alfred (2012). The sequence <beæu> in the Baconsthorpe runic inscription. *Anglia*, 130: 533–536.
- Barnes, Michael og Hagland, Jan Ragnar (2010). Runic inscriptions and Viking-Age Ireland. I: Sheehan, John og Ó Corráin, Donnchadh (red.) *The Viking Age: Ireland and the West: papers from the proceedings of the fifteenth Viking Congress, Cork, 18-27 August 2005*, s. 11–18. Dublin: Four Courts Press.
- Barnes, Michael (2011a). Mål og metode i runeforskningen. I: Jørgensen, Jon Gunnar og Vikør, Lars S. (red.) *Nordiskfaget - tradisjon og fornying*, s. 143–161. Oslo: Novus forlag.
- Barnes, Michael (2011b). On the status and transliteration of the additional characters of medieval Scandinavian runic writing. I: b. 67 *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, s. 9–21. Amsterdam: Brill Academic Publishers.
- Barnes, Michael P. (1992). Towards an edition of the Scandinavian runic inscriptions of the British Isles: some thoughts. *Northern studies*, 29: 32–42.
- Barnes, Michael P., Hagland, Jan Ragnar og Page, R. I. (1997). *The runic inscriptions of Viking Age Dublin*. Dublin: Royal Irish Academy.
- Barnes, Michael P. (2001). Aspects of the Scandinavian runes of the British Isles. I: Higgitt, John, Forsyth, Katherine og Parsons, David N. (red.) *Roman, Runes and Ogham. Medieval Inscriptions in the Insular World and on the Continent*, s. 103–111. Donington: Shaun Tyas.
- Barnes, Michael P. og Page, R. I. (2006). *The Scandinavian runic inscriptions of Britain*. Runrön [Uppsala]: Institutionen.
- Barnes, Michael P. (2010). A New Runic Inscription from Carlisle Cathedral. *Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society, Newsletter* (64): 12.
- Barnes, Michael P. (2012). *Runes: A Handbook*. Woodbridge: Boydell Press.
- Barnes, Michael P. (2013a). The Manx Runes and the Supposed Jæren Connection. I: Knirk, James E., Williams, Henrik og Bianchi, Marco (red.) b. 3 (2012) *Futhark: International Journal of Runic Studies*, s. 59–80. Tilgjengelig fra: <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A616870&dswid=-7549>. Lastet ned 29.1.2014.
- Barnes, Michael P. (2013b). What Is Runology, and Where Does It Stand Today? I: Knirk, James E., Williams, Henrik og Bianchi, Marco (red.) b. 4 *Futhark: International Journal of Runic Studies*, s. 7–30. Tilgjengelig fra: <http://www.futhark-journal.com/issues/>.
- Barnes, Michael P. (2015). Norse-English runic contacts. I: Askedal, John Ole og Nielsen, Hans Frede (red.) *Early Germanic Languages in Contact*, s. 187–202. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Barnes, Michael P. (2016). Two Recent Runic Finds from Orkney. I: Knirk, James E., Williams, Henrik og Bianchi, Marco (red.) b. 6 (2015) *Futhark: International Journal of Runic Studies*, s. 143–151. Tilgjengelig fra: <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A922586&dswid=-1074>. Lastet ned 2.5.2016.
- Behr, Charlotte, Pestell, Tim og Hines, John (2014). The Bracteate Hoard from Binham – An Early Anglo-Saxon Central Place? *Medieval Archaeology*, 58. Tilgjengelig fra: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=9bebe687-5c33-4f70-99b0-ab1a74bab2f1%40sessionmgr101&vid=1&hid=115>. Lastet ned 10.9.2015.
- Blair, Peter Hunter (1977). *An Introduction to Anglo-Saxon England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bosworth, Joseph (2010). *An Anglo-Saxon Dictionary Online*. Bosworth, Joseph, Toller, Thomas Northcote, Crist, Sean, Tichý, Ondřej, Hejná, Michaela, Filipová, Helena og Gillová, Lucie (red.): Faculty of Arts, Charles University in Prague. Tilgjengelig fra: <http://www.bosworthtoller.com>. Sjekket 15.9., 16.9, 25.9., 27.9., 29.9., 30.9., 3.10., 29.10. og 9.11.2016.
- Campbell, Alistair (1959). *Old English Grammar*. Oxford: Oxford University Press/Clarendon Press.
- Danske Runeindskrifter*. I: *Nordisk Forskningsinstitut og Nationalmuseet*. Tilgjengelig fra: <http://runer.ku.dk/>. Oppsøkt 13.8.2016.
- Derolez, René (1990). Runic Literacy Among the Anglo-Saxons. I: Bammesberger, Alfred og Wollmann, Alfred (red.) *Anglistische Forschungen*, b. 205 *Britain 400–600: Language and History*, s. 397–436. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Dictionary of Old English. A to G Online* (2007). Cameron, Angus, Amos, Ashley Crandell, Healey, Antonette diPaolo og m.fl. (red.). Toronto: Dictionary of Old English Project. Tilgjengelig fra: <http://tapor.library.utoronto.ca/doe/>. Sjekket 15.9. og 16.9.2016.
- Dyvik, Helge (1996). Terje Spurkland: En fonomategrafisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen. Doktordisputas ved Universitetet i Oslo 20. mars 1993. Første opponent: professor Helge Dyvik. I: b. 1, 1996 *Maal og Minne*, s. 3–21. Oslo: Bymålslaget, Det norske samlaget.
- Fell, Christine E. (1994). Anglo-Saxon England: A Three-Script Community? I: Knirk, James E. (red.) *Runrön*, b. 9 *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions* s. 119–137. Uppsala: Uppsala universitet.
- Felle, Antonio Enrico (2004). Due nuove iscrizioni runiche dalla catacomba romana ad duas lauros. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 149: 205–212. Tilgjengelig fra: <http://www.jstor.org/stable/20191908>. Lastet ned 9.10.2015.
- Findell, Martin (2014). *Runes*. London: The British Museum Press.
- Findell, Martin (upublisert). The Runic Inscription at Kirby Misperton.
- Fuglestad, Ingrid (1997). Mellom hedendom og kristendom - mellom ættesamfunn og kongerike. Bruken av monumentale anlegg i en brytningstid. I: Fuglestad, Ingrid og Myhre, Bjørn (red.) *Konflikt i forhistorien*, s. 41–55. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Faarlund, Jan Terje (2003). Når alle informantene er døde. I: Johannessen, Janne Bondi og Erlenkamp, Sonja (red.) *På språkjakt: problemer og utfordringer i språkvitenskapelig datainnsamling*, s. 5–30. Oslo: Unipub.
- Gulliksen, Steinar (1998). Radiokarbondatering - nøyaktig nok for middelalderprøver? I: Dybdahl, Audun og Hagland, Jan Ragnar (red.) *Innskrifter og datering. Dating inscriptions*, s. 17–41. Trondheim: Tapir.
- Gunn, Nik, Harrison, Jane, O'Donoghue, Heather, Butler, Jo Shortt, Rye, Eleanor og Vohra, Pragya (udatert). A New Runic Inscription From Viking Age Cleveland. Tilgjengelig

- fra: <https://languagesmythsfinds.files.wordpress.com/2014/07/lmf-poster2-v7.pdf>. Lastet ned 1.7.2016.
- Hagland, Jan Ragnar (2013 [1998]). Innleing. Litt om datering på runologisk og språkleg grunnlag. I: Berg, Ivar, Arnold Dalen og Karin Fjellhammer Seim (red.) *Runestudier. Festskrift til Jan Ragnar Hagland*, s. 147–153. Trondheim: Akademika forlag.
- Haugen, Einar (1976). The dotted runes. From parsimony to plenitude. I: Almqvist, Bo og Greene, David (red.) *Proceedings of the Seventh Viking Congress, Dublin 15–21 August 1973*, s. 83–92. Dublin: Royal Irish Academy.
- Helle, Knut (2013). Samfunn og rike: Fra vikingtiden til 1563 I: Helle, Knut, Dyrvik, Ståle, Hovland, Edgar og Grønlie, Tore (red.) *Grunnbok i Norges historie: fra vikingtid til våre dager*, s. 25–127. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hermann, Pernille (2005). Introduction. I: Hermann, Pernille (red.) *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*, s. 9–18. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Hines, John (2006). An Inscribed Lead Plaque from Holm St Benets, Norfolk?. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*, 19 (2004): 14–15. Tilgjengelig fra: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/40345/NoR19.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Lastet ned 10.9.2015.
- Hines, John (2011). New Light on Literacy in Eighth-Century East Anglia: A Runic Inscription from Baconsthorpe, Norfolk. *Anglia*, 129: 281–296.
- Hines, John (2015). The Benedicite Canticle in Old English Verse: An Early Runic Witness from Southern Lincolnshire. *Anglia*, 133: 257–277.
- Hogg, Richard M. (1992). *A Grammar of Old English*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Holm-Olsen, Ludvig (1990). *Med fjærpenn og pergament: vår skrifkultur i middelalderen*. Oslo: Cappelen. Tilgjengelig fra: http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011091606103. Lest 26.5.2016.
- Holman, Katherine (1996). *Scandinavian Runic Inscriptions in the British Isles: Their Historical Context*. Senter for middelalderstudier: Skrifter, b. 4. Trondheim: Tapir.
- Holman, Katherine (1998). The Dating of Scandinavian Runic Inscriptions from the Isle of Man. I: Dybdahl, Audun og Hagland, Jan Ragnar (red.) *Innskrifter og datering. Dating inscriptions*, s. 43–54. Trondheim: Tapir.
- Imsen, Steinar (2015). *Land og folk i den norrøne verda ca. 900 til 1450*. Utsyn & innsikt. Oslo: Samlaget.
- Insley, John (2008). Anglo-Saxons in Rome: The Evidence of the Names. I: Ludwig, Uwe og Schilp, Thomas (red.) *Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde b. 62 Nomen et Fraturnitas: Festschrift für Dieter Geuenich zum 65. Geburtstag*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Iversen, Ragnvald (1972). *Norrøn grammatikk. E. F. Halvorsen (red.)*. Oslo: H. Aschehoug & Co. Utgaven er et opptrykk fra 2007 ved Pensumtjeneste A/S.
- Kermode, P.M.C. (1994). *Manx Crosses*. 2 utg. Balgavies, Angus: The Pinkfoot Press.
- Knirk, James E. (1991). Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*, 6 (1991): 13–16. Tilgjengelig fra: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/40128>. Lastet ned 26.5.2016.
- Knirk, James E. (2010). Dotted runes: where did they come from? I: Sheehan, John og Ó Corráin, Donnchadh (red.) *The Viking Age: Ireland and the West: papers from the proceedings of the fifteenth Viking Congress, Cork, 18–27 August 2005*, s. 188–198. Dublin: Four Courts Press.
- Kornsæther, Cecilie (2013). *Fra angelsaksisk ð til skandinavisk ð? - En undersøkelse av teorien om angelsaksisk forelegg for de skandinaviske punkterte runene* (masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo.

- Kristoffersen, Kristian Emil, Simonsen, Hanne Gram og Sveen, Andreas (2005). *Språk. En grunnbok*. Oslo: Universitetsforl.
- Lagman, Svante (1990). *De stungna runorna: Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Runrön, b. 4. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Lass, Roger og Anderson, John M. (1975). *Old English Phonology*. Cambridge Studies in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lass, Roger (1995). *Old English. A historical linguistic companion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liestøl, Aslak (1965). Tre nyfunne runesteinar frå Rogaland. *Stavanger museum årbok*, 1964: 29–39.
- Liestøl, Aslak (1971). The Literate Vikings. I: Foote, Peter og Strömbäck, Dag (red.) *Proceedings of The Sixth Viking Congress 1969*, s. 69–78. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Liestøl, Aslak (1973). Innskrifta på Eiksteinen. *Stavanger museum årbok*, 1972: 67–76.
- Liestøl, Aslak (1983). An Iona rune stone and the world of Man and the Isles. I: Fell, Christine, Foote, Peter, Graham-Campbell, James og Thomson, Robert (red.) *The Viking Age in the Isle of Man*, s. 85–93. London: Viking Society for Northern Research.
- Liestøl, Aslak (1984). Runes. I: Fenton, Alexander og Hermann, Pålsson (red.) *The Northern and Western isles in the Viking world: survival, continuity and change*, s. 224–238. Edinburgh: John Donald Publishers Ltd.
- McKitterick, Rosamond (1990). Introduction. I: McKitterick, Rosamond (red.) *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*, s. 1–10. Cambridge: Cambridge University Press. Tilgjengelig fra: <http://ebooks.cambridge.org/ebook.jsf?bid=CBO9780511584008>. Lastet ned 9.2.2016.
- McManus, D. (1991). *A Guide to Ogam: An Sagart*. Tilgjengelig fra: <https://books.google.no/books?id=6W5iAAAAMAAJ>. Lastet ned 11.8.2016.
- Meyvaert, Paul (2012). Necessity mother of invention: a fresh look at the rune verses on the Ruthwell Cross. *Anglo-Saxon England*, 41: 407–416. Tilgjengelig fra: http://journals.cambridge.org/abstract_S0263675113000021. Lastet ned 16.8.2016.
- Mitchell, Bruce og Robinson, Fred C. (2012). *A Guide to Old English*. Eighth Edition utg. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- NlyR (1941–1990). *Norges innskrifter med de yngre runer, bind I–VI*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Okasha, Elisabeth (1971). *Hand-List of Anglo-Saxon Non-Runic Inscriptions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olsen, Magnus (1954). Runic Inscriptions in Great Britain, Ireland and The Isle of Man. I: Shetelig, Haakon (red.) b. 6 *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland*, s. 151–233. Bergen: Grieg.
- Page, R. I. (1981). More thoughts on Manx runes. *Michigan Germanic Studies*, VII (1): 129–137.
- Page, R. I. (1995 [1959]). An Early Drawing of the Ruthwell Cross. I: Parsons, David (red.) *Runes and Runic Inscriptions: Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes by R. I. Page*, s. 23–28. Woodbridge, Suffolk: Boydell Press.
- Page, R. I. (1995 [1960]). The Bewcastle Cross. I: Parsons, David (red.) *Runes and Runic Inscriptions: Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes by R. I. Page*, s. 47–70. Woodbridge, Suffolk: Boydell Press.

- Page, R. I. (1995 [1961]). The Old English rune *ear*. I: Parsons, David (red.) *Runes and Runic Inscriptions: Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes by R. I. Page*, s. 71–85. Woodbridge, Suffolk: Boydell Press.
- Page, R. I. (1995 [1962]). The use of double runes in Old English inscriptions. I: Parsons, David (red.) *Runes and Runic Inscriptions: Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes by R. I. Page*, s. 95–104. Woodbridge, Suffolk: Boydell Press.
- Page, R. I. (1995 [1980]). Some thoughts on Manx runes. I: Parsons, David (red.) *Runes and Runic Inscriptions: Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes by R. I. Page*, s. 207–224. Woodbridge, Suffolk: Boydell Press.
- Page, R. I. (1995 [1983]). The Manx Rune-Stones. I: Parsons, David (red.) *Runes and Runic Inscriptions: Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes by R. I. Page*, s. 225–244. Woodbridge, Suffolk: Boydell Press.
- Page, R. I. (1995 [1984]). On the transliteration of English runes. I: Parsons, David (red.) *Runes and Runic Inscriptions: Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes by R. I. Page*, s. 245–273. Woodbridge, Suffolk: Boydell Press.
- Page, R. I. og Hagland, Jan Ragnar (1998). Runica Manuscripta and Runic Dating: The Expansion of the Younger Futhork. I: Dybdahl, Audun og Hagland, Jan Ragnar (red.) *Innskifter og datering. Dating inscriptions*, s. 55–71. Trondheim: Tapir.
- Page, R. I. (1999a). *An introduction to English runes*. Woodbridge: Boydell Press.
- Page, R. I. (1999b). Recent Finds of Anglo-Saxon Runes. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*, 14 (1990): 9–11. Tilgjengelig fra: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/40219>. Lastet ned 26.12.2014.
- Page, R. I. (2001). New Anglo-Saxon Rune Finds. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*, 15 (2000): 10–11. Tilgjengelig fra: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/40220>. Lastet ned 26.12.2014.
- Parsons, David N. (1999). *Recasting the runes: the reform of the Anglo-Saxon Futhorc*. Runrön, b. 14. [Uppsala]: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Pestell, Tim (upublisert). Runic Finds from the Kingdom of East Anglia and Their Archaeological Contexts. I: Waxenberger, Gaby og Kazazzi, Kerstin (red.) *Interdisciplinary Workshop on Runic Inscriptions (Eichstätt, 2011)*.
- Peterson, Lena (2006). *Svenskt Runordsregister*. 3 utg. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet. Tilgjengelig fra: <http://www.rattsatt.com/rundata/Runordsregister.pdf>. Lastet ned 10.10.2016.
- Samnordisk runtextdatabas* (2015). Tilgjengelig fra: <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>, lastet ned 8.3.2016.
- Seim, Karin Fjellhammer (1998). *De vestnordiske futhark-innskiftene fra vikingtid og middelalder – form og funksjon* (doktoravhandling). Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Seim, Karin Fjellhammer (2010). Evidence of Runic and Roman Script in Contact in Post-Viking Age Norway. I: Knirk, James E., Williams, Henrik og Bianchi, Marco (red.) b. 1 *Futhark: International Journal of Runic Studies*, s. 189–196. Tilgjengelig fra: <http://www.futhark-journal.com/issues/>. Lastet ned 29.1.2014.
- Sigurðsson, Jón Viðar (2003). *Kristninga i Norden 750–1200*. Utsyn&innsikt. Oslo: Samlaget.
- Spurkland, Terje (1991). *En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen* (doktoravhandling). Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap og Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk.
- Spurkland, Terje (1995). Kriteriene for datering av norske runesteiner fra vikingtid og tidlig middelalder. (Maal og minne 1-2): s. 1–14.

- Spurkland, Terje (1996). Grafemet, fonemet, systemet og runene. Svar fra doktoranden, Terje Spurkland. I: b. 1, 1996 *Maal og minne*, s. 21–29. Oslo: Bymålslaget, Det norske samlaget.
- Spurkland, Terje (2001). *I begynnelsen var fupark: norske runer og runeinnskrifter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Spurkland, Terje (2004). Literacy and "Runacy" in Medieval Scandinavia. I: Holman, K. og Adams, J. (red.) *Scandinavia and Europe 800–1350. Contact, Conflict and Coexistence*, s. 333–344. Turnhout, Belgia: Brepols.
- Spurkland, Terje (2005). Viking Age Literacy in Runes – a Contradiction in Terms? I: Hermann, Pernille (red.) *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*, s. 136–150. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Spurkland, Terje (2006). Literacy and Viking Age runes. I: Steinsland, Gro (red.) *Transformasjoner i vikingtid og norrøn middelalder*, s. 27–60. Oslo: Unipub.
- Spurkland, Terje (2010). The Older Fupark and Roman Script Literacy. I: Knirk, James E., Williams, Henrik og Bianchi, Marco (red.) b. 1 *Futhark: International Journal of Runic Studies*, s. 65–84. Tilgjengelig fra: <http://www.futhark-journal.com/issues/>. Lastet ned 29.1.2014.
- Waxenberger, Gaby (2004). The 6th Rune c and its Additions k (Rune 29) and \bar{k} (Rune 30) in the Old English fuporc: Graphemic Variants and Phonological Realizations. I: Nahl, Astrid van, Elmevik, Lennar og Brink, Stefan (red.) *Namenwelten: Orts- und Personennamen in historischer Sicht*, s. 730–738. Berlin: de Gruyter.
- Waxenberger, Gaby (2012). The New Sign in the Baconsthorpe Inscription: A Rune and its Sound Value. *Anglia*, 130: 177–194.
- Waxenberger, Gaby (2013). The Reflection of Pre-Old English Sound Changes in Pre-Old English Runic Inscriptions. Including a List of all the OE Runic Inscriptions. I: Sauer, Hans og Waxenberger, Gaby (red.) *Recording English, Researching English, Transforming English*, s. 17–64. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Waxenberger, Gaby (upublisert). *Towards a Phonology of Old English Runic Inscriptions and an Analysis of the Graphemes (Habilitation thesis)*.
- Williams, Henrik (1994). The Non-Representation of Nasals before Obstruents – Spelling Convention or Phonetic Analysis? I: Knirk, James E. (red.) *Runrön*, b. 9 *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions – Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*, s. 217–222. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Wilson, David M. (1983). The art of the Manx crosses of the Viking Age. I: Fell, Christine, Foote, Peter, Graham-Campbell, James og Thomson, Robert (red.) *The Viking Age in the Isle of Man*, s. 175–187. London: Viking Society for Northern Research.
- Wilson, David M. (1995/7). The Chronology of the Viking Age in the Isle of Man. *Proceedings of the Isle of Man Natural History and Antiquarian Society*, 10 (4): 359–372.
- Wilson, David M. (2008). *The Vikings in the Isle of Man*. Aarhus: Aarhus University Press.